

Die ontwikkeling van taalbeheersing en skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika

*1. Inleiding**

Die afgelope paar jaar was daar in Suid-Afrika besondere ontwikkelinge op die gebied van taalbeheersingsondersoek en -onderrig. Hierdie ontwikkelinge kan toegeskryf word aan verskillende faktore, waaronder

- die groei in belangstelling in taalkundige rigtings soos die pragmatiek en die tekslinguistiek
- die groei in belangstelling in die kognitiewe psigologie en die kognitiewe taalkunde, lg. 'n rigting waarin teorieë ontwikkel is wat juis as taalgebruiksteorieë beskryf kan word (die belangrikste verteenwoordigers synde Funktionale Grammatika en Kognitiewe Grammatika)
- 'n groter behoefte aan meer toegepaste taalkunde en 'n groeiende mishae met veral sommige teoretiese modelle
- die inwerking van markkragte op taaldepartemente met meer aandag aan toegepaste, beroepsgerigte rigtings as gevolg
- en laaste, maar nie die minste nie, die besondere invloed van Nederlandse taalbeheersers in Suid-Afrika, veral na 1996

Samenvatting

In hierdie artikel word 'n kort oorsig gegee oor die ontwikkeling van die taalbeheersing in Suid-Afrika. Nadat daar 'n kort historiese oorsig gegee is van ontwikkelinge op die Suid-Afrikaanse taalkundetoneel, val die klem veral op twee ontwikkelingslyne, nl. die uitbouing van skryfvaardigheidsonderwys en die ontwikkeling van taalbeheersing (en later ook dokumentontwerp) as vak aan enkele Suid-Afrikaanse universiteite. Daar word gewys op die aanleidende oorsake vir hierdie ontwikkeling en daar word ook aandag bestee aan inhoudelike aspekte van die ontwikkeling. In die artikel word daar veral gewys op die besondere rol wat Nederlandse taalbeheersers in hierdie ontwikkeling gespeel het en word die belangrikheid van die voortsetting van die verhouding tussen Suid-Afrikaanse en Nederlandse taalbeheersers beklemtoon. Die artikel wys ook op die waarde van die vakegebied binne 'n ontwikkelende, maar veral ook multikulturele omgewing.

In hierdie artikel sal 'n kort oorsig gegee word van die ontwikkeling van die taalbeheersing en aanverwante rigtings by verskillende Suid-Afrikaanse universiteite.

Vir die doel van die ondersoek is die volgende universiteite se aanbod ondersoek: Kaapstad, Natal (Durban en Pietermaritzburg), Universiteit van die Noorde, Port Elizabeth, Potchefstroom, Pretoria, Randse Afrikaanse Universiteit, Stellenbosch, Suid-Afrika (UNISA), Wes-Kaap, Witwatersrand, en Zoeloeland. Die artikel gee nie voor om 'n volledige beeld te skets van die opset by hierdie universiteite nie, maar wil eerder die aandag fokus op sekere historiese ontwikkelinge en op tendense in die vakgebied. Die doel van die artikel is om aan te toon (a) onder watter omstandighede taalbeheersing as vak binne die Suid-Afrikaanse konteks gevestig kon word en kon groei, en (b) wat die uitdagings is wat vir die vakgebied voorlê.

'n Verdere fokus van die artikel is die verhouding wat die afgelope paar jaar tussen Suid-Afrikaanse (en veral Afrikaanse) en Nederlandse taalbeheersers ontwikkel het en die bydrae wat die Nederlandse taalbeheersers gemaak het tot die ontwikkeling van die vakgebied in Suid-Afrika. Die aandag sal daarom noodwendig sterker gevestig word op inisiatiewe by daardie Suid-Afrikaanse universiteite waar die verhouding die sterkste tot uiting kom, nl. die Universiteite van Pretoria, Stellenbosch en Suid-Afrika.

Uiteindelik wil die artikel die maatskaplike relevansie van die taalbeheersing en aanverwante rigtings vir die Suid-Afrikaanse toneel uitwys en aantoon op welke wyse die besondere verhouding tussen Suid-Afrikaanse en Nederlandse taalbeheersers reeds aan hierdie ontwikkeling inhoud gegee het en in die toekoms nog verdere inhoud moet gee. Die goue draad deur hierdie verhaal is 'n betoog vir die relevansie van die taalbeheersing binne die Suider-Afrikaanse ontwikkelingskonteks.

Ten einde definisie te gee aan 'n tydlyn word die jaar 1996 gebruik as 'n keerpunt. In dié jaar is 'n Neerlandistiekwerkwinkel by die Universiteit van Stellenbosch aangebied onder leiding van Siegfried Huigen. Een van die temas tydens die werkwinkel was taalbeheersing, 'n tema wat hanteer is deur Carel Jansen en Frank Jansen. Hierdie werkwinkel was 'n belangrike historiese moment in die ontwikkeling van die taalbeheersing aan sommige Suid-Afrikaanse universiteite, soos later sal blyk.

2. "A rose by any name?"

Die term *taalbeheersing* is die gangbare benaming van die betrokke vakgebied in Nederland, 'n benaming wat verwys na daardie vakgebied wat sig besig hou met die studie van taal *in gebruik*. Dit sluit natuurlik allerlei vertakkinge in waaronder taalvaardigheidsonderwys, argumentasie en retorika, en allerlei tekswetenskaplike toepassings (waaronder teksontwerp in die latere jare).

Hoewel die term *taalbeheersing* ook in Suid-Afrika gebruik word, is dit om 'n heel besondere rede nie bruikbaar in Afrikaans nie: Dit is naamlik in die verlede en word trouens steeds aangewend om te verwys na die tweede van die lede van die teoretiese tweemanskap "competence-performance", 'n belangrike verdeling wat veral geld in die generatiewe denkraamwerk. In Afrikaans het daar daarom oor die jare verskillende alternatiewe ontwikkel, waaronder *taalgebruikskunde*, *gebruikskunde*, *taalpraktyk*, *taal- en teksvaardighede*, *taalgebruiksvaardigheid*, *kommunikasievaardighede*, en meer onlangs word dit ook ingebed onder benamings soos *teksontwerp* of *dokumentontwerp*.

In hierdie artikel sal die term *taalbeheersing* gebruik word om te verwys na die taalbeheersing soos dit in Nederland verstaan word. In Nederland self kom die term die afgelope paar jaar ook onder druk en duik benamings soos *bedryfskommunikasie*, *toegepaste tekswetenskap*, en *dokumentontwerp* steeds meer op. Hierdie artikel hou rekening met dié verskuiving, juis omdat dit tog iets meer is as 'n blote terminologiese kwessie, soos later sal blyk.

3. Verskillende departemente verskillende tradisies

Om die ontwikkeling van die taalbeheersing in Suid-Afrika te verstaan, is dit van belang om eerstens in ag te neem dat die taalkunde en die toegepaste taalkunde in verskillende departemente (*afdelings* in Nederland) bedryf word. Veral vier departemente is ter sake vir hierdie diskussie, nl. departemente Afrikaans, Engels, Afrikatale en Algemene Taalwetenskap (ook soms Linguistiek genoem).

In hierdie afdeling word kortliks gewys op die belangrikste verskille tussen die departemente, veral met verwysing na die posisie van taalbeheersing of ander aanverwante vakgebiede binne die vakaanbod van elkeen. Die opmerkings wat oor die departemente gemaak word, is van 'n veralgemenende aard en gee nie voor om die presiese toedrag van sake in elke afsonderlike departement te beskryf nie.

3.1 Departemente Afrikaans. Die eerste belangrike historiese veranderlike wat 'n rol speel in die Suid-Afrikaanse konteks, is die verskille tussen departemente Afrikaans (en Nederlands; in die res van die artikel gebruik ons om stilistiese redes slegs die korter vorm)¹ en Engels. In die meeste departemente Afrikaans is daar lank reeds 'n duidelike verdeling tussen taal- en letterkunde. Hierdie departemente het dus oor die afgelope eeu wel 'n sterk taalkundige tradisie ontwikkel met die klem veral op die historiese taalkunde, beskrywende taalkunde en later ook teoretiese taalkunde (onder die invloed van die generatiewe taalkunde, maar mettertyd ook van die funksionele modelle).

'n Ander besondere kenmerk van hierdie departemente was die Nederlandse aanbod in die vakinhoud. 'n Groot getal van die departemente bied steeds 'n redelike hoeveelheid Nederlandse letterkunde aan, en daar is ook enkele departemente wat (o.a. via die historiese taalkunde) die fokus laat val op Nederlandse grammatika en die verwerwing van Nederlandse taalvaardigheid. Die Neerlandistiek het dan ook 'n besondere posisie in Suid-Afrika en kry gereeld die aandag by kongresse (heel dikwels gerig op die Neerlandistiek) en in die *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*. Hierdie verbintenis is natuurlik belangrik ook vir die ontwikkeling van die taalbeheersing, want dit is juis deur die "poort" van die Neerlandistiek dat die taalbeheersing en dokumentontwerp hierdie departemente (en dus ook Suid-Afrika) binnekom.

In die eerste helfte van die twintigste eeu was daar aanvanklik besondere behoefte aan werk oor die herkoms van Afrikaans as Germaanse taal, maar daar was ook vroeg reeds 'n dringende behoefte aan die beskrywing van die Afrikaanse grammatika en daarom het terereine soos die etimologie en historiese taalkunde (Boshoff & Nienaber 1967, Ponelis 1990, Ponelis 1993, Raidt 1991, Scholtz 1965, 1980, 1981), sintaksis (Ponelis 1979), semantiek (De Stadler 1989), morfologie (Combrink 1990), fonologie en fonetiek (Combrink & De Stadler 1987, De Villiers & Ponelis 1987, Wissing 1982), normatiewe taalkunde (Carstens 1994),

dialektologie, vertaalkunde, taalsosiologie (taalpolitiek en taalbeplanning; Du Plessis & Du Plessis 1987, Steyn 1980, Webb 1992), leksikografie (Gouws 1989) en tekslinguistiek en aanverwante onderwerpe (Carstens 1997, Du Toit & Smith-Muller 2003).

Tot in die laat tagtigerjare het onderwerpe met 'n taalbeheersingsinslag nog 'n redelik ondergeskikte posisie gehad binne die breër taalkundige konteks. Navorsing in taalbeheersing was tot die minimum beperk en verder het die vak 'n lae status gehad in opleiding deurdat kursusse met 'n taalbeheersingsinslag gereleveer is tot 'n inleidende aanbod veral in die eerste jaar of tot dienskursusstatus in fakulteite soos regte en ingenieurswese. Die klem het geval op taalgebruiksvaardighede van studente met onderwerpe soos teksstruktuur, samehang, paragrafering (*paragraaf* = Ndl. *alineá*), styl, spelling en punktuasie.

In die laat sewentiger en veral tagtigerjare het terreine soos die pragmatiek, tekslinguistiek en diskoersanalise egter begin veld wen in departemente Afrikaans en het steeds meer kursusse oor onderwerpe soos taal en konteks, deiksis, taalhandelingsteorie, gespreksgrammatika, en talle kursusse met 'n duidelik tekswetenskaplike inslag hulle verskyning begin maak. Soos blyk uit die bibliografie, was daar in hierdie jare sporadies ook akademici wat hulle navorsing aan taalbeheersingsonderwerpe gewy het.

In die tagtiger- en negentigerjare kom daar ook verskuiwings in die onderwys wat 'n duidelike invloed op taaldepartemente en veral op departemente Afrikaans sou hê. Die eerste belangrike verskuiwing was dat onderwysposte – talle van hulle Afrikaanse poste – steeds minder geword het en dat die onderwysmark, wat jare lank die bestaansrede was vir hierdie departemente (tot soveel as 70% van die studente in die departemente was onderwysstudente), in later jare nie meer tot die redding van die departemente sou kom nie. Studentegetalle het in hierdie periode sterk begin daal (tot soveel as 50% in sommige gevalle; kyk ook Swanepoel, 1998) en veral departemente Afrikaans was met hulle rûe teen die muur.

Gekombineer met die onsekerheid oor die toekoms van Afrikaans, het dit tot gevolg gehad dat departemente Afrikaans na ander markte moes begin kyk vir hulle studente, waaronder die media, die taalprofessies, die regte, en die uitgewerswese, om maar enkeles te noem. Dit het 'n verskuiwing meegebring weg van die meer teoretiese en beskrywende taalkunde na die toegepaste taalkundige rigtings met hulle sterker beroepsgerigte inkleding. Dit verklaar dan ook die opbloeï van rigtings soos leksikografie, vertaalkunde, mediastudies, taalsosiologie, en later beslis ook taalbeheersing.

'n Tweede veranderlike wat 'n rol sou speel, hoewel meer beperk, was die verandering in onderwyskurrikula van 'n meer grammatikale, beskrywende benadering tot taalstudie na 'n meer kommunikatiewe benadering tot taalstudie. Ook dit het die klem laat verskuif weg van die teoretiese en beskrywende taalkunde na die toegepaste rigtings.

Die teoretiese en beskrywende taalkunde beklee vandag 'n ondergeskikte posisie in departemente Afrikaans en is op groot skaal verdring deur kursusse met 'n tekswetenskaplike of taalbeheersingsinslag, waaronder kursusse in teksanalise en tekskwaliteit, taalvaardigheid, styl, leksikografie, vertaalkunde, mediastudie, taalpolitiek en kursusse met 'n sosiolinquistiese inslag.

Die feit bly dat die ontwikkeling op taalbeheersingsgebied vir talle departemente Afrikaans 'n besonder belangrike en opwindende ontwikkeling inhou. Die ontwikkeling op hierdie gebied in Nederland, juis in die era van die akademiese boikot, sou in die middel-negentigerjare (met die herstel van die internasionale bande) oorspoel na Suid-Afrika om juis 'n verdere, en ook noodsaaklike, inspuiting te verskaf vir die groei van die vakgebied

hier te lande. En belangriker nog: die effek van hierdie inspuiting sou uiteindelik juis die duidelikste sigbaar word in ontwikkeling binne en om hierdie departemente Afrikaans.

3.2 Departemente Engels. Departemente Engels in Suid-Afrika was in die verlede en is steeds vir die oorgrote meerderheid letterkundedepartemente met 'n beperkte aanbod in die taalkunde. Dit is daarom nie verrassend nie om te vind dat taalbeheersingsagtige opleiding tot redelik onlangs veral beperk gebly het tot kursusse met taalvaardighedsontwikkeling van studente as vernaamste doelwit. Hierdie kursusse word meestal beperk tot die eerste studiejaar.

Departemente Engels het nie die skerp verdeling tussen taal- en letterkunde gehandhaaf nie. Intendeel, hierdie departemente se fokus was byna uitsluitlik op die Engelse letterkunde. Maar daar was wel die voorspelbare verspreiding van "Communication Skills"-kursusse en kursusse wat gerig was op tweede- of vreemdetaalsprekers van Engels.

In die meeste van hierdie departemente was daar geen sterk gevestigde taalkundige tradisie nie, waarskynlik vanweë die besondere werk wat oor en in Engels elders in die wêreld op teoretiese en beskrywende gebied gedoen is. Die afgelepe paar jaar het hierdie departemente egter ook onder druk begin kom van die behoeftes in die mark, en het steeds meer kursusse na vore begin kom met titels soos *English for Professional Purposes, Media and Society, Film Studies, Media and Writing*, om maar enkele te noem. By een universiteit, nl. die Universiteit van Stellenbosch, bied 'n ander departement (in hierdie geval die Departement Algemene Taalwetenskap) kursusse in toegepaste Engelse taalstudie aan met onderwerpe soos variante van Engels, Engels in 'n multitalige en multikulturele werksomgewing, en die gebruik van Engels in verskillende professionele kontekste.

3.3 Departemente Afrikatale. In departemente Afrikatale word daar reeds oor dekades opleiding verskaf en navorsing gedoen, maar met die klem aanvanklik veral op die verwerking van die Afrikatale, die verbetering van bestaande kommunikasievaardighede en op die letterkundes van die inheemse tale. Omdat daar aanvanklik 'n sterk behoefte was aan die beskrywing van hierdie tale, het die beskrywende en teoretiese taalkunde ook besondere aandag gekry in talle van dié departemente en is daar, soos in die Afrikaanse departemente, baanbrekerswerk verrig op die gebied van grammatikabeskrywing en die optekening en analise van die literêre taalskat van hierdie tale.

Talle van die kursusse is gerig op nie-moedertaalsprekers van hierdie tale, terwyl ander weer fokus op die verbetering van kommunikasievaardighede van gebruikers van die betrokke tale. Maar net soos in die geval van die departemente Engels, het daar ook in hierdie departemente 'n verskuiwing plaasgevind in die rigting van die toegepaste taalkunde. Daarom sien 'n mens in verskillende kursusbeskrywings onderwerpe soos vertaalkunde, leksikografie, taalbeplanning en taalontwikkeling (taalsosiologie), mediastudie, bedryfskommunikasie in Afrikatale, teksanalise en teksontwerp.

3.4 Departemente Algemene Taalwetenskap (Linguistiek). Soos ook elders in die wêreld, val die klem in departemente Algemene Taalwetenskap (of Linguistiek, soos dit ook bekend staan) in Suid-Afrika veel sterker op die teoretiese grondslae van taalstudie in die algemeen. Daarom hou hierdie departemente hulle op groot skaal besig met verskillende teoretiese modelle rondom onderwerpe soos taalverwerking, die funksies van taal, die kenmerke van menslike tale in die algemeen, taalverandering, variante van taal, taal in gebruik, verskillen-

de teoretiese benaderings tot die studie van die sintaksis, morfologie, semantiek, fonologie, fonetiek, pragmatiek en diskoersanalise.

Mettertyd kom daar egter ook in hierdie departemente steeds meer ontwikkeling op die gebied van die toegepaste taalkunde met kursusse soos taalkontak, taal en gender, multitaligheid en interkulturele kommunikasie, taal in verskillende gebruikskontekste, en tweedetaalstudie.

3.5 Ander departemente. By talle van die universiteite wat ondersoek is, bestaan daar natuurlik ook ander departemente waarbinne onderwerpe hanteer word wat vir taalbeheersingsonderrig en –ondersoek relevant mag wees.

In departemente Kommunikasiekunde (of Kommunikasiewetenskap) en Inligtingkunde word kursusse aangebied soos teorieë van kommunikasie, mondelinge en geskrewe kommunikasie, interpersoonlike kommunikasie, interkulturele kommunikasie, verbale vs. nie-verbale kommunikasie, organisatoriese kommunikasie, bemarkingskommunikasie, mas-sakommunikasie, mediastudies, nuwe media (waaronder webwerfontwerp) en kommunikasie-ontwerp, om maar enkeles te noem.

By die Universiteit van die Noorde, byvoorbeeld, word 'n BA-graadprogram aangebied “with endorsement in Communication Studies”. Hierdie program bevat, naas die kursustipes wat in die vorige paragraaf genoem is, ook 'n sterk taalbeheersingskomponent met kursusse soos lees- en luistervaardighede, kritiese interpretasie van boodskappe, subjektiewe en objektiewe skryfvaardighede, oordedende kommunikasie, en taal en konflik.

3.6 Die groot verstrooiing opgelos? Oor baie jare het die departemente waarna hier verwys is as eilande gefunksioneer en was daar min indien enige sprake van samewerking – die een hand het nie geweet wat die ander doen nie. Die afgelope vyf jaar is daar egter 'n grondige herwaardering van interdisiplinariteit, en gekombineer daarmee die noodsaak (as gevolg van groter druk op die universiteitswese) om te rasionaliseer. By baie van die universiteite waarvan in hierdie artikel sprake is, het talle van die departemente saamgesmelt om groter, meer gerasionaliseerde vakgroepe of skole te vorm en is hulle gedwing om op sistematiese wyse inhoude met mekaar te versoen.

Tydens die onlangse grootskaalse nasionale programvormingsoefening, het daar ook talle programme tot stand gekom met 'n sterk interdisiplinêre grondslag, programme wat uiteindelik groter interdepartementele samewerking afdedwing het (voorbeelde hiervan word later in hierdie artikel aangebied). Hierdie verskuiwing bring mee dat departemente waarin die toegepaste taalkunde aandag geniet, saamgesnoer word in samewerkingsverbande wat juis lei tot die versterking en uitbouing daarvan.

Opsommend, dus: Hoewel die verskillende taaldepartemente tog verskillende ontwikkelingsgeskiedenis het, is daar by almal die afgelope dekade 'n sterk beweging in die rigting van die toegepaste taalkunde en ontwikkel daar mettertyd 'n klimaat wat uiters bevorderlik sou wees vir die inisiatiewe wat na 1996 sou volg.

4. 1996 en daarna

4.1 Oorsig. Die finale afskaffing van apartheid in 1990 en die eerste vrye Suid-Afrikaanse verkiesing in 1994 sou 'n nuwe periode inlei ook vir die tersiêre onderwyssektor. Reeds in

Die ontwikkeling van taalbeheersing en skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika

die aanloop tot hierdie periode was daar 'n aantal ontwikkelingslyne sigbaar wat die ruimte sou definieer waarbinne die huidige ontwikkeling rondom taalbeheersing/dokumentontwerp verstaan moet word. Veral ses duidelike ontwikkelingslyne is ter sake:

- 'n Steeds groeiende belangstelling in die pragmatiek en die tekslinguistiek reeds in die laat sewentigerjare
- Voortgesette belangstelling in die vertaalkunde, veral vanweë die sterker nadruk op meertaligheid en die gevolglike behoefte aan meer en beter taaldienste
- Voortgesette belangstelling in die leksikografie, veral ook in die leksikografie van die Afrikatale, o.a. vanweë die goedkeuring van 'n Wet op Leksikografiese Eenhede wat die vestiging en uitbouing van sulke eenhede vir al die amptelike tale in die vooruitsig stel
- Tweede- of vreemdetaalontwikkeling, veral vanweë die groeiende diversiteit op Suid-Afrikaanse kampusse danksy die normalisering van die Suid-Afrikaanse gemeenskap
- Steeds meer klem op taalvaardighedsontwikkeling, en veral skryfvaardighedsontwikkeling, veral as gevolg van die enorme onderwysagterstande waarmee Suid-Afrikaanse universiteite en ander tersiêre onderwysinstellings moet rekening hou (o.a. deur die stigting van taal- of skryfsentra)
- Sterk klem op die belang van die tekswetenskap, taalbeheersing en dokumentontwerp

Oor die laaste ontwikkelingslyn wil ons graag enkele verdere opmerkings maak.

4.2 Tekswetenskap, taalbeheersing en dokumentontwerp. In die laat tagtigerjare en vroeë negentigerjare van die vorige eeu was die meeste kursusse met 'n taalbeheersingsinslag steeds kursusse wat die status gehad het van dienskursusse, of dit was kursusse in die eerste jaar wat nie deurgang gebied het na verder studie nie. Die kursusse (en die ondersoekte wat daarmee geassosieer was) is dikwels as minder belangrik geag en is deur junior personeel aangebied.

Hierdie toedrag van sake sou egter vinnig verander. Twee belangrike “keerpunte” kan in dié verband geïdentifiseer word. In die eerste plek was daar die reeds genoemde groter klem wat toenemend geplaas is op navorsing en opleiding in die pragmatiek, die psigolinguïstiek, die sosiolinguïstiek en veral die tekslinguïstiek. Dit sou die teelaarde voorberei waarin die taalbeheersing sou gedy. Hierdie beweging is verder gestimuleer deur die belangstelling wat die teoretiese verskuiwing weg van die generatiewe denkraamwerk na die meer funksionele denkraamwerke (bv. die Funksionele Grammatika en die Kognitiewe Grammatika) sou gaande maak.

In hierdie tyd het steeds meer departemente, ook uit ander fakulteite as die geesteswetenskappe, die waarde van taalbeheersingsopleiding begin besef en toegetree tot die mark. Enkele voorbeelde van kursusse illustreer die punt: Afrikaans vir Regstudente (Universiteit van Suid-Afrika), Teksvaardighede vir die sakepraktyk (Universiteit van Suid-Afrika), English communication for business (Universiteit van Suid-Afrika), Mediaskryfwerk (Universiteit van Port Elizabeth), Sakekommunikasie (Randse Afrikaanse Universiteit), Language in the working world (Universiteit van Natal), Writing for the media (Universiteit van Natal), Business communication (Universiteit van die Witwatersrand), Academic literacy in the humanities (Universiteit van Kaapstad), Professional communication for business science students (Universiteit van Kaapstad), Regstaalkommunikasie (Universiteit van Pretoria), Inleiding tot mediageletterdheid (Universiteit van Pretoria), Academic writing skills (Uni-

versiteit van Pretoria), Communication in organisations (Universiteit van Pretoria), Teksanalise en tekskwaliteit (Universiteit Stellenbosch), Mediakunde (Universiteit Stellenbosch), en nog talle ander.

Die tweede belangrike stimulus in hierdie periode is een waarna reeds vroeër verwys is: die Neerlandistiekwerkwinkel van 1996. Tydens hierdie werkwinkel het Carel Jansen (toe van die Universiteit van Utrecht en Eindhoven) en Frank Jansen (Utrecht) ’n werkwinkel aangebied op Stellenbosch oor die onderwerp “Taalbeheersing as vakgebied”, ’n werkwinkel waarin die verskillende vertakkinge van die taalbeheersing en die besondere navorsingsmetodologie van die vakgebied skerp in fokus gebring is. Uit hierdie werkwinkel het ’n paar belangrike inisiatiewe gevolg:

- Besoeke van Afrikaanse taalkundiges van verskillende universiteite aan taalbeheersers in Nederland.
- Die stigting van die Sentrum vir Afrikaanse Gebruikskunde aan die Universiteit Stellenbosch wat in die jare wat sou volg ’n reeks werkwinkels gereël het oor taalbeheersing/dokumentontwerp waar taalbeheersers soos Carel Jansen, Frank Jansen, Michaël Steehouder, Ted Sanders, Leo Lentz, Menno de Jong, Marinel Gerritsen, en vanjaar ook Hans Hoeken, sou optree ter bevordering van die vakgebied in Suid-Afrika.
- Die reëling van verdere konferensies en geleenthede (dikwels onder die vaandel van die Neerlandistiek) ook op ander plekke in Suid-Afrika.
- Die uitwisseling van studente tussen Suid-Afrika en Nederland.
- Die wedersydse betrokkenheid van Suid-Afrikaanse en Nederlandse dosente by die opleiding van studente.
- Dit is ook in die vroeë negentigerjare dat die besondere rol en posisie van die *Tijdschrift voor Taalbeheersing* behoorlike aandag begin geniet het in Suid-Afrika.

Die gevolg van hierdie reeks ontwikkelinge was dat steeds meer kursusse voor- en nagraads ontwikkel is wat as tipiese taalbeheersings- of dokumentontwerpkursusse beskou kon word (verskeie voorbeelde is reeds in die loop van die artikel genoem; kyk ook afdeling 6).

In die afdelings wat volg wil ons graag twee besondere lyne van ontwikkeling uitlig vir meer diskussie:

- Skryfvaardigheidsontwikkeling, veral met die opkoms van taal- of skryfsentra, ’n ontwikkeling wat juis sedert die middel negentigerjare ’n skerp inspuiting gekry het en wat in ’n besondere verhouding tot die taalbeheersing staan of minstens behoort te staan
- Die opkoms van ’n “nuwe” vakgebied in Suid-Afrika, nl. Dokumentontwerp, met besondere navorsingsinisiatiewe en gemeenskapsbetrokkenheid wat daarmee saamgaan

Dit is belangrik vir hierdie betoog om besondere aandag aan hierdie ontwikkelinge te gee, o.a. omdat daar tog verskille in ontwikkeling is tussen Nederland en Suid-Afrika (veral wat die skryfsentrubeweging betref). Daaruit spreek egter ook die besondere impak van die taalbeheersing en word duidelik watter verantwoordelikheid vakgenote – beide in Suid-Afrika en in Nederland – het om die voortgesette groei van hierdie inisiatiewe te verseker.

Die geskiedenis van die taalbeheersing in Nederland wys duidelik op die besondere ver-

band tussen taalvaardigheidsontwikkeling en taalbeheersing as vakgebied. Juis in die sewentigerjare is die besondere verhouding skerp sigbaar in Nederland, en hoewel die verhouding in die tagtigerjare ietwat vervaag (veral met die groter klem op professionele kommunikasie), word hierdie verhouding nogtans nooit ontken nie en geniet dit vandag steeds die aandag van verskillende taalbeheersers (Braet, 2000: 12-15).

In Suid-Afrika kom daar, vanweë die reeds genoemde ontwikkelinge binne departemente, maar ook die ontwikkeling van taal- en skryfsentra, veel vroeër 'n soort skeiding tussen skryfvaardigheidsonderwys en taalbeheersing/dokumentontwerp. Juis daarom word dit tog belangrik om in hierdie afdeling kortliks te wys op die aard van hierdie besondere ontwikkeling.

Die periode van verandering waaroor ons dit in hierdie artikel het (veral die laaste tien jaar) word gekenmerk deur 'n verskerpte fokus op skryfvaardigheidsontwikkeling, veral as gevolg van die reeds genoemde agterstande waarmee studente by universiteite aankom. Hierdie agterstande bring vir universiteite 'n verantwoordelikheid mee wat in 'n toeneemende mate die hoof gebied word deur die stigting van taal- en/of skryfsentra (ook skryflaboratoria genoem). Om die aard van hierdie ontwikkeling duidelik te maak, word daar – by wyse van 'n voorbeeld – kortliks gekyk na die aard en werksaamhede van die Skryflaboratorium van die Universiteit Stellenbosch en word daar gewys op die verband tussen hierdie inisiatief en die groei van taalbeheersingsopleiding en –navorsing.

Die fokus op die Stellenbosse Skryflaboratorium as voorbeeld, wil op geen manier die besondere inisiatiewe by ander universiteite relativer nie.²

5.1 Doelstellings van skryflaboratoria. 'n Skryflaboratorium soos dié van die Universiteit Stellenbosch wil 'n ruimte skep waar alle studente en dosente van die universiteit, ongeag hulle status, hulle vaardigheidsvlak, en hulle vakgebied, kan dink en diskoers voer oor die skryftaak. Hierdie algemene doelstelling kan herlei word tot 'n aantal besondere doelstellings wat tipies vir skryfsentra geld:

- Om skrywers te ondersteun in alle stadia van die skryfproses (teen die agtergrond van die insigte wat volg uit die skryfprosesteorie en die werk wat binne hierdie raamwerk gedoen is deur mense soos Flower, Hayes, Bereiter, Scardamalia, en ander).
- Om deur die ontwikkeling van gepaste kursusse, werkswinkels en konsultasieprosesse die skryftaak te bemark as 'n belangrike leerinstrument aan die universiteit, met as uitgangspunt die standpunt dat skryfvaardigheidsontwikkeling vakgeïntegreerd of werkgeïntegreerd moet plaasvind (“writing across the curriculum”).
- Om 'n ondersteunende omgewing te skep waar skrywers en konsultante effektief kan saamwerk ook in 'n een-tot-eenverhouding, uitgaande van die standpunt dat die effektiewe ontwikkeling van skryf- en ander taalvaardighede baie persoonlike aandag verg en dus arbeidsintensief is.
- Om nie net oppervlakkige skryfprobleme (soos spelling en grammatika) te hanteer nie, maar om ook te fokus op die dieperliggende probleme in skryfwerk (o.a. begrip vir die verskillende stadia van die skryfproses, die beplanning van die teks, die hantering van kommunikatiewe doelwitte en doelgroepe, samehang binne en tussen tekste, sinvolle uiterlike dokumentontwerp, gepaste styl en dergelike meer) – probleme wat direk terug te vind is in taalbeheersingsondersoek soos ons dit vandag ken.
- Om Skryflaboratoriumpersoneel, met inagneming van die verskillende vakgebiede, op te lei om ingeligte lesers en respondente te word van daardie tekste wat in die Laboratorium hanteer moet word, d.w.s. om vakgeïntegreerd om te gaan met die skryfproble-

me van studente.

- Om dosente op te lei om as vennote van die Skryflaboratorium ingeligte lesers en respondente te word van hulle studente se tekste (o.a. sodat hulle ingeligte besluite kan neem wanneer hulle studente na die Laboratorium verwys).
- Om navorsing te doen oor teksstruktuur, tekskwaliteit en die skryfproses, met die fokus veral op akademiese teksontwerp.

Skryflaboratoria is nie redigeerinstansies nie, maar het veel eerder die (weliswaar idealistiese doelstelling om skrywers te bemagtig om probleemontdekkend en probleemoplossend met hulle eie skryfwerk om te gaan.

5.2 Dienste. Die volgende tipiese dienste word binne die Stellenbosse Skryflaboratorium aangebied:

- Konsultasie in groepe en op 'n een-tot-een-basis
- Skryfintensiewe kursusse
- Korter kursusse of werkswinkels vir studente en dosente
- Werkswinkels in wetenskaplike skryfvaardighede vir nagraadse studente (veral op magister- en doktorsvlak)
- Korter kursusse wat afgestem word op besondere behoeftes in departemente
- Die ontwikkeling van hulpmiddels op die webwerf van die Skryflaboratorium
- Personeelontwikkeling

5.2.1 Konsultasie. In 'n skryflaboratorium is die primêre diens sekerlik die een-tot-eenkonsultasies met studente. Dit beteken dat die laboratorium 'n instapomgewing is waar studente (gewoonlik per afspraak) 'n konsultant ontmoet wat hom of haar in 'n gesprek lei om self probleme in die skryfwerk te ontdek en op te los. Hierdie konsultante is gewoonlik nagraadse studente wat spesiaal opgelei word vir die taak.

Die volgende aspekte van die skryfproses en skryfprodukt word tydens konsultasiesessies hanteer:

- Taakanalise
- Die ontginning van inligtingsbronne
- Insigtelike hantering van doelwitte en doelgroepe
- Beplanning en strukturering van die skryftaak (met inagneming van die prosesbenadering)
- Beplanning en strukturering van die teks, met besondere aandag ook aan die sinvolle samehang van die teks
- Besondere aspekte van die taalgebruik van die skrywer (woordkeuse, sinskonstruksie, styl, ens.)
- Besondere aspekte van dokumentontwerp soos die hantering van aanhalings, verwysings, bibliografieë, indekse, voetnote, grafika, ens.
- Aspekte van redigering

Weer eens word die verskillende temas van die taalbeheersing ge-eggo in hierdie taakomskrywing en blyk die verband tussen skryfvaardighedsontwikkeling en taalbeheersing-ondersoek en -opleiding.

5.2.2 Skryfintensiewe kursusse. Skryfintensiewe kursusse (writing intensive courses) gaan uit van die filosofie dat studente moet skryf om te leer i.p.v. leer om te skryf (die skryftaak as leerinstrument). Hierdie kursusse word ontwikkel en aangebied deur dosente in die onderskeie departemente, maar wel in samewerking met spesialiste in die Skryflaboratorium. Die kursusse word ontwerp om 'n sekere hoeveelheid skryftake in te sluit wat dan volgens bepaalde voorskrifte (o.a. wat betref die verskillende stadia van die skryfproses en aspekte van dokumentontwerp) afgehandel en beoordeel moet word.

'n Kursus in Biochemie kan byvoorbeeld omgeskakel word tot 'n sg. skryfintensiewe kursus, wat dan beteken dat die biochemie-dosent 'n beduidende aantal skryftake beplan vir die studente in die kursus en dan in samewerking met die Skryflaboratorium die eise bepaal wat vir die opdrag en die uiteindelijke skryfproduk gestel moet word. Normaalweg sal studente, as deel van die hele skryfproses, in so 'n kursus ook die Laboratorium besoek vir konsultasies.

5.2.3 Korter kursusse of werkswinkels. Die Skryflaboratorium organiseer van tyd tot tyd kursusse of werkswinkels waartydens bepaalde aspekte van die skryftaak bespreek kan word. Hierdie kursusse of werkswinkels kan gerig wees op verskillende groepe (dosente, voorgraadse of nagraadse studente) en die besondere behoeftes van verskillende vakomgewings (bv. werkswinkels oor die eise wat gestel word aan tegniese skryfwerk). Hulle kan ook besondere onderwerpe aanspreek (werkswinkels oor onderwerpe soos die skryfproses, inhoudelike organisasie, samehang, styl, uiterlike struktuur, redigering, die ontwerp van tesse en proefskrifte, en dergelike meer is reeds deur die Stellenbosse Skryflaboratorium aangebied).

Naas bg. verdelings kan die kursusse of werkswinkels ook 'n generiese, vakspesifieke of selfs projekspesifieke inslag hê. In lg. twee gevalle sal hulle altyd aangebied word in samewerking met die betrokke dosente.

Omdat die interaksie tussen dosent en student so belangrik is tydens skryfvaardigheidsontwikkeling, bied die Skryflaboratorium op 'n gereelde basis werkswinkels vir dosente aan oor talle van die onderwerpe wat reeds hier genoem is. Sulke werkswinkels kan egter ook fokus op besondere skryfprobleme van die dosente self, soos bv. die effektiewe ontwerp en formulering van notas, opdragte, eksamenvraestelle en dergelike meer. Dit blyk naamlik dikwels dat die skryfprobleme van studente herlei kan word tot kommunikasieprobleme aan die kant van die dosent, waaronder onduidelike opdragformulering, onsamehangende nota-aanbod, probleme met inligtingslading, om maar enkeles te noem.

Hierdie werkswinkels bied vanselfsprekend besondere geleenthede vir personeelontwikkeling. Die Skryflaboratorium mag egter nooit gesien word as 'n geleentheid vir vakspecialiste om hulle verantwoordelikhede rondom skryfvaardigheidsontwikkeling in eie vakomgewing te ontduik nie. Juis daarom is die deurlopende opleiding van dosente van kardinale belang, ook aan die Universiteit Stellenbosch.

5.2.4 Hulpmiddels op die Webwerf. Vanselfsprekend kan die Skryflaboratorium, gegee die getalle en ander beperkinge wat tans geld (waaronder natuurlik ook finansies), nie aan alle studente van 'n universiteit soos Stellenbosch 'n persoonlike diens lewer nie. Juis daarom word daar 'n meertalige hulpsisteem op die webwerf van die Taalsentrum en die Skryflaboratorium ontwikkel wat vir alle studente en dosente van die US toeganklik sal wees.³ In hierdie hulpsisteem sal daar onder andere 'n uitgebreide versameling adviesdokumente, ver-

wysings na kursusse en werkswinkels, skakels na ander hulpmiddels op die internet en voor-skrifte oor besondere skryftake in verskillende departemente opgeneem (kan) word. Die webwerf sal ook gebruik word om WebCT-gebaseerde kursuskomponente beskikbaar te stel oor verskillende aspekte van die skryftaak.

In hierdie verband sal die Stellenbosse Taalsentrum saamwerk met die ontwikkelaars van *World Wide Writing*, 'n virtuele skryfsentrum wat aan die Universiteit van Nijmegen en die Hogeschool Arnhem Nijmegen ontwikkel is.⁴

5.2.5 Skryfvaardigheid en taalbeheersing. Die taal- en skryfsentrumontwikkeling in Suid-Afrika (geskoei veral op die Amerikaanse lees) is 'n besonder belangrike ontwikkeling op die gebied van taalvaardigheidsonderwys waarin daar op gestruktureerde en verantwoorde wyse aandag bestee word aan die vaardigheidsbehoefes van 'n breë spektrum van studente. Veral op die gebied van skryfvaardigheidsontwikkeling word daar, net soos in Nederland, sterk gesteun op die insigte wat verwerf word in vakgebiede soos die taalbeheersing en ander aanverwante studierterreine.

Hierdie ontwikkeling bied besondere geleentheid tot samewerking tussen Suid-Afrika en Nederland waar die skryfsentrumbeweging ook nog relatief jonk is en beperk bly tot inisiatiewe by enkele universiteite.

6.1 Van taalbeheersing tot dokumentontwerp. Een van die sterkste uitkomst van die “taalbeheersingsbeweging” in Suid-Afrika is te sien in die resente ontwikkeling van 'n aantal programme in dokumentontwerp, spesifiek by drie universiteite, nl. Pretoria, UNISA en Stellenbosch. In hierdie afdeling word kortliks ingegaan op die aard en inhoud van sommige van hierdie programme, asook op die navorsing en gemeenskapsinisiatiewe wat hiermee saamhang.

Omdat groei van die interdisiplinêre vakgebied van dokumentontwerp in Suid-Afrika en Nederland so duidelik 'n voortsetting is van die taalbeheersingsgeskiedenis is dit van groot belang om hierdie historiese lyn te volg en goed te verstaan, onder andere met die oog op die verdere, en veral berekende, ontwikkeling daarvan.

In Nederland vind daar reeds in die jare tagtig, maar veral in die jare negentig 'n swaai plaas vanaf die taalvaardigheidsonderwys na 'n sterker gerigtheid op “de markt” (Braet, 2000:18), op professionele kommunikasie dus, en veral op die verbetering van tekste eerder as die verbetering van skrywers. Naas die twee bekende pilare van die taalbeheersing, nl. argumentasieleer en retorika, en tekswetenskap, kom daar nou ook 'n derde pilaar, nl. die *ontwerpaspek* in die taalbeheersing, op die voorgrond. Die klem val nou nie meer alleen op beskrywing en verklaring nie, maar ook op die probleme rondom die produksie van dokumente “dat wil zeggen situaties waarin het taalverkeer niet bevredigend verloopt. In dat opzicht onderscheidt technologisch onderzoek (soos die skrywers hierdie ontwikkeling genoem het – LdS & EB) zich van beschrijvend/verklarend onderzoek, waarbij men juist primair geïnteresseerd is in ‘normale’, niet-problematische situaties.” (Steehouder & Jansen, 1984:2).

6.2 Opleiding in dokumentontwerp aan die drie universiteite. In hierdie afdeling laat ons met verwysing na 'n aantal program- en kursustitels sien hoe die vakgebied veld wen by

Die ontwikkeling van taalbeheersing en skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika

die drie universiteite.

Aan die Universiteit van Pretoria kan studente inskryf vir verskillende B-programme waarin dokumentontwerpkursusse as onderdeel aangebied word. Veral binne sommige van die taalvakke word modules aangebied met 'n sterk taalbeheersings- of dokumentontwerpinslag. As voorbeeld: Binne die vak Afrikaans word *Taal- en teksvaardigheid, Beginsels van Dokumentontwerp* en *Dokumentontwerp: Oorredende en instruktiewe tekste* aangebied.

Daarnaas bied Pretoria ook nog die volgende honneurs- en magistermodules⁵ in dokumentontwerp:

Honneurs

- *Die ontwerp van oorredende tekste.*
- *Tegniese en professionele skryfwerk.*

Magister

- *Die ontwerp van oorredende tekste (2).*
- *Tegniese en professionele skryfwerk (2).*

Die Universiteit van Suid-Afrika bied 'n BA-program in Tale en Letterkunde aan met die moontlikheid om in Dokumentontwerp te spesialiseer. Studente volg verpligtend 'n taal as hoofvak (al drie jaargange) gekombineer met keusemodules soos die volgende (by gebrek aan ruimte word slegs 'n seleksie van keusemoontlikhede hier genoem): teksvaardighede (verskillende modules), Engelse kommunikasie vir universiteit, grammatikale konsepte, multitaligheid, inleiding tot kommunikasie, visuele geletterdheid, navorsing in die sosiale wetenskappe, interkulturele kommunikasie, oorredende tekste, vertaling en redigering, 'n internskap by 'n dokumentontwerpagentskap.

By die Universiteit Stellenbosch is die belangrikste ontwikkeling die aanbieding van 'n nuwe MPhil-program in Dokumentanalise en -ontwerp met ingang 2003. Die program duur twee jaar en die kursusinhoud sien soos volg daar uit:

Eerste jaar

- Dokumentanalise en -ontwerp as studiegebied
- Pragmatiese betekenis in professionele kommunikasie
- Tekssoort, teksanalise en teksevaluering: 'n inleiding
- Grafiese dokumentontwerp
- Interkulturele aspekte van dokumentontwerp
- Vertaalteorie en vertaalpraktyk

Tweede jaar

- Analise van verskillende bedryfstekstipes (informatiewe, oorredende, tekste en webtekste)
- Gevorderde dokumentevaluering
- Navorsingskomponent

6.2.4 Perspektief. Uit hierdie gevarieerde seleksie van voorbeelde blyk duidelik hoe die ontwikkeling van dokumentontwerp as vakgebied aansluit by die ontwikkelinge in Nederland en blyk veral ook watter sterk invloed die Nederlandse taalbeheersingsliteratuur op die ontwikkeling van studie-inhoude gehad het. Dit is wel belangrik om daarop te wys dat die besonder sterk Nederlandse tradisie van opleiding en navorsing in die retorika en argumentasieleer nie in dieselfde mate neerslag gevind het in die Suid-Afrikaanse ontwikkeling nie. Aspekte daarvan kom wel aan bod in sekere kursusse (bv. oor oorredende tekste), maar dan byna altyd in 'n konteks waar die tekswetenskaplike en ontwerp kundige aspekte die botoon voer.

6.3 Navorsing: die MIV/VIGS-projek. 'n Uitstekende voorbeeld van besondere navorsing op die gebied van dokumentontwerp is die projek oor die effektiwiteit van MIV/VIGS-inligtingstekste in Suid-Afrika, getiteld *Improving the Effectiveness of Public Information Documents on HIV/AIDS in South Africa* (MIV = menslike immuuniteitsvirus, VIGS = verworwe immuuniteitsgebreksindroom; Eng. *HIV/AIDS*).⁶ Ses universiteite in Nederland en Suid-Afrika doen mee aan die projek (name van projekteleiers tussen hakies): Pretoria (Adelia Carstens), Stellenbosch (Leon de Stadler), UNISA (Piet Swanepoel), Nijmegen (Carel Jansen en Hans Hoeken), Tilburg (Fons Maes) en Twente (Michaël Steehouder en Henk Boer). Verskillende navorsers, doktorale en magisterstudente van die verskillende universiteite sal onder die leiding van die projekteleiers meedoen aan die projek.

Die projek word op twee breë ondersoeksvrae gerig:

- Watter keuses rakende inhoud, struktuur, styl, aanbieding en uitleg sal die effektiwiteit van MIV/VIGS-inligtingsdokumente verbeter, veral as 'n mens daarby die diverse kulturele en demografies verspreide doelgroepe in Suid-Afrika in ag neem?
- Watter evalueringstegnieke sal die effektiwiteit van MIV/VIGS-inligtingsdokumente vir die diverse kulturele en demografies verspreide doelgroepe in Suid-Afrika verbeter?

Die projek het ten doel om die effektiwiteit van hierdie dokumente binne die Suid-Afrikaanse konteks te verbeter. Nie alleen is dit dus 'n waardige, veral sosiaal-maatskaplik relevante projek nie, maar dit bied ook aan navorsers die geleentheid om met 'n wye spektrum van kennis binne die gebied van dokumentontwerp kennis te maak en om hierdie kennis toe te pas.

Die volgende vyf deelprojekte sal binne die groter projek aangepak word:

- Persuading people to have safer sex: the design of effective fear appeals
- Persuading people to report for HIV/AIDS Counselling, Testing and Referral
- Persuading people to have safer sex: the role of peers and personas
- Using verbal and visual presentation formats in HIV/AIDS instructional documents
- Designing and testing public information documents on HIV/AIDS in South Africa

Binne die verskillende deelprojekte sal navorsers rekenskap gee van verskillende teoretiese raamwerke (soos bv. die Extended Parallel Process Model, die Health Belief Model, die Heuristic-Systematic Model, die Elaboration Likelihood Model) en verskillende metodes van ondersoek (beide kwalitatief en kwantitatief) en van toetsing (beide summatiewe en formatiewe toetsing).

Hierdie projek bied ook reeds ruimte vir studente om aan kleiner projekte deel te neem met onderwerpe soos

- Die effektiwiteit van beeld in MIV/VIGS-tekste in 'n laaggeletterde konteks
- Die effektiwiteit van argumentasie in MIV/VIGS-tekste by tieners met verskillende kulturele agtergronde
- Heuristieke vir die ontwerp van webwerwe om mense te oorreed om hulle vrywillig vir MIV/VIGS te laat toets
- Heuristieke vir die ontwerp van voorligting ter bestryding van MIV/VIGS-verwante stigma as determinant van MIV/VIGS-toetsingsgedrag
- Effektiewe teoretiese modelle en retoriese strategieë vir die ontwerp van MIV/VIGS-voorligtingstekste om persone met hoë-risiko-gedrag te oorreed om hulle vrywillig vir MIV/VIGS-toetsing aan te meld

Hoewel hierdie projek uitgesonder word as 'n tipiese voorbeeld van die maatskaplik-relevante navorsing wat in Suid-Afrika gedoen (kan) word, is dit lank nie die enigste navorsing wat reeds op hierdie gebied gedoen is nie.

6.4 Dokumentontwerp in die breër gemeenskap. Die veld van die taalbeheersing of dokumentontwerp het binne die Suid-Afrikaanse konteks (en sekerlik ook binne ander kontekste) 'n verdere besondere waarde: Na selfs die mees voorlopige ondersoek blyk al dat daar groot behoeftes bestaan aan meer kennis oor effektiewe dokumentontwerp binne die breër Suid-Afrikaanse gemeenskap. Dokumentasie in beide die openbare en die private sektore is heel dikwels swak as gevolg van teksontwerpprobleme, probleme wat dan lei tot die afbraak van kommunikasie met geweldige koste (metafories én letterlik bedoel) vir die betrokke instansie, maar uiteindelik ook vir die breë gemeenskap. Daarom het die vakgebied 'n besondere rol te speel in hierdie sektore.

Die afgelope paar jaar is daar 'n groeiende waardering vir hierdie probleme en vir die belangrikheid van effektiewe dokumentasie in die openbare en private sektore en word daar steeds meer gesoek na geleenthede vir voortgesette opleiding. 'n Voorbeeld hiervan is te vind in die Eenheid vir Dokumentontwerp (Taalsentrum, Universiteit Stellenbosch). Hierdie eenheid bied opleiding in dokumentontwerp aan vir die nie-universitêre sektor, met 'n verskeidenheid onderwerpe, waaronder lesergerigtheid in bedryfstekste, skryfwerk vir skakelwese, beleidsdokumente, verslae, voorleggings, oordedende tekste, instruktiewe tekste, korrespondensie, webteksontwerp, bedryfsjoernalistiek, taalprofessies en dergelike meer.

Bogenoemde verskerpte bewussyn lei ook daartoe dat instansies in hierdie sektore steeds meer belangstelling toon vir kontraknavorsing oor die effektiwiteit van dokumente. Tipiese voorbeelde van hierdie tipe navorsing wat byvoorbeeld in die Eenheid vir Dokumentontwerp op Stellenbosch gedoen word, is 'n ondersoek na die kwaliteit van korrespondensietekste van 'n bekende bank in Windhoek en 'n ondersoek na die kwaliteit van die leermateriaal van opleidingsinstansies in die informele sektor.

Hierdie aktiwiteite vorm uiteindelik 'n noodsaaklike onderdeel van die uitlewing van die vakgebied, want dit bied 'n noodsaaklike geleentheid om 'n ontmoeting tussen teorie en praktyk te bewerkstellig en dit onderstreep die maatskaplike relevansie daarvan. Die geleentheid moet verder ontgin word juis om ook aan navorsers en studente die ruimte te bied waarbinne dokumentontwerp kan ontwikkel tot 'n waarlik sosiaal-maatskaplik relevante vakgebied.

Uit hierdie oorsig moet dit duidelik word dat die taalbeheersing veral sedert 1996 'n besondere bloeytyperk beleef in Suid-Afrika. Die werk wat reeds gedoen word en nog in die toekoms gedoen sal word, is nie alleen van besondere wetenskaplike waarde nie, maar het veral in die Suid-Afrikaanse konteks ook 'n besondere sosiaal-maatskaplike relevansie. Voorlopige ondersoeke bring aan die lig dat daar in die Suider-Afrikaanse konteks, met sy komplekse multikulturele, multitalige karakter, 'n besondere behoefte is aan die verbetering van die effektiwiteit van bedryfstekste in verskillende sektore van die samelewing,

waaronder die regeringsektor, die gesondheidssektor, die bedryfsektor, en die onderwyssektor. Die ontwikkelinge waaroor in hierdie artikel gerapporteer is, kan 'n besondere bydrae maak tot hierdie verbeterde toedrag van sake.

Die impak van die vakgebied kan op verskillende maniere gemeet word, soos ook in ander afdelings van hierdie artikel aangedui of gesuggereer word. Uit die statistieke van ingeskrewe studente in verskillende kursusse kan al afleidings gemaak word oor hierdie impak. In sommige van die voorgraadse kursusse waarna vroeër verwys is, is daar tot soveel as 630 inskrywings, terwyl daar ook steeds meer belangstelling in hierdie gebied is op nagraadse vlak.

Die impak van die inisiatief word verder versterk deurdat die inskrywings in al hierdie programme in 'n steeds stygende mate die diversiteit in die Suid-Afrikaanse gemeenskap weerspieël. Die taalbeheersingsinisiatiewe vorm uiteindelik dus ook deel van die groter heropbou-inisiatiewe wat so noodsaaklik is binne 'n gebroke Suid-Afrikaanse gemeenskap.

Daar is egter nog ruimte vir groei. Hierdie groei kan in die toekoms op verskillende maniere verder gestimuleer word deur die betrokkenheid van Nederlandse taalbeheersers:

- Direkte betrokkenheid by opleiding in Suid-Afrika. Voorbeelde hiervan is die optrede as aanbieders van werksinkels (soos dié wat gereël word deur die Eenheid vir Dokumentontwerp), die deelname aan formele onderrigprogramme (soos die optrede van Carel Jansen as buitengewone professor aan die MPhil-program in Dokumentontwerp in Stellenbosch) en betrokkenheid by die begeleiding van magister- en doktorsale studente in Suid-Afrika.
- Deelname aan ondersoeke in Suid-Afrika. Die deelname van taalbeheersers van die Universiteite van Nijmegen, Tilburg en Twente aan die projek oor die effektiwiteit van VIGS-inligtingstekste is hiervan 'n goeie voorbeeld.
- Die voortgesette en verder uitgebreide uitwisseling van dosente en studente tussen Suid-Afrikaanse en Nederlandse universiteite. Daar bestaan reeds goeie voorbeelde hiervan by verskillende universiteite, waaronder die aanstelling van Carel Jansen as buitengewone professor aan die Universiteit Stellenbosch, die aanstelling van Leon de Stadler as hoogleraar aan die Katholieke Universiteit van Nijmegen en die onderlinge uitwisseling van Suid-Afrikaanse en Nederlandse studente van verskillende universiteite.
- Die uitnodiging tot groter betrokkenheid van Suid-Afrikaanse taalbeheersers in formele taalbeheersingsinstellings soos die kongresse van VIOT en deelname aan die *Tijdschrift voor Taalbeheersing*.

Uiteindelik moet Suid-Afrikaanse taalbeheersers egter ook die verantwoordelikheid aanvaar om die besondere uitdagings van hulle eie omgewing die hoof te bied. Hierdie uitdagings sluit in

- die eise van dokumentontwerp binne 'n multikulturele konteks
- die hantering van onderwysagterstande in skryf- en teksvaardighede
- die verskaffing van voortgesette opleiding in dokumentontwerp aan 'n wye verskeidenheid instansies en individue buite die tersiêre sektor

Maar daar is ook nog 'n verdere verantwoordelikheid: Suid-Afrika word dikwels gesien as 'n poort na die res van Afrika, en sekerlik ook as dit gaan om akademiese ontwikkeling. Dit is daarom gebiedend dat Suid-Afrikaanse dokumentontwerpkundiges – soos wat soveel ander kundiges reeds doen – ook hulle verantwoordelikheid in die res van Afrika uitoefen.

Die ontwikkeling van taalbeheersing en skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika

Die besondere groei van die taalbeheersing en dokumentontwerp in Suid-Afrika bied 'n besondere geleentheid aan Suid-Afrikaanse en Nederlandse akademici om hulle invloed op dié wyse te laat geld, selfs al is dit op 'n beperkte skaal. Vir talle Suid-Afrikaanse universiteite, soos byvoorbeeld vir die Universiteit Stellenbosch, is dit 'n groot prioriteit.

Kortom: Dit moet duidelik word uit hierdie artikel dat die taalbeheersing in Suid-Afrika 'n mooi toekoms tegemoetgaan. In hierdie toekoms sal die verhouding met die Nederlandse taalbeheersing altyd belangrik bly.

- * Met waardering aan Nijmeegse (en tegelyk ook Stellenbosse) kollega Carel Jansen wat met sy altyd welkome kommentaar gehelp het om hierdie bydrae te verfyn. En ook aan kollegas Adelia Carstens en Piet Swa-nepoel wat inligting verskaf het. Vanselfsprekend bly die gebreke wat oorbly steeds ons s'n.
- 1 Verskillende benaminge kom voor, met of sonder die frase "en Nederlands". Soos later in hierdie afdeling en in ander afdelings blyk, speel Nederlands egter 'n groot rol in die meeste departemente.
- 2 Dit is die moeite werd om kennis te neem van die aktiwiteite van skryfsentra soos dié by die Universiteite van Kaapstad, Natal en die Witwatersrand, en van die besondere rol van ander instansies soos die Universiteit Pretoria se Eenheid vir die Ontwikkeling van Taalvaardigheid en die Eenheid vir Taalbemagtiging en Taalfasilitering van die Universiteit van die Vrystaat.
- 3 Die webwerf van die Taalsentrum van die Universiteit Stellenbosch kan besoek word by <http://www.sun.ac.za/taalsentrum>.
- 4 Meer inligting oor Word Wide Writing is te vinde by <http://www.worldwidewriting.com>.
- 5 Honneurs is die vierde jaar van studie en word as nagraadse opleiding geag. Magisterstudie volg direk na 'n B-graad, in welke geval dit minimaal twee jaar duur, of na 'n honneursgraad, in welke geval dit minimaal een jaar duur.
- 6 Meer inligting oor hierdie projek is te vinde by <http://www.epidasa.org>. Die projek word ondersteun deur SANPAD.

Boshoff, S.P.E. & G.S. Nienaber. 1967. *Afrikaanse Etimologieë*. Pretoria: Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

Braet, A. 2000. Inleiding. In: Braet, A. (red.). *Taalbeheersing als communicatiewetenskap*. Bussum: Coutinho.

Carstens, W.A.M. 1994. *Norme vir Afrikaans*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Carstens, W.A.M. 1997. *Afrikaanse Tekslinguistiek: 'n Inleiding*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Combrink, J.G.H. & L.G. de Stadler. 1987. *Afrikaanse Fonetiek*. Johannesburg: MacMillan.

Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse Morfologie*. Pretoria: Academica.

De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse Semantiek*. Johannesburg: Southern.

De Villiers, M. & R.H. Gouws. 1989. *Idiomewoordeboek*. Kaapstad: Nasou.

De Villiers, M. 1971. *Die Grammatika van Tyd en Modaliteit*. Kaapstad: Balkema.

Du Plessis, H.G.W. & T. du Plessis (reds.). 1987. *Afrikaans en Taalpolitiek*. Pretoria: HAUM.

Du Toit, P.A. & W. Smith-Muller. 2003. *Stylboek: riglyne vir paslik skryf*. Pretoria: Van Schaik.

Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.

Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse Sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.

- Ponelis, F.A. 1990.** *Historiese Klankleer van Afrikaans*. Annale van die Universiteit van Stellenbosch.
- Ponelis, F.A. 1993.** *The Development of Afrikaans*. Frankfurt: Peter Lang.
- Raid, E.H. 1991.** *Afrikaans en sy Europese verlede*. Kaapstad: Nasou.
- Scholtz, J. du P. 1965.** *Afrikaans uit die vroeë tyd*. Kaapstad: Nasou.
- Scholtz, J. du P. 1980.** *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Scholtz, J. du P. 1981.** *Taalhistoriese Opstelle*. Kaapstad: Tafelberg.
- Steehouder, M. & C.J.M. Jansen. 1994.** Technologiese taalbeheersingsonderzoek. *Gamma*, 8, 1-22.
- Steyn, J. 1980.** *Tuiste in eie Taal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Swanepoel, P.H. 1998.** Die opleiding van Suid-Afrikaanse tekswetenskappers op Nederlandse patroon. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 5, 196-217.
- Webb, V.N. 1992.** *Afrikaans na Apartheid*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Wissing, D.P. 1982.** *Algemene en Afrikaanse Generatiewe Fonologie*. Johannesburg: MacMillan.

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

De invloed van spraakherkenning op het schrijfproces van dicteerders met verschillende leerstijlen

1. Inleiding

De mogelijkheden van spraakherkenning voor dicteertoepassingen zijn de laatste jaren duidelijk in een stroomversnelling gekomen. Nieuwe technologische ontwikkelingen in de (taal)technologie hebben het mogelijk gemaakt om niet alleen discrete spraak te dicteren aan een computer (woord voor woord met pauzes), maar stellen ons in staat om continue spraak te gebruiken en te laten herkennen. De foutmarge van die herkenning is in de meeste (professionele) programma's stilaan op een aanvaardbaar niveau gekomen, op voorwaarde ten minste dat je als gebruiker vooraf tijd maakt voor 'training'. Dicterprogramma's zijn namelijk sprekerafhankelijk en vergen dus eerst een gestandaardiseerde stemherkenning.

De bedoeling van dicteerprogramma's is dat een gebruiker alles wat hij vroeger met toetsenbord en muis deed, nu (ook) met spraakinput kan doen. Het programma voegt enkel een extra werkbalk toe aan je interface (zie figuur 1). Spraaktechnologie maakt het mogelijk om een microfoon te gebruiken om bijvoorbeeld in je favoriete tekstverwer-

Samenvatting

Spraakherkenningsprogramma's maken het mogelijk om een tekst te dicteren aan de computer. De software zet immers de steminput om in tekst op het scherm, net zoals een toetsaanslag resulteert in een teken op het scherm. De vraag die in dit artikel centraal staat, is of het gebruik van die technologie een invloed heeft op de cognitieve processen van schrijvers. In deze bijdrage concentreren we ons op een casestudy¹ waarin we het schrijfproces van twee ervaren dicteerders beschrijven. We hebben deze schrijvers gedurende enkele weken geobserveerd om na te gaan hoe ze zich in die initiële leerperiode aanpassen aan de nieuwe technologie. Beide schrijvers hebben een vergelijkbare schrijf- en beroepservaring, maar verschillen qua leerprofiel. Uit de casestudy blijkt dat precies die verschillen in leerstijl doorslaggevend zijn in het adaptatieproces. De 'accommodator' handhaaft in hoge mate zijn vertrouwde schrijfstrategie en exploreert slechts beperkt de mogelijkheden van de nieuwe modus; de 'divergeerder' daarentegen exploreert veel explicieter het hybride karakter van de nieuwe dicteermodus en past gaandeweg zijn initiële schrijfgedrag aan.

ker tekst te dicteren, door een tekst te scrollen, de lay-out aan te passen of tekstwijzigingen door te voeren. Aanvankelijk waren de meeste gebruikers RSI-patiënten of gehandicapten die noodgedwongen gebruikmaakten van spraaktechnologie. Ook bepaalde beroepsgroepen zoals radiologen en advocaten maakten al in een vroeg stadium gebruik van de technologie, ook omdat de meeste producenten al snel speciaal voor die doelgroepen specifieke pakketten ontwikkelden met bijvoorbeeld aangepaste lexica.

Figuur 1: Menubalk van de interface van de Lernout & Hauspie Voice Xpress™ Legal™ 5.0

In de eerste ontwikkelingsfase van spraaktechnologie was het onderzoek vooral gericht op de technische ontwikkeling. Pas aan het einde van de jaren negentig werden onderzoeksresultaten gerapporteerd die toegespitst waren op het gebruik van spraakherkenning als schrijfinstrument (Halverson et al, 1999; Karat et al, 1999; Karat et al, 2000). De nadruk in die onderzoeken ligt vooral op het gebruiksgemak van spraaktechnologie als schrijfinstrument.

In het onderzoek van Karat e.a. (1999) bijvoorbeeld wordt het gebruik van drie spraakherkenners vergeleken. Hierbij kregen beginnende, professionele gebruikers twee verschillende schrijftaken; waarvan ze er een met spraakherkenning moesten uitvoeren en de andere met toetsenbord&muis. De gebruikers hadden vooral veel problemen om ontstane fouten met spraakherkenning op te lossen. De participanten probeerden de fouten langer alleen met spraak op te lossen dan de onderzoekers verwachtten. Een mogelijke verklaring hiervoor is het doel van het onderzoek: 'het gebruik van en het oplossen van fouten met spraakherkenning'. Een andere stimulans was wellicht de uitgebreide training in het werken met spraakherkenning en – belangrijker – het corrigeren van fouten met spraak die de participanten net voor het onderzoek hadden gehad. Bovendien werden ze voortdurend geobserveerd, wat wellicht de vrijheid tot exploreren beperkte.

Hartley et al. (2001) hebben aandacht besteed aan de verschillen in schrijfproducten tussen toetsenbord&muis en spraakherkenning. Ze hebben hiervoor ook de schrijfproducten van drie deskundige schrijvers, geschreven met verschillende schrijftechnologieën over een periode van dertig jaar, vergeleken. Hoewel de schrijfstijlen van de participanten verschilden, bleven de individuele schrijfstijlen hoegenaamd constant over de periode.

In een ander onderzoek hebben Hartley et al. (2002) de schrijfproducten van twee ervaren schrijvers vergeleken, waarbij de een met toetsenbord en muis schreef en de ander met spraakherkenning. De schrijfproducten van de twee schrijvers varieerden alleen in zinslengte, het aantal lange zinnen en het gebruik van de eerste-persoonsvorm.

Het gebruik van spraakherkenning door mensen met leerproblemen heeft ook enige aandacht gekregen. Quinlan (2002) bijvoorbeeld heeft het schrijfproces en -product van veertig 11- tot 14-jarige kinderen bekeken. De helft van die kinderen ondervond schrijfproblemen. De kinderen schreven een serie van vier verhalen in vier schrijfcondities: met pen&papier en met spraakherkenning, met en zonder planning vooraf. Quinlans hypothese was dat spraakherkenning een cognitief voordeel zou opleveren voor kinderen met schrijfproblemen en dat planning vooraf positief zou zijn voor het real-time planningsproces. Kinderen met schrijfproblemen produceerden langere teksten met spraakherkenning dan met pen&papier. Spraakherkenning lijkt de transcriptiegerelateerde belemme-

ring te verminderen. Hierdoor kunnen de kinderen vloeiender – en ook langere – teksten produceren. Voor de ‘vloeiende’ schrijvers leidde spraakherkenning niet tot betere of langere teksten. Planning vooraf had een positief significant effect op de tekstkwaliteit voor beide groepen.

Over de invloed van spraakherkenning op de cognitieve processen van schrijvers is nog maar weinig bekend. Uit vroeger schrijfonderzoek blijkt wel dat naast sociale en individuele factoren ook het medium waarmee teksten geschreven worden (zoals pen en papier versus computer) de organisatie van het schrijfproces beïnvloedt (Van Waes, 1991; Van Waes en Schellens, 2003). Op basis van die bevindingen ligt het voor de hand om de vraag naar voren te schuiven of ook spraaktechnologie als een nieuw schrijfinstrument een effect kan hebben op de organisatie van het schrijfproces.

In tegenstelling tot het klassieke dicteren, waarbij de schrijver een analogo dicteerapparaat gebruikt, biedt spraakherkenning onmiddellijke feedback op het scherm. Schrijven met spraakherkenning zou je daarom kunnen beschouwen als een hybride modus tussen dicteren en schrijven met toetsenbord & muis.

Traditioneel dicteren wordt gekarakteriseerd door een hoge graad van lineariteit in de tekstproductie. (Gould, 1978; Gould & Alfaro, 1984; Schilperoord, 1996). Er wordt slechts beperkt gereviseerd. Zinnen of zinsdelen worden na elkaar gedictieerd. De enige revisie die eigenlijk plaatsvindt, is een mentale revisie voordat de tekst aan de recorder wordt toevertrouwd. In contrast met wat er gebeurt bij traditioneel dicteren, krijgen schrijvers met spraakherkenning directe, geschreven feedback op het computerscherm. Hierdoor wordt het mogelijk om de tekst in ieder stadium van het schrijfproces te herzien en wordt het makkelijker om de lineariteit van het productieproces te doorbreken. Die non-lineariteit is in de eerste plaats karakteristiek voor ‘traditionele computerschrijfprocessen’ (Eklundh 1994; Van Waes 1991). De meeste computerschrijvers beschouwen immers de alinea – en soms zelfs de zin – als een basiseenheid die in korte non-lineaire cycli geformuleerd, herzien en gereviseerd wordt. De uiteindelijke tekst is in dat opzicht te beschouwen als een graduele aaneenschakeling van recursief bewerkte alinea’s. Veel computerschrijvers vormen hun ideeën al formulerend, in voortdurende dialoog met de schermtekst. De vluchtigheid van het scherm biedt hun de mogelijkheid om vele revisies door te voeren, zonder dat dit ten koste gaat van de overzichtelijkheid van de eindtekst.

Vanuit de bovenstaande invalshoek kunnen we spraakherkenning beschouwen als een hybride schrijfmodus met kenmerken van zowel de tekstverwerker als klassieke dicteerapparatuur.

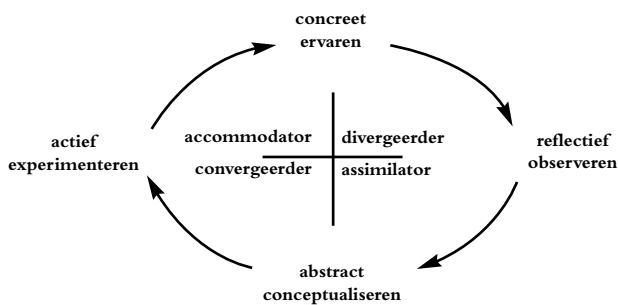
In dit artikel gaan we voornamelijk in op een casestudy waarin we nagaan of de methode die we in dit kader hebben ontwikkeld – en het daarbij horende instrumentarium – perspectieven biedt voor ruimere toepassing in schrijfproces- en schrijfproductonderzoek. We spitsen de vraagstelling in deze casestudy toe op de manier waarop schrijvers, die voor het eerst gebruik maken van spraaktechnologie om teksten te schrijven, zich aanpassen aan de dicteertechnologie. In de studie vergelijken we de schrijf- en adaptatieprocessen van twee advocaten die reeds ruime dicteerervaringen hebben opgebouwd in een traditionele dicteeromgeving (analoge dicteerapparaten). Beide participanten hebben een contrasterende leerstijl. De analyses zijn voornamelijk gericht op het gebruik van de schrijfmodi en de non-lineaire onderbrekingen die het schrijfproces kenmerken.

In het artikel staat methodologisch dus de haalbaarheidsstudie centraal en thematisch het gebruik van spraaktechnologie. We willen er echter op wijzen dat we er in het bredere onderzoekskader niet alleen naar streven de specifieke invloed van die schrijfmodus beter te beschrijven. We hopen ook via de analyses een beter inzicht te verwerven in bepaalde algemene cognitieve processen die het schrijfproces kenmerken en die door de focus op deze specifieke modus duidelijker tot uiting komen. Daarbij denken we bijvoorbeeld aan de manier waarop mentale planningsprocessen interageren met planningsprocessen die geïnitieerd worden via het herlezen van (pas) gerealiseerde tekst.

2. Methode

In deze paragraaf stellen we kort de methode voor die we voor het onderzoeksproject hebben ontwikkeld om de kenmerken van het schrijfproces en de aanpassingsstrategieën in kaart te brengen. We beschrijven eerst de opzet en de instrumentatie van het onderzoek en stellen dan kort de proefpersonen voor die we voor deze casestudy selecteerden. Tot slot geven we een overzicht van de teksten die de proefpersonen voor dit experiment hebben geschreven.

2.1 Opzet en instrumentatie. De deelnemers aan het experiment vulden eerst twee vragenlijsten in. De eerste vragenlijst bevatte vragen over (voor)kennis over spraaktechnologie, attitudes t.o.v. schrijven met de computer, (subjectieve) leerstrategieën en schrijfprofielen. Ook de vertrouwdheid van de proefpersonen met verschillende soorten zakelijke teksten en hun dicteerervaring werden bevraagd. De tweede lijst betrof een Nederlandse vertaling van de ‘Learning Style Inventory’ (Kolb, 1984). Op die manier was het mogelijk om (post hoc) verschillen in leerstijlen te identificeren (cf. infra). Kolb plaatst vier verschillende leerstijlen op twee assen (zie figuur 2): de accommodator (doener), de divergeerder (dromer), de assimilator (denker) en de convergeerder (beslisser).

Figuur 2: Overzicht van leerstijlen in de taxonomie van Kolb (1984)

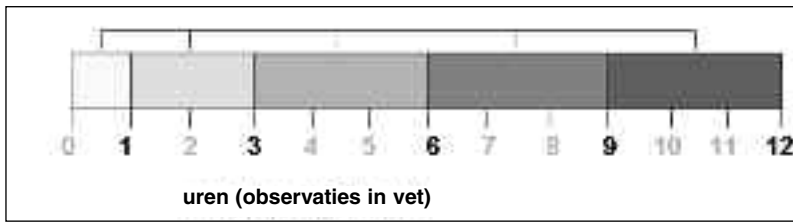
‘Doeners’ en ‘dromers’ vertrouwen erg op concrete ervaringen bij het leren. ‘Doeners’ experimenteren bovendien graag en ze worden dan ook wel beschreven als mensen die van aanpakken weten en die ‘dingen gedaan krijgen’. Nieuwe dingen krijgen ze vaak snel onder de knie door op allerlei manieren hun doel te proberen te bereiken. ‘Dromers’ hebben als kenmerk dat ze vanuit verschillende gezichtspunten naar een leersituatie kunnen kijken. Dit

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

zorgt er wel voor dat ze moeilijk kunnen beslissen en dat ze vaak liever observeren dan participeren.

‘Denkers’ en ‘beslissers’ geven de voorkeur aan een hoger niveau van conceptualiseren, door op zoek te gaan naar modellen. ‘Denkers’ kunnen goed grote hoeveelheden informatie tot zich nemen en dit reduceren tot een beter verwerkbaar niveau. Zij geven de voorkeur aan theoretische modellen en deductief redeneren. ‘Beslissers’ geven de voorkeur aan leren door modellen en theorieën direct toe te passen op een bepaald probleem. Zowel de ‘denkers’ als de ‘beslissers’ werken graag alleen (Kolb, 1984; Terrell, 2002).

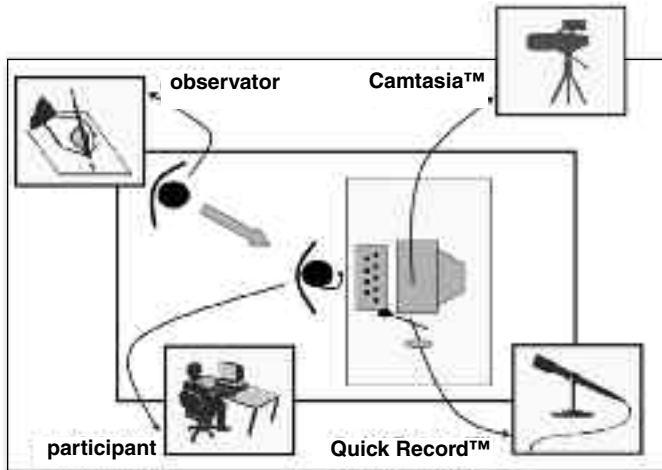
Na het invullen van de vragenlijsten kregen de proefpersonen een inleidende video te zien over het gebruik van spraakherkenning (cf. handleiding van Lernout & Hauspies Voice Xpress™ Legal™ 5.0) en kregen ze aanvullende informatie over het verloop van het experiment. Alle deelnemers werd gevraagd om het spraakherkenningsprogramma te gebruiken tijdens hun dagelijkse schrijfactiviteiten, en dit gedurende minstens 3 uur per week. Er werden hun geen verdere beperkingen over het gebruik opgelegd; ze konden dus spraakherkenning gebruiken in combinatie met toetsenbord en muis. In totaal werden alle deelnemers vijf maal geobserveerd in hun eigen werkomgeving terwijl ze aan het schrijven waren, respectievelijk nadat ze ongeveer 1, 3, 6, 9 en 12 uren geschreven hadden met de spraaktechnologie (zie figuur 3). Elke observatie nam ongeveer 20 tot 30 minuten in beslag.

Figuur 3: *Tijdslijn met de spreiding van de vijf observaties*

De data werden verzameld door gebruik te maken van een on-linecamera (Camtasia™) en een geluidsrecorder (Quickrecord™). Omdat we hier te maken hadden met een combinatie van verschillende inputmodi (toetsenbord, muis en spraak) was het niet mogelijk om bestaande loggingprogramma's te gebruiken. Om het gebruikersgedrag te registreren dat niet via de schermcamera en de geluidsoptname vastgelegd kon worden, maakten we manueel aanvullende notities (zie figuur 4). Die combinatie van registratiemethodes stelde ons in staat het schrijfproces zeer gedetailleerd te reconstrueren.

Tussen twee observatiesessies in vulden de proefpersonen een logboek in waarin ze kort de taak beschreven die ze met het dicteerprogramma hadden uitgevoerd. Ook vroegen we hen om aan te geven welke specifieke functies van het programma ze hadden verkend. Op die manier konden we ook informatie verzamelen over de tussentijdse schrijfactiviteiten en eventuele nieuwe (gebruiks)strategieën.

Figuur 4: *Setting van de observatie*

2.2 Participanten. Voor het onderzoek werden in totaal 20 personen geselecteerd: tien advocaten en tien wetenschappelijke medewerkers van de universiteit. De advocaten in onze studie hadden meestal dicteerervaring; de academici niet. Dit stelde ons in staat om de dicteerervaring als factor te hanteren in de analyse van het adaptatieproces.

Uit de beschikbare observaties selecteerden we twee participanten, Frederik en Bart, beiden uit de groep van advocaten. Allebei hadden ze een ruime ervaring met dicteren en ook een vergelijkbare computerdeskundigheid en beroepservaring.

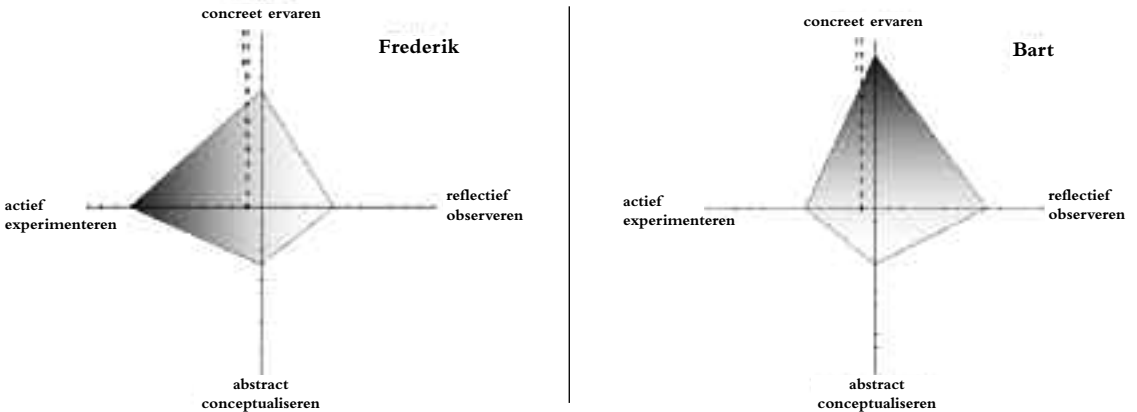
Frederik, medewerker in een groot advocatenkantoor, heeft 5 jaar werkervaring en ongeveer 6 jaar ervaring met computers en klassieke dicteerapparatuur. In de inleidende vragenlijst gaf hij aan dat hij niet erg geduldig is met computerwerk. Hij gaf aan dat hij niet studeert op nieuwe computerprogramma's, maar dat hij wel bereid is om extra tijd en energie te steken in het leren werken met een nieuw programma. Frederik verwachtte dat schrijven met spraaktechnologie gemakkelijker en sneller zou zijn dan de traditionele manier van schrijven.

Bart is al iets langer actief als advocaat (9 jaar), maar heeft een vergelijkbare ervaring met computer- en dicteerapparatuur. In tegenstelling tot Frederik gaf hij in de vragenlijst aan dat hij redelijk geduldig is in de omgang met (nieuwe) computerprogramma's en dat hij bereid is om vrij uitgebreid tijd te investeren om de mogelijkheden van een nieuw programma te bestuderen, o.a. via de handleiding. De belangrijkste reden om met spraaktechnologie te gaan werken is dat hij verwacht dat de technologie minder vermoeiend zal zijn en hij hoopt er ook plezier aan te beleven, een attitude die typerend is voor zijn divergerende leerstijl.

De schrijf- en leerstijl van beide participanten is sterk verschillend. Uit de enquête bleek bijvoorbeeld dat Frederik vrijwel geen tijd besteedde aan de initiële planning van een schrijftaak; Bart daarentegen gaf aan dat die schrijffase voor hem zeer belangrijk was.

Op basis van de leerstijlanalyse met de vragenlijst van Kolb kunnen we Frederik karakteriseren als een ‘accommodator’, een doener (zie figuur 5, links). Dit leertype wordt gekenmerkt door een actief en nogal ongeduldig experimenteergedrag met nogal wat trial-and-error; daarnaast vormen concrete ervaringen een belangrijke basis voor de leerwinst. Bart blijkt veeleer een ‘divergeerder’ te zijn (zie figuur 5, rechts). Ook voor hem zijn concrete ervaringen belangrijk, maar ze vormen eerder de basis voor reflectie. Die reflectie is trouwens de manier bij uitstek voor dit type leerder om nieuwe kennis te verwerven.

Kolb (1984) geeft aan dat mensen die in de technologie en informatiewetenschappen werken voornamelijk de voorkeur geven aan de leerstijlen convergeerder (besliser) en assimilator (denker). Voor het aanleren van een nieuw computerprogramma kun je verwachten dat mensen baat hebben bij deze leerstijlen. Hoewel Frederik en Bart als advocaten gekenmerkt worden door de twee overige leerstijlen, die bij hun baan als advocaat aansluiten, kunnen leerstijlen zich echter wel aanpassen aan verschillende situaties. Dit wil zeggen dat de actieve oriëntatie van beide participanten ervoor zal zorgen dat ze bepaalde taken kunnen aanleren en dat ze bepaalde vaardigheden kunnen verbeteren.

Figuur 5: Grafische voorstelling van de leerprofielen van Frederik (links) en Bart (rechts)

2.3 Materiaal. Tijdens de observaties hebben we zowel product- als procesdata verzameld. De productdata verschaffen onder andere inzicht in de lengte van de geproduceerde teksten en de duur van de observatie. De verschillende taken die de participanten hebben uitgevoerd, waren functioneel en maakten deel uit van hun dagelijkse werkzaamheden, zoals: brieven, e-mails en verslagen. Omdat de participanten vertrouwd zijn met deze taken, konden ze gestructureerd en geroutineerd uitgevoerd worden.

De geproduceerde teksten in de observatiesessies verschilden qua lengte. In de eerste observatie hebben de participanten voornamelijk het programma geëxploreerd en hebben ze daardoor erg korte teksten geschreven. Vanwege het exploratieve karakter van de eerste observatie hebben we gekozen om de data van de eerste observatie te verwijderen voor de verdere analyses. We zien deze eerste observatie als een introductiesessie op het onderzoek, waarbij de participanten kennismaken met de methodologie en de aanwezigheid van een observator. De resultaten in deze casestudy betreffen daarom steeds de data van observatie 2 tot en met 5.

De teksten in die observaties (2-5) zijn langer, maar variëren ook onderling nog sterk van lengte: ze bevatten tussen de 247 en 685 woorden per observatiesessie (Frederik: gemiddeld 355 woorden, Bart: gemiddeld 552 woorden). Tabel 1 geeft een beschrijving van de vijf observatiesessies.

Tabel 1. Beschrijving van de producten in de vijf observaties

	Taak	Duur observatie	Aantal woorden in eindtekst	Gemiddeld aantal woorden per minuut
Frederik				
1	brief	04'08"	92	22.27
2	verzoekschrift	22'17"	449	20.15
3	conclusie	21'23"	419	19.59
4	conclusie	23'33"	247	10.49
5	brief	19'46"	305	15.43
Bart				
1	e-mail	6'00"	62	10.33
2	conclusie	24'33"	586	23.86
3	verzoekschrift	24'12"	520	23.42
4	verslag	17'25"	419	24.05
5	verzoekschrift	37'00"	685	18.52

2.4 Analyses. Voor de analyse van de data combineren we een product- en een procesbenadering. We kiezen daarbij voor een dubbele invalshoek. Enerzijds kijken we naar de manier waarop de beide schrijvers de verschillende schrijfmodi combineren (spraak – toetsenbord – muis), anderzijds presenteren we een analyse van de non-lineaire fases in de verschillende schrijfprocessen. We beschouwen de momenten die vooraf gaan aan die fases immers als cruciale cognitieve knooppunten in het schrijfproces. De schrijvers beslissen daar om het lineaire proces te doorbreken en recursief in te grijpen op de reeds geproduceerde tekst om een *repair* uit te voeren. Die repairs kunnen in deze context een dubbel doel hebben: ofwel lossen de schrijvers een technisch probleem op, ofwel voeren ze revisies uit.

Om de analyse mogelijk te maken hebben we eerst een categorisatie- en annotatiemodel uitgewerkt voor de beschrijving van het schrijfproces en daarnaast hebben we de videoopnames (Camtasia™ & Quickrecord™) gebruikt.

Analyse modusgebruik

Wie met een spraakherkenningsprogramma schrijft, heeft de keuze uit drie inputmogelijkheden: spraak (via microfoon), toetsenbord of muis. In de analyse van het modusgebruik gaan we in eerste instantie na wat het aandeel is van elk van deze inputmodi in het verloop van het schrijfproces. Ook bekijken we het aantal moduswisselingen en proberen we inzicht op te bouwen in de doelgerichtheid ervan.

Repairanalyse

Het begrip ‘repair’ hebben we ontleend aan de conversatieanalyse. Daar wordt het concept gebruikt om te verwijzen naar allerlei vormen van hersteloperaties, zoals correcties van versprekingen of misverstanden (cf. Schegloff et al., 1977). In deze context verwijzen we met ‘repairs’ zowel naar ‘problemen’ als naar ‘revisies’. Onder ‘problemen’ verstaan we hier allerlei technische problemen die gerelateerd zijn aan de spraakherkenner zelf, met name die

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

gevallen waarbij de spraakinput niet leidt tot datgene wat de schrijver voor ogen had. Enkele voorbeelden van technische problemen zijn:

- *tekstuele misrecognitie*: gedicteerde tekst wordt niet correct herkend en hierdoor verschijnt er een andere tekst op het scherm dan de bedoeling was;
- *commando-misrecognitie*: gedicteerde tekst die bedoeld is als een systeemcommando aan de tekstverwerker verschijnt als tekst op het scherm (zo verschijnt er bijvoorbeeld bij het commando ‘ga naar het einde van de zin’ deze tekst volledig op het scherm, in plaats van dat de handeling uitgevoerd wordt);
- *geen herkenning*: de computer reageert niet op de gesproken input.

In de repairanalyse hebben we een onderscheid gemaakt tussen dergelijke technische problemen en revisies. Revisies zijn in deze studie met name gedefinieerd als veranderingen in een tekst na evaluatie van de voorafgaande geschreven tekst. Deze veranderingen zijn niet geïnitieerd door de spraakherkenner, maar zijn bedoeld om de inhoud, de formulering of de lay-out van een tekst aan te passen. In de revisieanalyse bekijken we meer specifiek het niveau van de revisies (woord, zin of hoger), de schrijffase waarin de revisie plaatsvindt (eerste of tweede versie) en de richting waarin de revisies worden uitgevoerd (achterwaarts t.o.v. het schrijfpunt of voorwaarts verderop in de tekst)².

3. Casestudy

In deze paragraaf beschrijven we de resultaten van de modus- en de repairanalyse voor beide deelnemers aan de studie, Frederik en Bart. Omdat het hier een casestudy betreft is het natuurlijk niet mogelijk om de resultaten te veralgemenen. Het is in de eerste plaats onze bedoeling om de resultaten voorzichtig te toetsen aan de algemene uitgangspunten van het onderzoek, maar vooral ook om de analyse-invalshoeken en de gebruikte methodologie meer expliciet te verkennen. De verschillen in leerstijl tussen beide participanten is daarbij een contrasterend element.

Modusanalyse. Uit de modusanalyse blijkt dat beide participanten op een zeer verschillende manier gebruikmaken van de spraaktechnologische dicteermogelijkheden (zie tabel 1). Frederik gebruikt ongeveer evenveel de spraak- als de toetsenbordinput en het aandeel van de spraakmodus daalt geleidelijk van de tweede observatiesessie (56%) naar de laatste sessie (34%). Bart echter maakt ongeveer dubbel zo vaak gebruik van de spraakinput. Meer dan 80% van de tijd die hij schrijft, doet hij dat in de spraakmodus, een manier van schrijven die aansluit bij zijn traditionele dicteergewoonte en die in de loop van de tijd nauwelijks wijzigt.

Tabel 2. Gemiddelde procentuele verdeling van het modusgebruik (4 observatiesessies)

	Frederik		Bart	
	gemiddelde	sd	gemiddelde	sd
toets	47.7	13.6	12.4	7.5
muis	10.9	9.0	4.5	1.8
spraak	41.4	10.0	83.1	7.1
totaal	100.0		100.0	

Als we het gebruik van de modi vergelijken in de eerste helft van het schrijfproces met dat in de tweede helft (zie tabel 3), dan valt het op dat er bij Bart nauwelijks een daling plaatsvindt in het gebruik van de spraakmodus. Dit blijft zijn geprefereerde modus, ook in de schrijffase waar vaak niet formuleren, maar reviseren een belangrijk subproces is. Frederik daarentegen gebruikt in de eerste helft van het schrijfproces nog voor meer dan 50% van de tijd de spraakinput, maar in de tweede helft geeft hij duidelijk de voorkeur aan het toetsenbord en de muis. Het gebruik van spraak om te dicteren valt terug naar een gemiddelde van 28.6%. In de eerste observatie gebruikte Frederik de spraakmodus nog in 40% van de tijd in de tweede helft van het schrijfproces; in de laatste observatie zien we echter dat hij de spraakmodus nog nauwelijks gebruikt in de afwerking van de tekst (cf. infra). Bij Bart zien we nauwelijks een verschuiving in het schrijfproces; het gebruik van de spraaktechnologie blijft vrij constant rond de 80% in de verschillende sessies en in de beide delen van het schrijfproces.

Tabel 3. Gemiddeld procentueel aandeel van de spraakmodus in beide helften van het schrijfproces (4 observatiesessies)

	Frederik		Bart	
	Gemiddelde	sd	Gemiddelde	sd
deel 1	53.9	19.5	85.0	6.9
deel 2	28.6	20.9	80.9	7.3

In tabel 4 presenteren we de data van het aantal keren dat de participanten wisselen tussen de spraakmodus en de andere modi. De gemiddelden van de vier observaties liggen voor beide participanten vrij dicht bij elkaar: 158 voor Frederik vs. 164 voor Bart. Dat betekent dat ze gemiddeld één tot twee keer per minuut de spraakmodus verlaten (Frederik: 1.81 per minuut; Bart 1.62 per minuut). In de meeste gevallen doen ze dit om gebruik te maken van het toetsenbord.

Tabel 4. Aantal wisselingen tussen de spraakmodus en de andere inputmodi tijdens het schrijfproces (4 observatiesessies)

	Frederik			Bart		
	Aantal	%	sd	Aantal	%	sd
Spraak → toetsenbord	115	72.8	10.2	130	82.3	26.9
Spraak → muis	43	27.2	6.2	34	20.7	7.7
Totaal aantal wisselingen vanuit spraak	158	100.0	16.4	164	100.0	34.5

De beginsituatie voor beide schrijvers is echter zeer verschillend. In de eerste sessies verandert Frederik ruim twee keer zo vaak van schrijfmodus als Bart; in de vierde sessie komen ze op hetzelfde niveau en veranderen ze ongeveer allebei 2 keer per minuut van modus. In de laatste sessie daalt het aantal modusswitches bij Frederik tenslotte beduidend onder het aantal van Bart. Het zeer beperkte gebruik van de spraakmodus in de tweede helft van de sessie is daarvoor medeverantwoordelijk.

Samengevat kunnen we zeggen dat de modusanalyse in grote lijnen de leerstijlen van beide participanten bevestigt. Frederik, de accommodator, gaat vooral in de eerste sessies actief de mogelijkheden van de spraakmodus exploreren, maar geeft na wat *trial and error* al snel op. Zijn gebruik van de spraaktechnologie is relatief beperkt. Bart daarentegen, de divergeerder, gebruikt de spraakmodus veel intensiever en exploreert de mogelijkheden ervan in de

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

verschillende fases van het schrijfproces. Bart blijft reflecteren over de mogelijkheden van spraakherkenning. Uit tabel 2 blijkt echter dat dit niet ten koste van het rendement gaat: Bart produceert zelfs iets meer woorden per minuut dan Frederik [gemiddeld per sessie: Frederik 16.6 (s.d. 4.5) vs. Bart 22.6 (sd. 2.7)woorden³ per minuut].

Repairanalyse. In totaal werden ruim 500 repairs geobserveerd. Frederik onderbreekt de lineariteit van het schrijfproces 290 keer in de vier observatiesessies; Bart kiest 211 keer voor een recursieve ingreep (Frederik 72.50 gemiddeld per sessie vs. Bart: 52.75). Als we deze gegevens corrigeren voor tijdsverschillen tussen de verschillende observaties, resulteert dit in 3.34 repairs per minuut voor Frederik tegenover 2.07 repairs per minuut voor Bart. Dit lijkt wellicht veel, maar het aantal is min of meer in overeenstemming met bevindingen van Levy & Ransdell (2002) in een onderzoek naar ‘concurrent memory loads’. Levy & Ransdell beweren dat als je participanten te vaak een tweede taak (vergelijkbaar met bijvoorbeeld onderbrekingen door technische problemen) laat uitvoeren, het mogelijk is dat de aandacht volledig opgaat naar die tweede taak. Het veelvuldig moeten oplossen van technische problemen (2e taak) zal het moeilijker maken om een goede tekst (1e taak) te produceren. Levy & Ransdell hebben vastgesteld dat onderbrekingen voor een tweede taak maximaal 4 keer per minuut mogen voorkomen om de participanten geconcentreerd met de eerste taak bezig te laten zijn. Dit aantal van vier lijkt overeen te stemmen met het aantal keren dat Frederik en Bart hun schrijfproces per minuut (willen) onderbreken.

Tabel 5. *Gebruik van spraak voor repairs (4 observatiesessies)*

	Frederik		Bart	
	aandeel	sd	aandeel	sd
Spraak	5.16 %	4.71	64.6 %	24.2
Toetsenbord & muis	89.85	8.90	24.76	19.72
Combinatie	4.95	4.28	10.63	10.37
Gemiddeld aantal repairs per sessie	72.50	25.65	52.75	21.85
Gemiddeld aantal repairs per minuut	3.34	1.08	2.07	0.29

De gegevens uit tabel 5 tonen duidelijk aan dat de manier waarop beide participanten met deze repairs omgaan zeer verschillend is. In de lijn van de vaststellingen die we bij de modusanalyse gemaakt hebben, zien we dat Frederik nauwelijks gebruik maakt van de spraakmodus om de problemen op te lossen of te reviseren (5.7%), terwijl Bart in 63.2% van de gevallen de spraaktechnologie probeert te gebruiken voor recursieve tekstingrepen. Als we bovendien de repairs eraan toevoegen die met een combinatie van de spraakmodus en een andere modus opgelost worden, dan is het verschil nog extremer: Frederik voert ruim 90% van de repairs exclusief uit met toetsenbord&muis; Bart slechts 10%. Hij kiest er dus expliciet voor om de mogelijkheden van de spraaktechnologie te exploreren. In de eerste sessies heeft Bart daardoor bijvoorbeeld in 30 tot 40% van de gevallen meer dan één poging nodig om een repair uit te voeren, maar geleidelijk daalt dit aantal tot minder dan 10%. Frederik daarentegen heeft slechts in weinig gevallen meer dan één poging nodig, omdat hij meestal kiest voor de zekere aanpak met toetsenbord&muis en blijkbaar minder geneigd is om de mogelijkheden van de spraakmodus op dit terrein verder te verkennen.

Als we de verhouding bekijken binnen de repairs tussen enerzijds de revisies en anderzijds de problemen die veroorzaakt werden door de spraakherkenning (zie tabel 6), dan is het duidelijk dat die tweede categorie zwaar doorweegt (Frederik: 81.4% vs. Bart: 88.9%). Dat dit eigen is aan het adaptatieproces blijkt o.m. uit het feit dat bij beide schrijvers dit aandeel van technische problemen het laagst is in de laatste sessie (Frederik: 70.7% vs. Bart: 79.8%).

De probleemanalyse toont wel een zeer verschillend beeld voor beide schrijvers. Frederik worstelt met name veel nadrukkelijker met de technologie: als we de problemen uitdrukken per 100 woorden, dan stellen we vast dat hij bijna twee keer zoveel geconfronteerd wordt met problemen als Bart (Frederik: gemiddeld 17.18 problemen per 100 woorden vs. Bart 8.19).

Tabel 6. *Repairs per sessie en verdeling tussen problemen en revisies (4 observatiesessies)*

	Frederik		Bart	
	gemiddelde	sd	gemiddelde	sd
Problemen	59.25	20.89	45.75	14.86
Revisies	13.25	9.50	7.00	7.07
Repairs	72.50	25.65	52.75	21.85
Aandeel van de problemen t.o.v. total aantal repairs (%)	81.42	11.10	88.86	7.62
Gemiddeld aantal pogingen per probleem	1.22	0.35	1.39	0.31
Problemen per 100 woorden	17.18	6.94	8.19	1.30

Ook die vaststelling is in principe te relateren aan de leerstijl die beide participanten kenmerkt. Frederik is vrij ongeduldig en is sterk gericht op productiviteit. Hij handhaaft in hoge mate zijn traditioneel dicteergedrag en controleert het resultaat ervan op het scherm slechts zeer oppervlakkig. Daardoor is hij niet in staat om zijn gebruik van de dicteertechnologie aan te passen aan een aantal structurele herkenningsproblemen. Het herstellen van die problemen gebeurt in hoge mate pas in een latere schrijffase bij het herlezen van de geproduceerde tekst (cf. ook infra; tabel 7) en voornamelijk zonder gebruik te maken van de spraaktechnologie. Bart daarentegen maakt veel explicieter gebruik van de tekst op het scherm tijdens de formuleerfase. Hij reflecteert over de mogelijke oorzaken van de misrecognities en probeert vervolgens die problemen te anticiperen en te vermijden. Het resultaat is een veel lagere probleemratio.

Toch blijft het opvallend dat beide professionele schrijvers in totaal relatief weinig revisies uitvoeren. Voor een deel is dit waarschijnlijk te verklaren omdat ze routinetaken uitvoeren; daarnaast speelt zeker ook de mentale revisie die voorafgaat aan de mondelinge formulering bij deze dicteerders een belangrijke rol. Een groot deel van de revisies bij dicteerders vindt immers plaats in het hoofd, waardoor de schermrevisies beperkt blijven en meestal op een hoger niveau te situeren zijn (Frederik: 46.6% van de revisies boven het woordniveau vs. Bart: 72.4%; zie tabel 7). Beide schrijvers dragen dit patroon gedeeltelijk over naar de nieuwe modus, maar toch zien we dat ook de representatie van de tekst op het scherm een actieve rol gaat spelen in het dicteerproces. In vergelijking met het schrijfproces dat typerend is voor traditionele dicteerders (Gould 1978; Schilperoord 1996) stellen we nu vast dat recursiviteit veel nadrukkelijker het schrijfproces van deze schrijvers kenmerkt.

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

Beide schrijvers vertonen echter ook een verschillend revisiegedrag. Frederik reviseert 3.54 woorden per 100 woorden vs. Bart: 1.16. Als we ervan uitgaan dat de mentale revisie weerspiegelt wordt in het pauzegegedrag, dan vormt die factor ook hier een goede verklaringsgrond. Bij Frederik beperkt de pauzetijd zich tot ongeveer 35% van de totale schrijfprocestijd. Bij Bart is de pauzeactiviteit goed voor ongeveer 60%. We nemen aan dat een deel van die extra pauzetijd bij Bart besteed wordt aan mentale revisie. Het verschil in pauzegegedrag is trouwens duidelijk in overeenstemming met de leerstijl van beide participanten: experimenterend vs. reflectief.

Tabel 7. *Overzicht van de verdeling van de revisies per niveau en per schrijffase (4 observatiesessies)*

	Frederik		Bart	
	%	sd	%	sd
Niveau				
woord	54.33	14.25	32.67	26.14
zin	36.54	6.41	44.75	46.12
hoger	9.13	11.89	22.58	21.71
Schrijffase				
fase 1	37.02	31.1	94.12	11.8
fase 2	62.98	31.1	5.88	11.8

Ook de spreiding van de revisies over de beide schrijffases is verschillend voor beide participanten (zie tabel 7). Frederik is duidelijk een schrijver die – conform zijn dicteerervaring – voornamelijk reviseert in de tweede fase van het schrijfproces, nadat een eerste versie van de tekst afgewerkt is. Ongeveer 60% van zijn revisies zijn in die fase te situeren. Bart daarentegen reviseert nog nauwelijks in die tweede schrijffase en voert slechts 5% van zijn revisies uit in de tweede fase. Dit revisiegedrag sluit dicht aan bij het dominante schrijfprofiel van professionele computerschrijvers (toetsenbord&muis). Ook zij geven er meestal de voorkeur aan om vooral tijdens het uitwerken van een eerste versie te reviseren, waardoor het aantal revisies bij het nalezen beperkt blijft.

4. Conclusie

In deze casestudy hebben we een analyse voorgesteld van twee professionele schrijvers met dicteerervaring die voor het eerst werken met spraaktechnologie als dicteerinstrument. Beide schrijvers worden gekenmerkt door een contrasterend leerprofiel. De vraag die centraal stond, was hoe het adaptatieproces van beide schrijvers verloopt en hoe de leerprofielen een invloed hebben op het gebruik van de spraakmodus.

In de modusanalyse hebben we vastgesteld dat *Frederik* in de eerste schrijfsessies de mogelijkheden van de nieuwe modus actief verkent, en dat hij vrij snel opteert voor een zeer selectief en beperkt gebruik van de spraakmodus. Zijn gebruik ervan is vooral gericht op het formuleren van tekst en veel minder op het oplossen van technische problemen of het reviseren. Het veranderende patroon in modusswitches bevestigt trouwens verder dit gedrag dat eigen is aan zijn accommodatieleerstijl. Aanvankelijk verandert hij vaak van inputmodus, maar in de laatste sessies ligt het aantal veranderingen behoorlijk lager, zeker bij de afwerking van zijn teksten. Frederik ‘evolueert’ dus in feite naar een gebruik van de

spraaktechnologie dat in hoge mate vergelijkbaar is met dat van een klassiek dicteerapparaat. Hij dicteert de tekst en gaat dan in de tweede fase van het schrijfproces voornamelijk met toetsenbord&muis de tekst aanpassen. De tekst op het scherm heeft eerder een passief, controlerende functie en niet echt een sturende functie.

Bart verkent veel systematischer en geduldiger de mogelijkheden van de nieuwe dicteermodus. Hij herleest zijn tekst herhaaldelijk op het scherm en grijpt waar nodig onmiddellijk recursief in. In de mate van het mogelijke probeert hij dat te doen in de spraakmodus, zonder de inputmodus te veranderen. Hij gebruikt de spraakmodus ongeveer gedurende ongeveer 80% van zijn schrijftijd, wat meer dan tweemaal zoveel is als *Frederik*. De spraaktechnologie is voor *Bart* geen veredeld dicteerapparaat, maar meer een hybride schrijfinstrument dat een aantal kenmerken van de klassieke dicteermodus combineert met de klassieke computermodus (toetsenbord&muis). In zijn adaptatieproces zien we nauwelijks kwantitatieve verschuivingen tussen de verschillende sessies en is zijn gebruikersprofiel vrij stabiel over de observatiesessies heen. Als ‘divergeerder’ exploreert hij wel op verschillende manieren de mogelijkheden van de spraaktechnologie en bouwt gaandeweg – al reflecterend en observerend – een kwalitatief bevredigende manier van werken op met een goed productierendement (22 woorden per minuut).

Tabel 8. Kenmerken van het adaptatie- en schrijfproces van *Frederik* en *Bart*

	Frederik	Bart
leerstijl	accommodator	divergeerder
gebruik spraakmodus	actief verkennen selectief gebruik (formuleren)	systematisch verkennen dominant gebruik (formuleren en reviseren/repairs)
adaptatieproces	geleidelijke evolutie van hybride gebruik naar een meer traditioneel dicteerproces	continue adaptatie en hybride gebruik
revisiegedrag	voornamelijk in de tweede schrijffase	voornamelijk in de eerste schrijffase

Deze beschrijvingen geven aan dat voor beide participanten het adaptatieproces verschillend verloopt en dat het in hoge mate gestuurd wordt door hun leerstijl. Het resultaat is dat de spraakmodus als input uiteindelijk ook een ander effect heeft op het schrijfgedrag van beide schrijvers.

5. Discussie en verder onderzoek

In deze bijdrage hebben we een casestudy beschreven die geselecteerd werd uit een breder corpus van observaties. In *Leijten (2003)* werd op een vergelijkbare manier een casestudy beschreven. In die studie werden de schrijfprocessen van twee schrijvers geanalyseerd die niet verschilden qua leerstijl, maar wel qua dicteerervaring. Daaruit bleek dat de spraakherkenningmodus zelf geen specifieke schrijfstijl lijkt op te leggen in tegenstelling tot wat in eerder onderzoek werd vastgesteld over pen&papier schrijvers die zich aanpasten aan de traditionele dicteer- of computermodus. Beide studies bevestigen het potentieel hybride karakter van de spraaktechnologische schrijfmodus en tonen aan dat de tekstfeedback die de schrijvers op het scherm krijgen bij het dicteren, mede het schrijfproces kan sturen, maar

dat de mate waarin de schrijvers die feedback gebruiken zeer verschillend kan zijn. De casusbeschrijvingen bevestigen bovendien dat de gekozen observatie-instrumenten en de analysebenaderingen ons in staat stellen specifieke aspecten van het schrijfproces in deze modus op het spoor te komen en ze ook te beschrijven.

In een volgende stap willen we een meer kwantitatieve verwerking presenteren van de beschikbare data in het hele corpus, vertrekkende vanuit dezelfde analysecriteria. De casestudy geeft immers aan dat het gehanteerde instrumentarium ons in staat stelt bepaalde aspecten van het schrijfproces adequaat te beschrijven vanuit de vooropgeschoven invalshoeken en vraagstelling. Die overkoepelende verwerking van de data moet het mogelijk maken om de bevindingen uit de casestudies te toetsen en te verdiepen.

In de verzameling van de data voor dit onderzoek hebben we sterk de nadruk gelegd op de ethnologische kwaliteit van het materiaal. Een moeilijk punt hierbij is uiteraard dat de geobserveerde schrijfprocessen zeer divers zijn, zowel qua tijd als qua schrijfinhoud. We gaan er echter vanuit dat de analyses ons een goede basis bieden voor het opstellen van nauwkeurig gecontroleerd experimenteel onderzoek waarbij we dezelfde schrijvers onder strikte condities in verschillende modi kunnen observeren. Omdat het voorliggende onderzoek zeer arbeidsintensief is, ontwikkelen we op dit moment ook meer gesofisticeerde observatie-instrumenten⁴ waardoor de analyses sneller en accurater uitvoerbaar zullen worden.

Ten slotte willen we er ook op wijzen dat dit onderzoek niet alleen tot doel heeft de invloed van spraaktechnologie centraal te stellen. Bovenstaande analyses tonen duidelijk aan dat de focus op de nieuwe schrijfmodus ons in staat stelt om ook meer algemeen een beter inzicht op te bouwen in specifieke aspecten van de cognitieve processen die het schrijven sturen. Die invalshoek zal ook in het vervolgonderzoek nog sterker centraal komen te staan. We hopen hierover spoedig te rapporteren.

Noten

- * Graag danken we Frederik en Bart voor hun bereidheid om deel te nemen aan deze studie. Ook de firma Lernout & Hauspie (nu: ScanSoft) danken we omdat zij ons het pakket L&H VoiceXpress Legal™ ter beschikking heeft gesteld.
- 1 Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt dankzij het Bijzondere Onderzoeksfonds van de Universiteit Antwerpen en maakt deel uit van het doctoraatsonderzoek van Mariëlle Leyten (begeleidingscommissie: prof. dr. mr. P. van den Hoven, dr. D. Janssen en prof. dr. L. Van Waes).
- 2 Voor een gedetailleerde beschrijving van de invalshoeken voor de revisieanalyse verwijzen we naar Van Waes (1991).
- 3 Deze berekening werd uitgevoerd op het aantal woorden in de eindtekst en betreft dus niet het totaal aantal woorden dat in de loop van het schrijfproces geproduceerd werd.
- 4 De bestaande loggingtools zoals Trace-It (Eklundh & Kollberg, 1996) of Scriptlog (Strömqvist & Malmsten, 1997) zijn immers ofwel voor een specifieke toepassing uitgewerkt, ofwel niet aangepast aan de huidige Windowsomgeving. Ook de combinatie met de spraakmodus is in geen van de toepassingen mogelijk op dit moment. Voor meer informatie: www.ua.ac.be/marielle.leyten

Literatuur

- Eklundh, K.S.** (1994). Linear and Non-linear strategies in computer-based writing. *Computers and Composition*, 11, 203-216.
- Eklundh, K. & Kollberg, P.** (1996). Computer tools for tracing the writing process: from keystroke records to S-notation. In G. Rijlaarsdam, H. van den Bergh & M. Couzijn (eds), *Theories, Models and Methodology in writing research*. Amsterdam: Amsterdam University Press (pp. 526-541).
- Gould, J.D.** (1978). How experts dictate. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 4/4, 648-661.
- Gould, J.D. & Alfaro, L.** (1984). Revising documents with text editors, hand-writing recognition systems and speech-recognition systems. *Human Factors*, 26/4, 391-406.
- Halverson, C.A., Horn, D.B., Karat, C. & Karat, J.** (1999). *The beauty of errors. Patterns of error correction in desk-top speech systems*. Paper presented at INTERACT 99, Edinburgh, Scotland (Proceedings). IOS Press, 1-8.
- Hartley, J. Howe, M. & McKeachie, M.** (2001). Writing through time: longitudinal studies of the effects of new technology on writing. *British Journal of Educational Technology*, 32/2, 141-151.
- Hartley, J., Sotto, E. & Pennebaker, J.** (2003). Speaking versus typing: A case-study of the effects of using voice-recognition software on academic correspondence. *British Journal of Educational Technology*, 34/1, 5-16.
- Karat, C., Halverson, C., Horn, D., & Karat, J.** (1999). *Patterns of entry and correction in large vocabulary continuous speech recognition systems*. Paper presented at CHI 99, Pittsburgh, PA (Proceedings). ACM Press, 568-575.
- Karat, J., Horn, D.B., Halverson, C.A. & Karat, C.** (2000). *Overcoming Unusability. Developing strategies in speech recognition systems*. Poster presented at CHI 2000, Den Haag, Nederland (Proceedings). ACM Press, 141-142.
- Kolb, D.A.** (1984). *Experiential Learning*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Kollberg, P.** (1998). *S-Notation - a computer based method for studying and representing text composition*. (Dissertatie KTH Stockholm). Stockholm: Stockholm University.
- Levy, C.M. & Ransdell, S.** (2002). Writing with concurrent memory loads. In T. Olive & C.M. Levy (eds), *Contemporary tools and techniques for studying writing*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, Studies in writing, volume 10 (pp. 9-30).
- Leijten, M. & Van Waes, L.** (2003a) *The writing processes and learning strategies of initial users of speech recognition. A case study on the adaptation process of two professional writers*. (Working paper University of Antwerp). Antwerpen: Universiteit Antwerpen. [<http://www.ua.ac.be/marielle.leytan>]
- Leijten, M.** (2003b, te verschijnen). De invloed van spraakherkenning op het schrijfproces van beginnende gebruikers: Een casestudy. In L. Van Waes, P. Cuvelier, G. Jacobs & I. De Ridder. *Studies in Taalbeheersing 1* Assen: Van Gorcum. (pp. 317-329).
- Matsuhashi, A.** (1981). Pausing and planning: the tempo of written discourse production. *Research in the teaching of English*, 15/2, 113-134.
- Matsuhashi, A.** (1982). Explorations in real-time production of written discourse. In M. Nystrand (Ed.) *What writers know. The language, process, and structure of written discourse* (pp. 269-290). New York: Academic Press.
- Matsuhashi, A.** (1987). Revising the plan and altering the text. In A. Matsuhashi (Ed.), *Writing in real time. Modeling production processes*. New York: Ablex, (pp. 197-223).
- Quinlan, T.H.** (2002). *Speech recognition technology and the writing processes of students with writing difficulties*. Paper presented at Sig Writing 2002, Stafford, England.
- Schegloff, E., Jefferson, G. & Sacks, H.** (1977). The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language*, 53, 361-382.

Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft

- Schilperoord, J.** (1996). *It's about time: Temporal aspects of cognitive processes in text production*. (Proefschrift Universiteit Utrecht). Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Strömqvist, S. & Malmsten, L.** (1997). *ScriptLog Pro User's manual*. Göteborg: Göteborg University, Dept of Linguistics.
- Van Waes, L.** (1991). *De computer en het schrijfproces: De invloed van de tekstverwerker op het pauze- en revisiegedrag van schrijvers*. (Proefschrift Universiteit Twente). Enschede, Universiteit Twente.
- Van Waes, L.** (1992). The influence of the computer on writing profiles. In H. Pander Maat & M. Steehouder (eds.), *Functional Text Quality*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi. (pp.173-186).
- Van Waes, L. & Schellens, P. J.** (2003). Writing Profiles: the effect of the writing mode on pausing and revision patterns of experienced writers. *Journal of Pragmatics*, 35/4, 829-853.

Taalbeheersing als interdiscipline

1. Inleiding

De titel van deze bijdrage is programatisch bedoeld. Hij bevat twee woorden, taalbeheersing en interdiscipline, die voor sommigen loze woorden zijn, en in ieder geval toelichting behoeven. Het woord interdiscipline als zelfstandig naamwoord is betrekkelijk zeldzaam, al heeft het al wel Van Dale gehaald en vinden we het in de pers en op internet ook regelmatig gebruikt. Veel couranter is vanzelfsprekend de bijvoeglijke tegenhanger 'interdisciplinair'. Het woord interdiscipline reserveer ik voor een wetenschappelijke activiteit die zich begeeft op het terrein van twee of meer monodisciplines. Gebruik van de term gebeurt vaak nogal eens in een negatieve context, zoals voorbeeld (1) laat zien:

- (1) En zo mocht Solange Leibovici, literatuurwetenschapper aan de UvA, tot slot in dit weekblad vaststellen dat de geesteswetenschappen dankzij de invoering van de nieuwe «interdiscipline» Cultural Studies inderdaad ten prooi zijn gevallen aan het verderfelijke proces van yorinisering, waaraan de rest van de samenleving al enige decennia was onderworpen (alleen heette dat toen nog «vertrossing»). In een van ressentiment overlopend schotschrift verklaart Leibovici het nieuwe vakgebied tot «nepstudie» zonder daarvoor ook maar één overtuigend argument te leveren.

René Boomkens, Groene Amsterdammer, 6 april 2002

Interdiscipline is een woord dat past in een rijtje als 'vertrossing' en 'yorinisering', een woord dat tussen distantieerende aanhalingstekens wordt geplaatst.

Ook het woord taalbeheersing is een problematische term. Dat klinkt misschien vreemd uit de mond van iemand die al jaren lid is van de VIOT, de Vereniging Interuniversitair Overleg Taalbeheersing en sinds 1987 trouw bezoeker van de driejaarlijkse VIOT-congressen, maar ik zal dit toelichten. Toen ik kortelings op zoek was naar een Engelse vertaling van het woord 'taalbeheersing' heb ik de collega's in het land om advies gevraagd: wat han-

Samenvatting

De oratie waarmee Wilbert Spooren op 9 mei 2003 aan de VU Amsterdam het ambt van gewoon hoogleraar Taal & Communicatie aanvaardde, gaat in op het vak taalbeheersing. Spooren betoogt dat taalbeheersers tot interdisciplinariteit gedoemd zijn, of ze willen of niet. Hij geeft een schets van zijn visie op het vak, waarin interdisciplinariteit en praktijkgerichtheid centraal staan, en van het soort onderzoeksproblemen dat daarmee centraal staat. Tot slot geeft hij een overzicht van de onderzoeksthema's van in de nieuwe leerstoelgroep.¹

Taalbeheersing als interdiscipline

teert u als Engelstalig equivalent voor het begrip ‘taalbeheersing’? De bevinding van mijn enquête is dat dat equivalent er niet is. Hier ziet u de suggesties van mijn collega’s (in alfabetische volgorde):

- (2) communication (m.n. in sociale wetenschappen)
communication and discourse analysis
communication and discourse studies
communication studies
language and communication
language usage/language in use
rhetoric (m.n. in humaniora)
speech communication
speech communication and discourse studies
verbal communication

Ook waren er verschillende negatieve suggesties, dat wil zeggen vertalingen die volgens de collega’s in ieder geval niet gebruikt moeten worden. Het ging om:

- (3) language (in) use
rhetoric
speech communication

De vertaling *language use of language in use* moeten we niet gebruiken, omdat dat binnen de taalkunde thuis hoort, en taalkunde is geen taalbeheersing. De vertaling *rhetoric* moeten we niet gebruiken, want dat is te beperkt. En *speech communication* moeten we niet gebruiken want dat gaat over fonetiek. Het bijzondere is dat elk van deze negatieve suggesties door andere collega’s als een positieve suggestie was ingebracht. Je hoeft geen Whorfiaan te zijn om te denken dat er wellicht iets aan de hand is met een concept, als dat zo moeilijk vertaalbaar blijkt.

De vertaalproblematiek sluit aan bij de problemen die collega’s uit vakgebieden als Engels hebben met het begrip ‘taalbeheersing’. De associaties die deze collega’s hebben bij dit begrip liggen op het gebied van taalverwerving en taalvaardigheid. Historisch gezien is dat wellicht goed te begrijpen. Oorspronkelijk is het vak taalbeheersing opgenomen in het academisch statuut om de academische student een grotere spreek- en schrijfvaardigheid te laten verwerven.² Maar inmiddels gaat de taalbeheersing niet meer zozeer over het *vergroten* van de vaardigheid van het spreken en het schrijven als wel over het *bestuderen* van de processen en producten van spreken en schrijven. Vandaag de dag gaat het niet zozeer om vragen als ‘hoe schrijf ik een goede tekst?’ als wel om vragen als: waarin verschillen goede en slechte teksten en gesprekken van elkaar?

Binnen de neerlandistiek is het vak taalbeheersing een geaccepteerd vak. Op alle zes Nederlandse universiteiten waar Nederlandse Taal & Cultuur een zelfstandige opleiding is, wordt de driedeling tussen Letterkunde, Taalkunde en Taalbeheersing gemaakt. Tegelijkertijd zien we dat die driedeling buiten de neerlandistiek geen equivalent heeft in enig andere mij bekende opleiding.

2. *Taalbeheersing: van nieuwe retorica tot communicatiewetenschap*

Het vak taalbeheersing draait al een tijdje mee op de universiteit. Nederland had al in 1952 een leerstoel op het gebied van de taalbeheersing, met als eerste bezetter de letterkundige Garnt Stuiveling, die zich vooral richtte op taalverzorging. De taalbeheersing zoals we die nu kennen is ontstaan in de jaren '70. Na tien jaar taalbeheersing-nieuwe stijl redigeerde Antoine Braet in 1980 het boek *Taalbeheersing als nieuwe retorica* (Braet, 1980). Daarin schetsen verschillende vertegenwoordigers uit de taalbeheersing, afkomstig van verschillende universiteiten, hun visie op het vak. De meeste van die visies zien taalbeheersing als de wetenschappelijke studie van spreek- en stelvaardigheid.

In 2000 redigeerde Braet opnieuw een boek over taalbeheersing. Dan heet het *Taalbeheersing als communicatiewetenschap* (Braet, 2000).³ Het boek vormt de bevestiging dat het vak zich aan het losmaken is uit de neerlandistiek. De taalbeheersing van rond de eeuwwisseling heeft veel aandacht voor kwesties van tekstontwerp en is ontvankelijk voor inzichten uit de sociale en cognitieve psychologie en uit de sociologie. Taalbeheersing is vertekstwetenschappelijk. In de taalbeheersing vinden we de methoden en technieken en veel van de onderzoeksvragen van de tekstwetenschap, de wetenschappelijke studie van teksten⁴. Op veel universiteiten komen typische taalbeheersingsvakken niet alleen meer voor bij de opleiding Nederlands, die tegenwoordig Nederlandse Taal & Cultuur heet, maar ook bij opleidingen als Taal en Cultuur en Communicatie- en Informatiewetenschappen.

De visie op taalbeheersing als communicatiewetenschap creëert een interessante tweede onduidelijkheid. De eerste onduidelijkheid is dat taalbeheersing een begrip is dat buiten de neerlandistiek niet bekend is en daarom onvertaalbaar. De tweede onduidelijkheid is dat de meeste universiteiten al een opleiding hebben die Communicatiewetenschap heet en die in de sociale faculteit is ondergebracht. Medewerkers daaraan participeren in andere, doorgaans sociologisch georiënteerde onderzoeksscholen, publiceren in andere bladen en houden zich op een andere manier met communicatie bezig dan hun letterencollega's.⁵ Wat is dat toch voor een vak, dat het zo moeilijk benoembaar is en zo moeilijk onder te brengen?

Ik wil hier mijn visie op het vak schetsen. Ik zal betogen dat de verwarring voortkomt uit het interdisciplinaire karakter van het vak. Ik zal betogen dat die interdisciplinariteit zowel een zegen is als een vloek. Ik zal ook betogen dat die interdisciplinariteit speciale eisen stelt aan de beoefenaars van het vak, zowel wat betreft de gehanteerde onderzoeksmethodologieën en als wat betreft de onderzoeksbelangstelling. Dat wil ik demonstreren aan de hand van een aantal concrete gevallen. Op grond van die bespreking wil ik u een indruk geven van het onderzoeksprogramma dat we voornemens zijn met de leerstoelgroep Taal & Communicatie uit te gaan voeren.

3. *Taalbeheersing als de studie van taal in communicatieprocessen*

Mijn omschrijving van het vak taalbeheersing luidt:

- (4) Taalbeheersing is de studie van de optimalisering van taalgebruik op basis van de inzichten die taalkunde, psychologie en sociologie ons verschaffen in de rol van taal in communicatieprocessen.

Ik wil de verschillende elementen uit deze definitie kort toelichten:

Optimalisering van taalgebruik: Dit is het wezenlijke kenmerk van de taalbeheerser, het kenmerk waarmee de taalbeheerser zich onderscheidt van de taalkundige, de socioloog, de psycholoog. Waar de laatsten zich kunnen beperken tot het bestuderen van een talig verschijnsel-op-zich, met theoriegedreven onderzoeksvragen, houdt de taalbeheerser zich principieel bezig met onderzoeksvragen die op de één of andere manier teruggaan op problemen met de effectiviteit van taalgebruiksprocessen. Taalbeheersing is dus mijns inziens per definitie een praktijkgerichte wetenschap.

Het woord *optimalisering* veronderstelt een norm, een norm van goed taalgebruik. Dat lijkt vloeken in de kerk. Menige bijdrager aan de 1980-bundel van Braet waarschuwt voor het normatieve karakter van de taalbeheersing: wie zijn wij dat we de wijsheid in pacht hebben om te zeggen wat goed en wat slecht taalgebruik is?⁶

Ik heb niet zo'n moeite met die normativiteit. Ik denk dat een tekst goed is als hij op een efficiënte manier zijn werk doet. Als een tekst met een drogreden overtuigender is dan zonder die drogreden, is dat een interessant verschijnsel dat om verklaring vraagt en dus een beginpunt van verder onderzoek. En dat onderzoek kan tot de conclusie leiden dat drogredenen onder bepaalde omstandigheden bijdragen aan de overtuigingskracht van teksten. Taalbeheersing is dus voor mij zowel een normatieve als een descriptieve activiteit.

Op basis van inzichten die taalkunde, sociologie en psychologie ons verschaffen: Optimaliseringsvoorstellen moeten teruggaan op inzicht in de onderliggende processen. Alleen dan kunnen ze algemene geldigheid hebben. Als we een advies uit willen brengen over de lay-out van advertenties of de stijl van gezondheidsvoorlichting, moeten we weten welke effecten bepaalde keuzes ten aanzien van lay-out of stijl hebben op de gebruiker van de tekst. Hoe moet de waarschuwingstekst over roken op het pakje sigaretten er bijvoorbeeld uitzien? Daarover kunnen we alleen een uitspraak doen als we weten wat het psychologisch effect is van een angstaanjagende boodschap bij verschillende doelgroepen. Leidt die tot een grotere motivatie om de boodschap te verwerken of leidt die juist tot een afweerreactie die de lezer minder ontvankelijk maakt voor de boodschap? De taalbeheerser dient dan ook een grondige kennis te hebben van belerende wetenschapsgebieden, zoals de taalkunde, de sociologie en de psychologie. Taalbeheersing is dus m.i. per definitie een interdisciplinaire wetenschap.

De rol van taal in communicatieprocessen: De sociaal-wetenschappelijk georiënteerde communicatiewetenschapper bestudeert de context waarin communicatie zich afspeelt: over welke onderwerpen gaat de boodschap? hoe wordt de boodschap verspreid? door wie wordt de boodschap ontvangen? De taalbeheerser bestudeert de rol van taal in het communicatieproces: welke talige elementen worden gebruikt? welke keuzes maakt de schrijver of spreker? hoe is de boodschap gestructureerd? Typische taalbeheersingsthema's zijn het ontwerpen van en adviseren over teksten en gesprekken en de rol van taalgebruik in nieuwe media. Dat we binnen de taalbeheersing zo nadrukkelijk bezig zijn met de rol van taal in communicatieprocessen maakt dat dit vak ook echt in een Letterenfaculteit thuishoort.

Het vak taalbeheersing wordt op gezette tijden ter discussie gesteld. In een recent discussiestuk pleit Henk Verkuyt (2001) ervoor om de muren tussen taalkunde en taalbeheersing

te slechten en taalbeheersing (weer) onder te brengen bij de taalkunde. Zijn argumenten ervoor zijn tweemaal. Het eerste betreft de onvertaalbaarheid van de term ‘taalbeheersing’, “waarmee we ons in het buitenland als vreemd buitenbeentje (language mastering!?) redelijk belachelijk maken” (p. 156). Het tweede argument is dat taalbeheersing (voor zover het vak in Verkuyls ogen interessant is) eigenlijk taalkunde op tekstniveau is (en dat veel taalkundige kwesties op tekstniveau bepaald worden is sinds het werk van onderzoekers als Hans Kamp wel duidelijk). In een reactie stellen Joost Schilperoord en Bregje Holleman (2001) dat er belangrijke methodologische problemen zijn die het onmogelijk maken om taalbeheersing als een vorm van taalkunde te zien: taalbeheersers zijn geïnteresseerd in taalgedrag en zien beschrijvingen van concreet taalgedrag als een voorwaarde voor een correcte beschrijven van het taalsysteem. Op grond van mijn definitie van het vak ‘taalbeheersing’ kan ik daar nog een tweede probleem voor de onverbindbaarheid van de twee disciplines aan toevoegen: taalbeheersers zijn mijns inziens geïnteresseerd in taalsysteem en taalgedrag om er uitspraken over ‘optimaal taalgedrag’ uit te kunnen afleiden. Met andere woorden, de normatieve belangstelling van de taalbeheerser wijkt af van de descriptieve belangstelling van de taalkundige.

4. Voorbeelden van communicatieproblemen

Nu ik u mijn definitie van taalbeheersing heb gegeven en toegelicht, wil ik aan de hand van een aantal voorbeelden laten zien hoe taalkundig gestoelde inzichten kunnen leiden tot ideeën over de optimalisering van taalgebruik in communicatie. De voorbeelden zijn betrekkelijk willekeurig gekozen. De volgorde van de besproken verschijnselen is enigszins retorisch gekozen, in die zin dat het van min of meer locale tot min of meer globale verschijnselen gaat.

4.1 ESF-corpora. Het eerste voorbeeld is ontleend aan het Nederlandstalige deel van het ESF-corpora, een corpora van uitingen van tweede taalleerders dat in de jaren '80 is aangelegd ten behoeve van een grootschalig internationaal vergelijkend onderzoek naar de verwerving van tweede talen⁷. In het Nederlandstalige deel zitten uitingen van sprekers van Marokkaanse en Turkse afkomst. Het voorbeeld dat ik wil bespreken komt van een 18-jarige Marokkaanse jongeman, met het pseudoniem Mohammed, die op het moment van opname ruim 2 jaar in Nederland is. De taak van Mohammed is het voeren van een vrije conversatie met de interviewer en het onderwerp van gesprek is discriminatie. Mohammed brengt een ervaring in een discotheek ter sprake.

- (5) M 1 Bijvoorbeeld wij daar
 M 2 en zeggen “Stom turk”
 M 3 en uh ja “Wat jullie doen hier?”
 M 4 “Moet terug naar eigen land” en eh
 I Zeggen ze dat tegen jou?
 M 5 Ja.
 M 6 Hm?
 M 7 Niet tegen mij
 M 8 maar hun zeggen zo he.

Taalbeheersing als interdiscipline

- I Tegen jou zeggen ze “Stomme turk”?
M 9 Ja.
M 10 En dachten dat ben ik turk was.
M 11 Dat is di/discriminatie.

Het gaat hier vooral om uiting 10 van Mohammed:

- (6) M10 En dachten dat ben ik turk was

Dit zegt Mohammed als uitbreiding van zijn positieve antwoord op de vraag van de interviewer “Tegen jou zeggen ze “Stomme turk”?” Mohammed gebruikt hier *en* waar volleerde sprekers van het Nederlands een voegwoord als *want* zouden gebruiken. Waarom is dit woordgebruik door Mohammed zo bijzonder? Voor een antwoord op die vraag moet ik een korte toelichting geven op een onderscheid dat in de tekstlinguïstiek wel gemaakt wordt tussen *semantische* en *pragmatische* coherentierelaties. Tussen de twee deelzinnen in voorbeeld (7) bestaat een *zgn. semantisch* verband.

- (7) Het huis vloog in brand doordat de bliksem insloeg.

De spreker of schrijver beschrijft hier een oorzakelijk verband tussen twee gebeurtenissen, het inslaan van de bliksem en het in brand vliegen van het huis. Dat verband is een verband in de werkelijkheid, wat inhoudt dat het bestaat onafhankelijk van het praten erover.

Dat is niet het geval in voorbeeld (8).

- (8) Pak jij zelf even iets te drinken? Ik ben druk bezig.

Ook hier is er sprake van een oorzakelijk verband, maar nu gaat het niet om de beschrijving van een verband in de werkelijkheid. In dit voorbeeld geeft de spreker een verklaring waarom zij de ander vraagt zelf voor zijn drinken te zorgen. Zo'n verband, dat niet bestaat in de buitentalige werkelijkheid, wordt wel een *pragmatisch* verband genoemd.⁸

Terug nu naar het taalgebruik van Mohammed. Tussen de uitingen 9 en 10 bestaat een pragmatisch causaal verband: Mohammed geeft een *verklaring* voor zijn positieve antwoord op de vraag van de interviewer. Door dat causale verband te signaleren met het voegwoord *en* volgt hij een strategie die vergelijkbaar is met de manier waarop jonge kinderen verbindingswoorden gebruiken. Aanvankelijk gebruiken kinderen het voegwoord *en* om allerlei verbanden tussen uitingen te signaleren, opsommende relaties, tijdsopvolgingsrelaties, oorzakelijke verbanden en dergelijke. Pas later gaan ze specialistische connectieven gebruiken, zoals *toen* en *omdat*.⁹ Het bijzondere is dat kinderen de *en*-als-algemeen-connectiefstrategie volgen in het geval van semantische verbanden, terwijl Mohammed de strategie toepast voor een pragmatisch verband.¹⁰

4.2 *De Tilburgse dierentuin*. Het tweede voorbeeld komt uit een dierentuin in Tilburg. Op één van de hokken vond ik deze tekst.

Amerikaanse torenvalk
Falco sparverius

Beïzonderheden:
Deze vogels kunnen van Maart tot Juli 3 tot 6 eieren leggen. Ze worden dan 30 dagen bebroed. De nestplaats van deze vogels is niet erg nauwkeurig. Er zijn gevallen bekend van dakgoten aan huizen, rotsrichels maar ook oude nesten van eksters worden gebruikt. Het mannetje kenmerkt zich door de blauwe vleugels en de gevlekte borst. En hij is over het algemeen wat kleiner als het vrouwtje.

Grootte: 22-25 cm, 55 cm spanwijdte.
Verspreidingsgebied: Bijna geheel Amerika
Voedsel: Kleine zoogdieren, insecten en wormen

Ik wil het hebben over de volgende twee zinnen.

- (9) Deze vogels kunnen van Maart tot Juli 3 tot 6 eieren leggen. Ze worden dan 30 dagen bebroed.

Om reeksen zinnen als teksten te interpreteren, moeten taalgebruikers verbanden leggen tussen de zinnen van zo'n tekst. Dat is ook hier het geval. Zo moet de lezer een referent invullen voor het persoonlijk voornaamwoord *Ze* in de tweede zin. Bij het lezen van dit tekstje ging er bij mij iets mis. Dat kwam doordat ik in eerste instantie de neiging had om die referent in te vullen met *Deze vogels*. En dat is natuurlijk niet wat er bedoeld wordt. Waar komt die interpretatie vandaan? Waarom leest dit voorbeeld zo moeizaam?

Taalgebruikers maken bij het verwerken van de enorme hoeveelheid taal die dagelijks op hen afkomt gebruik van allerlei handzame strategieën en principes die hen helpen die taal te interpreteren. Die strategieën en principes zijn voor een deel echte vuistregels, in die zin dat ze geen gegarandeerde goede oplossing leveren, maar vaak genoeg om bruikbaar te zijn. Daardoor maken ze het leven van de taalgebruiker een stuk makkelijker. Sommige van die principes hebben te maken met de interpretatie van persoonlijke voornaamwoorden, zoals het woord *Ze* in de tweede zin van voorbeeld (9). Eén van die principes is het *subject-principe*: Dat principe zegt dat als er meer kandidaat-referenten zijn je die referent moet kiezen die het onderwerp van de zin is. Een voorbeeld waarin het principe ons helpt vindt u in (10):

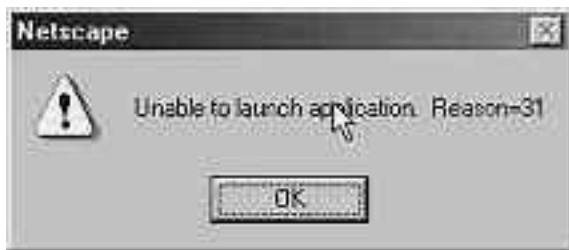
- (10) Jan Siemerink was slechts een vriendelijke passant op de 28ste verjaardag van Stefan Edberg. Een korte handdruk aan het net, en dat was dat. Terug in de kleedkamer trachtte *hij* tot bezinning te komen.

Volkskrant 14-02-1995

In dit geval zijn er twee personen waarnaar het persoonlijk voornaamwoord *hij* kan verwijzen: Jan Siemerink en Stefan Edberg. Inhoudelijk zijn er weinig aanwijzingen voor wie het correcte antecedent is. Toch hebben we de neiging *hij* als co-referentieel met Jan Siemerink te beschouwen (en het vervolg van de tekst geeft aan dat die interpretatie correct is). De verklaring daarvoor is het subjectprincipe.¹¹

Ook in geval van voorbeeld (9) laten we ons leiden door dat principe. Maar in dat geval komen we bedrogen uit, want hier is het niet het grammaticale onderwerp *de vogels* maar het lijdend voorwerp *de eieren* die bebroed worden. Op grond van onze wereldkennis komen we er wel uit, maar niet zonder moeite. Het bestaan van het subjectprincipe verklaart waarom we het moeilijk hebben met dit voorbeeld.

4.3 Netscape's foutmelding. Het derde voorbeeld is een foutmelding van de internetbrowser Netscape.

Tekstueel is er weinig mis aan deze boodschap. We hebben hier te maken met een volwaardige tekst, waarin een mededeling gedaan wordt (de foutmelding) en een toelichting op de foutmelding gegeven wordt, in de vorm van een reden voor de fout. Dat de tweede zin een reden is, is expliciet gesignaleerd door de schrijver van de tekst, door het gebruik van het woord *Reason*. Toch is er met deze tekst iets aan de hand. Een welwillende beschouwer kan zeggen dat de schrijver de lezer de mogelijkheid heeft geboden om te achterhalen waarom het programma niet wil opstarten, en dat hij in die zin een functioneel adequate tekst heeft gemaakt. De meeste mensen aan wie ik deze tekst heb laten zien reageren echter anders, en vinden dit een slechte tekst. De doorsnee Netscape-gebruiker is met deze foutmelding namelijk niet geholpen, omdat hij nummer 31 niet kan koppelen aan de onmogelijkheid om een toepassing te starten. Met andere woorden, de foutmelding is alleen voor ingewijden interpreteerbaar, en had om die reden voor de doorsnee gebruiker beter weg kunnen blijven. Gegeven dat deze foutmelding voor alle gebruikers bedoeld is, heeft de tekstschrijver geen rekening gehouden met het verschil in achtergrondkennis tussen zichzelf en de lezer. En daarmee heeft de schrijver gezondigd tegen een hoofdregel van effectief schrijven: goede schrijvers horen te anticiperen op de informatiebehoefte van hun lezers.

In elk van de voorbeelden is sprake van problematische communicatie. In de taalbeheersing proberen we de oorzaken van die problemen op te sporen. Dat doen we door te bestuderen wat de systematiek is achter taalgebruik en door in te gaan op psychologische factoren als de informatietoestand van de taalgebruiker en sociologische factoren als de context waarin teksten gebruikt wordt. Als we een goed beeld hebben van die problemen, kunnen we ze vervolgens uit de weg proberen te helpen.

5. De interdisciplinariteit van de taalbeheerser

Wat moet de taalbeheerser kunnen om met dit soort gevallen adequaat om te gaan? Zo'n taalbeheerser moet vertrouwd zijn met inzichten uit taalkunde, de sociale en cognitieve psychologie, de sociologie. Hij of zij dient te rade te kunnen gaan bij de informatiewetenschap, bij de cognitiewetenschappen, bij argumentatietheorie. Vertrouwdheid met formeel-semantische, logische, syntactische, morfologische en fonologische kennis en inzichten strekt tot aanbeveling. Aangezien beantwoording van de onderzoeksvragen voor een deel teruggaat op hypothetisch-deductief onderzoek, op corpusstudie, op surveyonderzoek en op experimenteel onderzoek, dient hij of zij vertrouwd te zijn met een scala aan kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Zo iemand is met andere woorden een wetenschappelijke duizendpoot.

Ik wil de stelling dat taalbeheersers interdisciplinair zijn onderbouwen met een kleinschalig en informeel onderzoek. Ik heb in twee jaargangen van de tijdschriften *Nederlandse Taalkunde* en *Tijdschrift voor Taalbeheersing*¹² de verwijzing in onderzoeksartikelen naar andere tijdschriften geturfd (verwijzingen naar boeken, congresbundels en hoofdstukken in boeken zijn dus nadrukkelijk buiten beschouwing gebleven).

In twee jaargangen *Tijdschrift voor Taalbeheersing* stonden 31 onderzoeksartikelen, waarin werd verwezen naar 113 tijdschriften. Van die 113 tijdschriften waren er 44 waarnaar meer dan eens werd verwezen. In twee jaargangen *Nederlandse Taalkunde* stonden 28 onderzoeksartikelen, waarin werd verwezen naar 74 tijdschriften. Daarvan waren er 30 waarnaar meer dan eens werd verwezen. Een eerste conclusie is dus dat taalbeheersers naar meer tijdschriften verwijzen dan taalkundigen. Om wat voor soort tijdschriften gaat het?

In de volgende tabellen is het aantal verwijzingen ingedeeld naar een aantal soorten tijdschriften. Ik heb me beperkt tot die tijdschriften waarnaar meer dan één keer verwezen werd. In totaal ging het in *Nederlandse Taalkunde* om 144 verwijzingen. De categorisering heb ik tamelijk ruw gemaakt.

Taalkundigen verwijzen over het algemeen naar typisch taalkundige tijdschriften, opvallend veel Nederlandstalige (*De nieuwe taalgids*, *Gramma/TTT*, *Tabu*, *Nederlandse taalkunde*) en natuurlijk ook Engelstalige bladen (*Linguistic Analysis*, *Linguistic Review*, *Linguistic Inquiry*, *Language*, *Linguistics*, etc.). Voorzover het om interdisciplinaire tijdschriften gaat, wordt er naar psycholinguïstische of cognitive sciencebladen verwezen (*Brain & Language*, *Journal of experimental child psychology*, *Language and Cognitive Processes*).¹³

Taalbeheersing als interdiscipline

Tabel 1. Aantal verwijzingen in twee jaargangen Nederlandse Taalkunde, naar domein (n=144).

Domein	Aantal verwijzingen
taalkunde	107 (74,3 %)
dialectologie	7 (4,9 %)
historische neerlandistiek	7 (4,9 %)
taalkunde en psychologie	7 (4,9 %)
populair wetenschappelijk neerlandistiek	5 (3,5 %)
letteren algemeen	2 (1,4 %)
lexicografie	2 (1,4 %)
taalkunde en filosofie	2 (1,4 %)

NB. Alleen tijdschriften waarnaar meer dan één keer is verwezen zijn opgenomen.

In *Tijdschrift voor taalbeheersing* ging het om 210 verwijzingen naar bladen die meer dan één keer genoemd werden. De bladen waar taalbeheersers naar verwijzen zijn veel gevarieerder (zie figuur 2): allereerst het blad *Tijdschrift voor taalbeheersing* zelf. Daarnaast bladen op het terrein van communicatiewetenschap (*Communication Research, Human Communication Research*); sociaal-psychologische bladen op het terrein van persuasiviteitsonderzoek (*Journal of Advertising, Journal of Advertising Research, Journal of Consumer Research, Journal of Marketing*) en algemeen sociaal-psychologische bladen (*Journal of Personality and Social Psychology; Personality and Social Psychology Bulletin*); taalpsychologische bladen (*Discourse Processes, Journal of Memory and Language, Reading Research Quarterly*), tijdschriften op het gebied van tekstontwerp (*Technical Communication, Tekstblad, Document Design, IEEE Transactions of Professional Communication*), taalkundig georiënteerde tijdschriften (*Language in Society, Gramma/TTT, Text, Journal of pragmatics*).

Tabel 2. Aantal verwijzingen in twee jaargangen *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, naar domein (n=210).

Domein	Aantal verwijzingen
taalbeheersing	37 (17.6%)
taalkunde	29 (13.8 %)
persuasiviteitsonderzoek	28 (13.3 %)
taalpsychologie	23 (11.0 %)
tekstontwerp	19 (9.0 %)
sociale psychologie	14 (6.7 %)
populair wetenschappelijk argumentatietheorie	13 (6.2 %)
logica	10 (4.8 %)
communicatiewetenschap	9 (4.3 %)
ergonomie	4 (1.9 %)
juridisch	4 (1.9 %)
semiotiek	4 (1.9 %)
taal & spraak	4 (1.9 %)
overig	2 (1.0 %)

NB. Alleen tijdschriften waarnaar meer dan één keer is verwezen zijn opgenomen.

Het moge duidelijk zijn dat wie bij wil blijven op het gebied van de taalbeheersing breder moet lezen dan de taalkundige collega.

Een soortgelijk verhaal valt op te hangen over de conferenties waar taalbeheersers naar-

toe gaan en de vakorganisaties waartoe men behoort. Waar bij taalkundigen de keuze welke conferenties te bezoeken of van welke vakorganisaties lid te worden doorgaans afhangt van schoolvorming en paradigmakeuze, is er voor taalbeheersers geen keuze. Er is eigenlijk maar één vakorganisatie voor taalbeheersers, de VIOT, en maar één taalbeheersingsconferentie, de driejaarlijkse VIOT-conferentie (afgelopen december in Antwerpen). Die heeft dan ook voor veel deelnemers het karakter van een reünie. Want buiten het Nederlandse taalgebied is er voor deze organisatie geen equivalent en dus zwerft men uit over de wereld en bezoekt elke groep een andere subset van conferenties, al naar gelang de monodisciplines waartoe men zich meer aangetrokken voelt.

Die interdisciplinariteit is een zegen. Uit de aard van hun vakgebied worden taalbeheersers gedwongen open te staan voor inzichten uit andere disciplines. Dat kan niet anders dan verrijkend werken. Tegelijkertijd is die interdisciplinariteit een vloek. Uit de aard van hun vak zijn taalbeheersers nooit even gespecialiseerd op één van de bijdragende deeltereinen als monodisciplinaristen. Het gevaar bestaat daardoor dat ze als relatieve buitenstaanders beschouwd worden door die monodisciplinaristen.

Is dat een onwenselijke positie voor de taalbeheerser? Ik geloof het niet. Een trend in de traditionele monodisciplines is dat onderzoeksvragen en –methodes al maar meer een interdisciplinair karakter hebben gekregen. Dat zien we aan het succes van typische interdisciplinaire gebieden als de cognitiewetenschappen. Dat zien we ook aan de vragen die bijvoorbeeld in de taalkunde de laatste jaren centraal zijn komen te staan. Die vragen gaan steeds vaker over de systematiek van taal op het niveau van tekst en gesprek, en worden steeds vaker onderzocht op basis van concreet taalgebruik, met de bijbehorende onderzoeksmethoden. En dat is precies waar de taalbeheerser zich al jaren mee bezighield. De taalbeheerser–als–interdisciplinarist vervult dan ook een brugfunctie tussen al de verschillende monodisciplines die zich op enigerlei wijze bezighouden met dat fascinerende probleem wat de rol is van taal in communicatieprocessen.

6. De bestudering van taal en communicatie aan de VU

Aan de VU had het onderzoek op het terrein van de taalbeheersing van oudsher een basis in de taalkunde. Het is dan ook geen toeval dat tot voor kort taalkunde en taalbeheersing van het Nederlands ondergebracht waren in één leerstoelgroep. Die organisatiestructuur bracht tot uitdrukking dat taalkunde en taalbeheersing een continuüm vormen. Door mij als bezetter van de leerstoel Taal & Communicatie te benoemen, heeft het faculteitsbestuur gekozen voor een voortzetting van die traditie.

De bijdrage die de onderzoeksgroep Taal & Communicatie wil leveren aan dit gebied van de taalbeheersing is gelegen op het terrein van de genrekarakterisering. Onder een genre versta ik een tekstvariëteit die door een cultuur als zodanig herkend wordt. Voorbeelden van genres zijn advertenties, brieven, kritieken e.d.¹⁴ In de voorbije decennia is gebleken dat veel taalkundige regelmatigigheden afhankelijk zijn van het genre waarin ze gevonden worden. Een voorbeeld daarvan is het verband tussen genre en tekststructuur zoals dat gerapporteerd wordt door Sanders (1997): in teksten die gericht zijn op overtuiging (zoals advertenties en ingezonden brieven) vinden we meer pragmatische coherentierelaties tussen de centrale tekstdelen, terwijl in teksten die gericht zijn op informeren (zoals nieuwsberichten en encyclopedische teksten) semantische coherentierelaties die rol vervullen.

Een adequate karakterisering van de notie ‘genre’ is dus belangrijk voor de bestudering van taalkundige regelmatigheden. Dat is een zuiver taaltheoretisch belang. Maar ook voor andere terreinen is ‘genre’ een belangrijk begrip. Uit onderzoek naar schoolprestaties blijkt bijvoorbeeld dat de beheersing van de conventies van een genre een belangrijke voorspeller is van schoolsucces (Devitt, 1993). In het onderwijs moeten we daarom kinderen de regels en conventies van verschillende genres onderwijzen, en dat veronderstelt dat we goed zicht hebben op die regels en conventies. Een andere reden waarom ‘genre’ een belangrijk begrip is, heeft te maken met de rol van genrezuiverheid voor de kwaliteit van een tekst (Renkema, 2000). Als schrijvers zich houden aan de regels en conventies van een genre wordt dat door lezers als kenmerk van een goede tekst gezien, terwijl teksten waarin regels en conventies van het genre geschonden worden als slechte teksten worden ervaren. Tegelijkertijd kan het ook effectief zijn om af te wijken van de regels van een genre, bijvoorbeeld om de aandacht te trekken en de lezer te motiveren tot grondige verwerking van informatie. Dat soort genreschendingen vinden we bijvoorbeeld in veel advertenties.

Er is dus alle reden om ‘genre’ als een centrale notie op te vatten. Vandaar dat het onderzoeksprogramma van de groep Taal & Communicatie zich concentreert op het karakteriseren van talige verschijnselen binnen genres. De hypothese die we daarbij kunnen formuleren is dat veel van de effectiviteit van communicatie valt te begrijpen vanuit de notie genrezuiverheid (die we op kunnen vatten als het gehoorzamen aan Griceaanse mechanismen van coöperativiteit) en vanuit de tegenhanger ervan, afwijkingen van genrezuiverheid (die we kunnen interpreteren als exploitaties van die Griceaanse mechanismen).

Op dit moment lopen er binnen de leerstoelgroep verschillende onderzoeksprojecten (voor een deel worden die in samenwerking met andere leerstoelgroepen uitgevoerd binnen en buiten de VU). Het gaat om projecten op de volgende terreinen.

- Grammaticale metafoer, tekstrepresentatie en tekstopimalisatie (A. Bolt).
- Intonatiepatronen en discoursestructuur (M. Huiskes)
- De functie van de naamwoordstijl in verschillende genres (M. Onrust)
- Coherentierelaties en hun markeringen in geschreven en gesproken taal (M. Huiskes, W. Spooren)
- Lay-out en overtuigingskracht van advertenties (F. Straatsma)
- Contrastieve analyse van zinsbouwpatronen in Engels en Nederlands (L. Tavecchio)

Hieruit zal ik het project waarin ik zelf rechtstreeks bij betrokken ben nader toelichten.

7. Markering van coherentierelaties in geschreven en gesproken taal

Teksten en gesprekken vertonen samenhang. Die samenhang komt ten minste deels tot stand doordat we tussen de zinnen van een tekst coherentierelaties zoals *Oorzaak-Gevolg* en *Tegenstelling* afleiden. In de voorbije vijftien jaar heb ik samen met Leo Noordman uit Tilburg en Ted Sanders uit Utrecht veel onderzoek gedaan naar deze coherentierelaties. Het ging daarbij om vragen als: wat hebben verschillende coherentierelaties met elkaar gemeen? op welk niveau van tekstinterpretatie moeten we coherentierelaties beschrijven? in welke volgorde leren taalgebruikers coherentierelaties? hoe complex zijn coherentierelaties om te verwerken? wat is de verhouding tussen coherentierelaties en verbindingswoorden zoals *want* en *maar*?

In dit onderzoek hebben we ons vooral geconcentreerd op schriftelijk taalgebruik. Een interessante en vooralsnog onbeantwoorde onderzoeksvraag is of samenhang in geschreven genres lijkt op samenhang in gesproken genres. Er is volop reden om te veronderstellen dat geschreven en gesproken genres van elkaar verschillen in dit opzicht, vooral als het daarbij gaat om spontane, ongeplande gesprekken die vergeleken worden met zorgvuldig geredigeerd schriftelijk materiaal. Immers, in een spontane conversatie krijgen sprekers voortdurend feedback over hun bijdragen. Als sprekers een verkeerde inschatting maken over wat de hoorder allemaal weet, kunnen zij hun uitingen onmiddellijk bijstellen. Voor schrijvers ligt dat moeilijker, omdat hun publiek doorgaans niet aanwezig is. Daar staat weer tegenover dat schrijvers volop gelegenheid hebben hun bijdragen te plannen. Daardoor zien we verschillende vormen van complexiteit in geschreven en gesproken taal.

Of die verschillen zich ook manifesteren op het niveau van coherentierelaties en hun verbindingswoorden onderzoeken we in een project dat wordt uitgevoerd in samenwerking met Liesbeth Degand van Louvain-la-Neuve en Ted Sanders van de Universiteit Utrecht. Daarin leggen we de resultaten van onderzoek naar de kenmerken van coherentierelaties in schriftelijk taalgebruik naast de resultaten van analyses van gesproken taal. Daarbij maken we dankbaar gebruik van de omstandigheid dat kort geleden het omvangrijke Corpus Gesproken Nederlands tot de beschikking van de taalkundige gemeenschap is gekomen (Oostdijk, 2000).

Een andere spannende onderzoeksvraag heeft te maken met een wiskundige techniek die gebruikt wordt om semantische verbanden vast te stellen tussen teksten en tekstdelen in grote verzamelingen taal materiaal. Deze techniek staat bekend als LSA, latent semantic analysis.¹⁵ We willen onderzoeken of het mogelijk is om met deze techniek automatisch de contexten te identificeren van verbindingswoorden als *want* en *omdat* en of het mogelijk is vast te stellen hoe de contexten van verschillende verbindingswoorden van elkaar verschillen.

Daarnaast willen we experimenteel onderzoek doen naar de interpretatie van verbindingswoorden in verschillende genres. Het signaleren van coherentierelaties met een verbindingswoord vergemakkelijkt de verwerking van coherentierelatie, al wil dat nog niet zeggen dat de coherentierelatie ook beter opgeslagen wordt. We willen onderzoeken of dit effect van de signalering van coherentierelaties zich gelijkelijk voordoet in de verschillende genres die we in ons materiaal tegenkomen.

De toepassing van de inzichten die hiermee verworven worden liggen voor de hand. Als we een goed beeld hebben van de eigenschappen van coherentierelaties en verbindingswoorden, wordt het makkelijker om schrijvers en sprekers te laten nadenken over hun gebruik van die relaties en die verbindingswoorden. Als we de vinger kunnen krijgen achter de verschillen in contexten van verbindingswoorden als *want* en *omdat* wordt het makkelijker om aan taalleerders uit te leggen wanneer ze de een en wanneer ze de ander moeten gebruiken.

Het is te vroeg om over dit project onderzoeksresultaten te rapporteren. Maar door de verschillende typen onderzoeksvragen en de verschillende onderzoeksmethoden die erin gehanteerd worden beschouw ik het als kenmerkend voor taalbeheersing als interdisciplinaire activiteit.

In het overzicht van landelijke onderzoeks- en onderwijsprogramma's van Francis van Soest uit 1980, in de al meermaals genoemde bundel *Taalbeheersing als nieuwe retorica*, wordt over taalbeheersing aan de VU het volgende gezegd:

Taalbeheersing als interdiscipline

De subfaculteit Nederlands van de VU kent [...] geen eigen sectie of vakgroep taalbeheersing. Binnen taalkunde bestaat een afdeling 'taalgebruikstheorie' (sociolinguïstiek en pragmatiek) die veel raakpunten met taalbeheersing heeft.

Op onderzoeksgebied valt specifiek voor taalbeheersing niets te melden. (p. 44)

Ik reken het tot mijn taak en mijn ambitie om ervoor te zorgen dat in het overzicht van de taalbeheersing dat Antoine Braet of zijn opvolger in 2020 gaat maken er over de taalbeheersing aan de VU andere berichten te melden zijn.

Noten

- 1 De tekst van dit artikel werd in licht gewijzigde vorm op 9 mei 2003 uitgesproken als oratie bij de aanvaarding van de leerstoel Taal & Communicatie aan de Faculteit der Letteren van de VU Amsterdam. Graag dank ik Ted Sanders voor zijn waardevolle commentaar op een eerdere versie van deze tekst.
- 2 Zie voor een overzicht van die geschiedenis, Van Soest (1980).
- 3 Het overzicht uit 2000 werd overigens voorafgegaan door Braet (1993), waarin taalbeheersing als tekstwetenschap wordt voorgesteld.
- 4 Zoals geschetst door Noordman (1987).
- 5 Van Dijk (2001): "Ik beschouw de communicatiewetenschap (CW) als een groeiende interdiscipline van sociale psychologie, sociologie en taal- of mediawetenschap. Veel van haar theorie komt eigenlijk nog rechtstreeks uit deze moederdisciplines."
- 6 Ook tijdens het laatste VIOT-congres, december 2002, waarschuwde de Vlaamse taalkundige Jef Verschuere voor een dergelijke normatieve insteek. Een uitzondering onder de bijdragen in Braet (1980) is Jan de Vries, die stelt dat een taalbeheersingsinzicht bruikbaar is als het uitvoerbaar is, effectief en efficiënt. De Vries wil overigens effectiviteit nadrukkelijk los maken van de reacties van de lezers. Daar ben ik het dan weer niet mee eens.
- 7 Het project wordt o.a. beschreven in Feldweg (1991).
- 8 Semantische en pragmatische verbanden zijn in de voorbije 20 jaar intensief bestudeerd. Zie Sanders, Spooren en Noordman (1992) en Sanders (1997) voor beschrijvingen van de verschillen tussen de twee typen verbanden.
- 9 Zie voor dit soort regelmatigheden Bloom (1991), Evers-Vermeul (2000) en Spooren, Tates en Sanders (1996).
- 10 Spooren (1997) geeft een bespreking van dit soort ondergespecificeerde coherentierelaties.
- 11 Zie Sanders en Spooren (2002) voor een bespreking van het subjectprincipe en andere referentiele interpretatie-principes.
- 12 Voor Nederlandse Taalkunde ging het om de jaargangen 6 (2001) en 7 (2002), voor Tijdschrift voor Taalbeheersing ging het om de jaargangen 21 (2001) en 22 (2002).
- 13 Dialectologie betreft verwijzingen naar Taal & Tongval; onder neerlandistiek vallen de bladen *Neder-L* en *Neerlandica Extra Muros*; historische neerlandistiek betreft verwijzingen naar *Tijdschrift voor Taal- & Letterkunde*, *Onze Taal* is populair wetenschappelijk, Letteren-algemeen is vertegenwoordigd met *Forum der Letteren*; lexicografie betreft verwijzingen naar *the Int. Journal of Lexicography*; bij taalkunde en filosofie gaat het om verwijzingen naar *Linguistics & Philosophy*.
- 14 Zie Spooren (1994) voor mijn invulling van noties als genre, tekstsoort en teksttype.
- 15 Zie Landauer & Dumais (1997). Voor een populariserende introductie zie Spooren (2001).

Bibliografie

- Bloom, L.** (1991). *Language development from two to three*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Braet, A.** (1980, Red.). *Taalbeheersing als nieuwe retorica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Braet, A.** (1993, Red.). *Taalbeheersing als tekstwetenschap: Terreinen en trends*. Dordrecht: ICG Publications.
- Braet, A.** (2000, Red.). *Taalbeheersing als communicatiewetenschap: Een overzicht van theorievorming, onderzoek en toepassingen*. Bussum: Coutinho.
- Devitt, A.J.**, (1993). Generalizing about genre: new conceptions of an old concept. *College Composition and Communication*, 44, 573-586.
- Dijk, J.A.G.M. van** (2001). *Netwerken, het zenuwstelsel van onze maatschappij*. Oratie Twente.
- Evers-Vermeul, J.** (2000). De complexiteit van connectiefverwerving. *Nederlandse Taalkunde*, 5 (3), 250-271.
- Feldweg, H.** (1991). The European Science Foundation Second Language Database. Nijmegen: Max-Planck-Institute for Psycholinguistics.
- Holleman, B. & Schilperoord** (2001). Taalkunde en taalbeheersing: What's in a name? *Nederlandse Taalkunde*, 6 (3), 233-238.
- Landauer, T.K., & Dumais, S.T.** (1997). A solution to Plato's problem: The latent semantic analysis theory of the acquisition, induction, and representation of knowledge. *Psychological Review*, 104, 211-240.
- Noordman, L.G.M.** (1987). *Tekst in samenhang*. Z.pl.Oratie KU Brabant.
- Oostdijk, N.** (2000) Building a Corpus of Spoken Dutch. In P. Monachesi (Ed.), *Computational Linguistics in the Netherlands 1999. Selected papers from the tenth CLIN meeting* (pp. 147-158).
- Renkema, J.** (2000) *Tussen de regels. Over het taalgebruik in bijsluifers, belastingformulieren en bijbelvertalingen*. Amsterdam: Het Spectrum.
- Sanders, T.** (1997). Semantic and pragmatic sources of coherence: On the categorization of coherence relations in context. *Discourse Processes*, 24, 119-147.
- Sanders, T. & Spooren, W.** (2002). Tekst en cognitie. In T.J.A.M. Janssen (Red.), *Taal in gebruik* (pp. 111-129). Den Haag: Sdu.
- Sanders, T., Spooren, W., & Noordman, L.** (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15, 1-35.
- Soest, F. van** (1980). Bijlage: een overzicht van de landelijke onderzoeks- en onderwijsprogramma's. In A. Braet & T.F. Krol (Red.), *Taalbeheersing als nieuwe retorica* (pp. 38-45). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Spooren, W.** (1994). Teksttypen - tekstsoorten: tekstwetenschappelijke opmerkingen over de bruikbaarheid van teksttypologieën. *Spiegel*, 12, 59-78.
- Spooren, W.** (1997). The processing of underspecified coherence relations. *Discourse Processes*, 24, 149-168.
- Spooren, W.** (2001). Automatische tekstsamenvatting en de betekenis van woorden. *Onze Taal*, 70 (11).
- Spooren, W., Tates, K. & Sanders, T.** (1996). Taalverwerving en de classificatie van coherentierelaties. *Nederlandse Taalkunde*, 1 (1), 26-51.
- Verkuyl, H.** (2001). Taalkunde en taalbeheersing: hoe verder? *Nederlandse Taalkunde*, 6 (2), 154-156.

Bibliografie Argumentatietheorie 2002

Verantwoording

In deze bibliografie wordt een overzicht gegeven van publicaties over argumentatie die in 2002 zijn verschenen (boeken, boekbesprekingen en tijdschriftartikelen). Opgenomen zijn theoretische beschouwingen, verslagen van empirisch onderzoek en praktisch gerichte publicaties. Bij de samenstelling is gebruik gemaakt van boekaankondigingen, periodiek verschijnende bibliografieën en tijdschriften waarin regelmatig artikelen over argumentatie worden gepubliceerd. Om een zo groot mogelijk aantal titels te kunnen opnemen, zijn de annotaties beknopt gehouden.

Er is naar gestreefd de bibliografie zo compleet mogelijk te maken. Wie ervan verzekerd wil zijn dat er in toekomstige bibliografieën geen eigen publicaties over argumentatie ontbreken, wordt verzocht per titel een volledige titelbeschrijving plus een korte annotatie, indien mogelijk vergezeld van een origineel exemplaar of een overdruk, te sturen aan P. Houtlosser, Leerstoelgroep Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam.

Gebruikte afkortingen

<i>AA</i>	Argumentation and Advocacy
<i>ARG</i>	Argumentation
<i>IL</i>	Informal Logic
<i>PhRh</i>	Philosophy and Rhetoric
<i>TvT</i>	Tijdschrift voor Taalbeheersing

* De bijdragen van met een asterisk aangeduide auteurs zijn onder de auteursnaam beschreven.

Adler, Jonathan E. 2002

Belief's own ethics. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Deze monografie handelt over de ethische kwaliteit van de overtuigingen die mensen erop nahouden: wat moet men geloven en waarom? De auteur kritiseert de standaardopvatting dat men alleen moet geloven wat rationeel, prudent, ethisch of persoonlijk bevredigend is en dat de mate waarin men iets gelooft moet afhangen

van de evidentie die er voor de betreffende overtuiging bestaat. De auteur is van mening dat deze opvatting op een verkeerde analyse van het begrip 'overtuiging' berust. Volgens hem kan men sommige dingen helemaal niet geloven. In het boek worden de implicaties van deze stelling besproken voor de rationaliteitstheorie, de argumentatietheorie, de pragmatiek, de religiefilosofie, de ethiek en de sociaal-cognitieve psychologie.

Asquith, Peter D. 2002

IL, vol. 22, no. 1, pp. 85-92.

Bespreking van Wright, Larry (2001). *Critical thinking. An introduction to analytical reading and reasoning*. New York: Oxford University Press.

Augoustinos M., A. LeCouteur & A.J. Soyland 2002

'Self-sufficient arguments in political rhetoric: Constructing reconciliation and apologizing to the Stolen Generations'. In: *Discourse & Society*, vol. 13, no. 1, pp. 105-142.

De auteurs analyseren de retorische structuur van een toespraak van de Australische premier over de behandeling van de inheemse bevolking. Ze gaan met name in op diens gebruik van de begrippen 'saamhorigheid', 'cultuur' en 'natie'.

Belle, William van, Leon Horsten & Walter Schaeken 2002

'Redeneren met conditionele zinnen'. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 2, pp. 106-119.

In dit artikel wordt een interdisciplinair onderzoeksproject uiteengezet voor de studie van conditionele uitingen en conditionele connectieven. Het interdisciplinaire karakter van het project komt tot uitdrukking in het gebruik dat wordt gemaakt van inzichten uit de logisch onderzoek naar niet-monotone *default*-inferenties, het cognitief-psychologisch onderzoek naar het dagelijkse redeneren en de pragma-linguïstische studie van niet-monotone inferenties.

Benoit, William L. & LeAnn M. Brazal 2002

'A functional analysis of the 1988 Bush-Dukakis presidential debates'. In: *AA*, vol. 38, no. 4, pp. 219-233.

De auteurs passen de zogenoemde Functional Theory of Political Campaign Discourse toe op de presidentiële debatten tussen George Bush sr. en Michael Duka-

kis in 1988. Ze geven een beschrijving van de retoriek in de verkiezingscampagne en onderzoeken de functie van het 'campagne-discours'. Daarbij wordt met name aandacht geschonken aan het effect van uitingen van bijval en van zelfaanprijzingen.

Blair, J. Anthony 2002

AA, vol. 39, no. 1, pp. 77-80.

Bespreking van Eemeren, F.H. van (ed., 2000). *Crucial concepts in argumentation theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bohl, Jesse 2002

'What shall we do with traditional logic?'

In: *IL*, vol. 22, no. 1, pp. 47-60.

De auteur betoogt dat het moeilijk is een doorslaand argument te geven waarom moderne logica de voorkeur zou verdienen boven de traditionele Aristotelische logica. Hij pleit voor een radicaal empirische opvatting van logica waarin alleen een criterium van interne consistentie geldt en de voorkeur voor de ene boven de andere logica uitsluitend afhangt van de bruikbaarheid ervan in de analyse en beoordeling van argumentatie.

Boone, Daniel 2002a

'The Cogent Reasoning Model of informal fallacies revisited'. In: *IL*, vol. 22, no. 2, pp. 93-111.

In dit artikel wordt een bijstelling gegeven van en enige empirische ondersteuning verleend aan het eerder door de auteur gepresenteerde Deugdelijk-redenerenmodel dat ten doel heeft een adequate beoordeling van drogredenen mogelijk te maken. Tevens beziet de auteur of zijn model aan de door Ralph Johnson ontwikkelde criteria voor een adequate beoordeling van drogredenen voldoet.

Boone, Daniel 2002b

IL, vol. 22, no. 2, pp. 187-190.

Bespreking van McKay, Thomas (2000). *Reasons, explanations and decisions. Guidelines for critical thinking*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.

Braaksma, Martine H. 2002

Observational learning in argumentative writing. Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Graduate School for Teaching and Learning.

Dit proefschrift heeft ten doel inzicht te geven in de theorie en de effecten van de *leren-door-observeren*-didactiek voor leerlingen in de basisvorming bij het leren schrijven van argumentatieve teksten. Hiertoe doet de auteur verslag van een post-hoc-studie, twee experimentele studies en een casestudie, vergelijkt zij haar resultaten met die van eerder uitgevoerde onderzoeken en bespreekt de implicaties van haar resultaten voor de onderwijspraktijk.

Braet, Antoine 2002

'De gemeenschappelijke toep in Aristoteles' Rhetorica: voorloper van het argumentatieschema'. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 3, pp. 181-197.

Aan de hand van een interpretatie van Aristoteles' omschrijving van het enthymem als een redenering waarin de impliciete major premisse een gemeenschappelijke toep bevat, betoogt de auteur dat het enthymem kan worden gezien als een symbiose van een logische redeneervorm en een argumentatieschema.

Campolo, Christian & Dale Turner 2002

'Reasoning together: Temptations, dangers, and causations'. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 3-19.

De auteurs betogen dat slechts een gematigd optimisme op zijn plaats is over de rol van argumentatie in het bereiken van

intersubjectieve overeenstemming over de juistheid van een antwoord op een onderzoeksvraag: zinnen en logische verbanden daartussen corresponderen slechts tot op zekere hoogte met het begrip van (verbanden tussen) standen van zaken.

Campolo, Christian & Dale Turner (eds.) 2002

ARG, vol. 16, no. 1, pp. 1-131.

Themanummer over argumentatie en de verwoording daarvan. Met een inleiding van de gastredacteuren (p. 1-2) en bijdragen van Campolo & Turner*, Michael Gilbert*, Larry Wright*, Michael Scriven*, John Woods*, Maeve Cooke* en Kurt Knutting*.

Chambliss, Marilyn J. & P. Karen Murphy 2002

'Fourth and Fifth Graders Representing the Argument Structure in Written Texts'. In: *Discourse Processes*, vol. 34, no. 1, pp. 91-115. De auteurs rapporteren over onderzoek waarin werd aangetoond dat, anders dan eerder onderzoek deed vermoeden, lagere-scholieren bij het weergeven van de discursieve structuur van de argumentatie in een tekst niet alleen het zinsniveau maar ook het hogere tekstuele niveau in de weergave betrekken. De factoren die hierbij een rol speelden worden besproken.

Cheng, Martha S. & Barbara Johnstone 2002

'Reasons for reason-giving in a public-opinion survey'. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 401-420.

De auteurs rapporteren over onderzoek naar het verschijnsel dat geënquêteerden vaak ongevraagd redenen geven voor de antwoorden die ze op de enquêtevragen geven. Onderzocht werd om wat voor vragen en antwoorden het in zulke gevallen gaat, wat voor redenen er worden gegeven en hoe en waarom die redenen worden gegeven.

Chici, Graciela Marta 2002

‘The Greek roots of the ad hominem-argument’. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 333–348. In dit artikel gaat de auteur na hoe het hedendaagse onderscheid tussen de verschillende varianten van het *argumentum ad hominem* zich verhoudt tot het onderscheid dat Aristoteles in de verschillende versies van deze argumentatievorm aanbracht. Tevens gaat zij na in hoeverre Aristoteles in elk van die versies een drogreden zag.

Clement, Kevin C. 2002

‘When is genetic reasoning not fallacious’. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 383–400. De auteur betoogt dat genetische argumentatie, waarin een opvatting beoordeeld wordt op basis van zijn herkomst of genese, niet per se drogredelijk is. Soms zijn de redenen die in dit type argumentatie worden aangevoerd volgens de auteur niet alleen genetisch maar ook logisch relevant, met name in de variant waarin het bestaan van een opvatting als een reden wordt beschouwd om aan te nemen dat die opvatting juist is. Overigens nodigt deze variant volgens de auteur op zijn beurt uit tot een drogredelijke genetische weerlegging.

Cohen, Daniel H. 2002

‘Informal logic & the surprise exam’. In: *IL*, vol. 22, no. 2, *Teaching Supplement*, pp. 22–27.

De auteur schetst de mogelijke voordelen (zoals een betere voorbereiding door studenten) en nadelen (zoals een grotere ongerustheid bij studenten) van een verrassingsexamen. Empirisch onderzoek waarin wordt gedifferentieerd tussen typen studenten wordt aanbevolen.

Cooke, Maeve 2002

‘Argumentation and transformation’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 79–108.

De auteur analyseert argumentatie als onderdeel van een context-overstijgende

cognitieve transformatie. Argumentatie kan in het transformationele proces een ondersteunende rol spelen, maar elke transformatie vooronderstelt het bestaan van een argumentatie-onafhankelijke realiteit.

Cummings, Louise 2002a

‘Hilary Putnam’s dialectical thinking: An application to fallacy theory’. In: *ARG*, vol. 16, no. 2, pp. 197–229.

De auteur betoogt dat alle bezwaren tegen de drogredentheorie kunnen worden gereduceerd tot het bezwaar dat door Hilary Putnam is geformuleerd tegen de positivistische rationaliteitstheorie: dat van de principiële onbegrijpelijkheid van de betreffende theorie. Aan de hand van een analyse van de wijze waarop in de regel de drogreden van de cirkelredenering wordt geanalyseerd, pleit zij voor een post-theoretische benadering van de drogredenproblematiek en voor het opstellen van richtlijnen voor een dergelijke benadering.

Cummings, Louise 2002b

‘Justifying practical reason: What Chaim Perelman’s New Rhetoric can learn from Frege’s attack on psychologism’. In: *PhRh*, vol. 35, no. 1, pp. 50–76.

De auteur betoogt dat de wijze van theoretiseren die Perelman in het ontwikkelen van zijn nieuwe retorica aan de dag legt een metafysisch uitgangspunt heeft en daarom problematisch is. Volgens haar zwabbert Perelman op een zelfde manier heen en weer tussen een onwetenschappelijke en een wetenschappelijke opvatting van het praktische redeneren als Frege dat deed tussen een Kantiaanse en een wetenschappelijke opvatting van logica.

Cummings, Louise 2002c

‘Reasoning under uncertainty: The role of two informal fallacies in an emerging scientific inquiry’. In: *IL*, vol. 22, no. 2, pp. 113–136.

De auteur onderzoekt in hoeverre bepaalde argumentatiewijzen die traditioneel als drogredelijk worden gezien desondanks epistemische ondersteuning kunnen verlenen aan wetenschappelijk onderzoek, met name doordat ze een redeneerheuristiek kunnen bieden in de initiële fase van het onderzoek.

Daems, Frans 2002

TvT, jrg. 24, nr. 3, pp. 258–262.

Bespreking van Braaksma, Martine H. (2002). *Observational learning in argumentative writing*. Diss. Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Graduate School for Teaching and Learning.

Douven, Igor 2002

‘Testing inference to the best explanation’. In: *Synthese*, vol. 130, no. 3, pp. 355–377.

De auteur betoogt dat een discussie tussen wetenschappelijk realisten en wetenschappelijk anti-realisten over de aanvaardbaarheid van de redeneervorm die bekend staat als de inferentie van de beste verklaring, in weerwil van de heersende opvatting dat een rationele oplossing onmogelijk is, op een rationele manier kan worden beslecht.

Eemeren, Frans H. van 2002

‘Democracy and argumentation’. In: *Controversia*, vol. 1. no. 1, pp. 69–84.

Dit artikel is een pleidooi voor een vorm van participatie–democratie waarin adequate dialectische procedures waarborgen dat er redelijke discussies kunnen worden gevoerd. Om de kans te vergroten dat de geschillen die dergelijke discussies noodzakelijk maken ook werkelijk kunnen worden opgelost, moet er volgens de auteur daarnaast ook voldoende aandacht worden geschonken aan het ontwikkelen van argumentatievaardigheden, het bijbrengen van een kritische attitude en het creëren van de juiste sociale en politieke omstandigheden.

Eemeren, Frans H. van (ed.) 2002

Advances in pragma-dialectics. Amsterdam: Sic Sat.

In deze bundel zijn bijdragen opgenomen van een internationaal gezelschap auteurs die werken in het pragma-dialectische paradigma. De essays zijn in vijf thema’s ondergebracht. Het eerste thema is de verhouding tussen kritische redelijkheid en redelijkheid in de argumentatieve praktijk (Van Eemeren & Houtlosser; Jacobs & Aakhus; Van Eemeren & Meuffels; O’Keefe; Van Rees; Garssen). Het tweede thema is het bereik van de pragma-dialectische theorie (Jackson; Aakhus; Groarke), het derde de linguïstische manifestatie van argumentatieve gebondenheden (Krabbe; Houtlosser; Snoeck Henkemans), het vierde de rol van (inter)persoonlijke en contextuele aspecten in de analyse van argumentatief taalgebruik (Weger; Polcar; Hample) en het vijfde de conventionele kenmerken van geïnstitutionaliseerde argumentatieve praktijken (Feteris; Plug, Alford; Brashers, Maas & Neidig; Aldrich).

Eemeren, Frans H. van & Peter Houtlosser (eds.) 2002

Dialectic and rhetoric. The warp and woof of argumentation analysis. Argumentation Library 6. Dordrecht: Kluwer Academic.

Deze bundel over de verhouding tussen dialectica en retorica in de klassieke, middeleeuwse, vroeg-moderne en hedendaagse argumentatietheorie bevat een inleiding van de redacteuren en bijdragen van Jeroen A.E. Bons over de persuasieve en rationele aspecten van het pre-aristotelische enthymem, Erik C.W. Krabbe over de theoretische en praktische verhouding tussen retorica en dialectica in de Grieks-klassieke tijd, Hanns Hohmann over de verhouding tussen dialectica en retorica in de geschriften van enkele juridische auteurs uit de vroegrenaissance, Michael Leff over de retorische grondslagen van de dialectiek, Edward

Schiappa over de persuasieve en normatieve aspecten van definities, Jean Goodwin over dialectische en retorische opvattingen van statuskwesities, Fred J. Kauffeld over de mogelijkheden voor een taalhandelings-theoretische intergratie van normatieve en persuasieve aspecten van statuskwesities, Scott Jacobs over de retorische functionaliteit van dialectisch onaanvaardbare discussiezetten en Frans H. van Eemeren en Peter Houtlosser over strategisch manoeuvreren als middel om zowel retorische als dialectische doelen te bereiken.

Eemeren, Frans van, Bart Garssen & Bert Meuffels 2002

‘De rol van presumpties bij het ontduiken van de bewijslast’. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 2, pp. 120–145.

In dit artikel wordt verslag gedaan van twee experimenten waarin werd vastgesteld dat gewone taalgebruikers milder oordelen over een ontduiking van de bewijslast naarmate het standpunt van de partij die de bewijslast ontduikt meer presumptie heeft.

Eggs, Ekkehard (ed.) 2002

Topoi, discours, arguments. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Dit Franstalige boek bevat vijf theoretisch-analytische essays over het gebruik van topen in argumentatieve teksten. Ruth Amossy vestigt de aandacht op de veelheid aan doxastische aspecten van alledaags taalgebruik, Sylvie Bruxelles analyseert verbale interacties met behulp van een instrumentarium waarin de semantische inzichten van Ducrot en inzichten uit het ethnomethodologische interactionisme zijn gecombineerd, Marc Dominicy geeft een toepassing van de topische benadering op epideictische teksten, Ekkehard Eggs pleit voor een reconstructie van de dialectische topiek ten behoeve van het analyseren van de inferentiële en linguïstische structuur van de ‘flexibele logica’ die naar

zijn mening aan verbale communicatie ten grondslag ligt en Christian Plantin maakt gebruik van het concept ‘topos’ om de vinger te leggen op de eigen-aardigheden van argumentatieve sequenties.

Epstein, Richard L. 2002

Five ways of saying “therefore”. Arguments, proofs, conditionals, cause and effect, explanations. Wadsworth: Thomson Learning.

Dit boek biedt een theoretisch en pedagogisch instrumentarium voor het onderwijs in argumentatie. Uitgaande van een normatieve definitie van deugdelijke argumentatie bespreekt de auteur de verhouding tussen argumentatie en het wiskundig bewijs, tussen conditionele uitspraken en gecondenseerde inferenties, tussen oorzaak-gevolgrelaties en inferenties waarin een claim op basis van zo’n relatie uit een andere claim wordt afgeleid en tussen verklaringen en inferenties.

Feteris, Eveline F. 2002a

‘A pragma-dialectical approach of the analysis and evaluation of pragmatic argumentation in a legal context’. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 349–367.

In dit artikel wordt nagegaan hoe pragmatische argumentatie in een juridische context kan worden geanalyseerd en beoordeeld. Na een bespreking van de argumentatietheoretische en rechtskundige literatuur over pragmatische argumentatie presenteert de auteur een pragma-dialectisch analyse- en beoordelingsmodel en past zij dit toe in een exemplarische analyse van de argumentatie voor een uitspraak van de Hoge Raad.

Feteris, Eveline T. 2002b

‘Filosofische achtergronden van een pragma-dialectisch instrumentarium voor de analyse en beoordeling van pragmatische argumentatie’. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 1, pp. 14–31.

Bibliografie argumentatietheorie 2002

De auteur wil laten zien dat filosofische inzichten argumentatietheoretici kunnen helpen een verantwoording te bieden van het gebruik van pragmatische argumentatie in discussies en het nader invullen van het instrumentarium voor het analyseren en beoordelen van pragmatische argumentatie. Argumentatietheoretici kunnen op hun beurt met behulp van dit instrumentarium filosofen meer inzicht bieden in de samenhang tussen pragmatische en andere soorten argumentatie.

Feteris, E.T. & P. Houtlosser 2002a

‘Bibliography argumentation studies 2000’. In: *ARG*, vol. 16, no. 2, pp. 231-246.
Bibliografie van studies over argumentatie die in 2000 zijn gepubliceerd.

Feteris, E.T. & P. Houtlosser 2002b

‘Bibliografie argumentatietheorie 2001’. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 3, pp. 237-257.
Bibliografie van studies over argumentatie die in 2001 zijn gepubliceerd.

Finocchiaro, Maurice A. 2002

‘Elementary logic from an advanced standpoint’. In: *IL*, vol. 22, no. 2, *Teaching Supplement*, pp. 9-22.

De auteur beschrijft een door hem ontwikkeld college argumentatietheorie en geeft inzage in de opdrachten die hij de studenten bij elk van de drie in het college behandelde boeken (Salmons *Logic*, Finocchiaro’s editie van *Galileo on the world systems* en Van Eemeren et al.’s *Fundamentals of argumentation theory*) geeft.

Freeman, James B. 2002

IL, vol. 22, no. 1, pp. 73-84.
Kritische bespreking van Govier, Trudy (1999). *The philosophy of argument*. Newport News, VA: Vale Press.

Garsen, Bart 2002

ARG, vol. 16, no. 2, pp. 259-262.
Bespreking van Keinpointner, Manfred (1996). *Vernünftig argumentieren. Regeln und Techniken der Diskussion*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Gauthier, Gilles 2002

‘L’Argumentation éditorial: le cas des quotidiens québécois’. In: *Studies in Communication Science*, vol. 2, no. 2, pp. 21-46.
In dit artikel staan de aard en de structuur van argumentatie in hoofdredactionele commentaren in dagbladen centraal. De auteur stelt een interpretatiebeginsel op dat kan worden gebruikt om te bepalen of een uitspraak in een hoofdredactioneel commentaar een argument is of niet en om eenmaal geïdentificeerde argumenten te preciseren. Het artikel besluit met een analyse van een corpus hoofdredactionele argumentaties.

Gilbert, Michael 2002

‘Effing the ineffable: The logocentric fallacy in argumentation’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 21-32.
De auteur betoogt dat een eenzijdige concentratie op de discursieve aspecten van linguïstische communicatie het zicht vertroebelt op de wijze waarop informatie wordt overgedragen en begrepen. Als linguïstische communicatie daarbij ook nog uitsluitend als rationale communicatie wordt opgevat, wordt, zo meent de auteur, al snel de logocentrische drogreden begaan.

Glopper, Kees de 2002

ARG, vol. 16, no. 2, pp. 247-251.
Bespreking van Fisher, Alec & Scriven, Michael (1997). *Critical thinking. Its definition and assessment*. Edgepress: CA, USA/Centre for Research in Critical Thinking: Norwich, UK.

Goddu, G.C. 2002a

'The most important and fundamental distinction in logic'. In: *IL*, vol. 22, no. 1, pp. 1-17.

De auteur betoogt dat het niet van belang en ook niet nodig is onderscheid te maken tussen deductieve en inductieve geldigheid. Inductieve geldigheid speelt bij de beoordeling van argumentatie sowieso geen rol: als geldigheid het gevergd criterium is, speelt alleen deductieve geldigheid een rol; als niet geldigheid maar deugdelijkheid gevergd wordt, speelt noch deductieve noch inductieve geldigheid een rol.

Goddu, G.C. 2002b

IL, vol. 22, no. 2, pp. 181-186.

Bespreking van Fisher, Alec (2001). *Critical thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goodnight, G. Thomas (ed.) 2002

Arguing communication & culture. Selected papers from the Twelfth NCA/AFA Conference on Argumentation. Vol. I & II. Washington: NCA.

In deze congresbundel is een selectie opgenomen uit de bijdragen aan het 12^e NCA/AFA argumentatiecongres dat in augustus 2001 in Alta, Utah, werd gehouden. Naast de keynotespeech van Katherine Palczewski ('Argument in an off-key') zijn in het eerste deel 42 bijdragen opgenomen, onderverdeeld in twee semi-pleinaire secties ('Directions of research in argumentation: A symposium' en 'Spotlight on cultural/critical studies of argument') en drie sessie-secties ('Reason's ideals and institutions', 'Argument, gender and diversity' en 'Argument as communication'). In het tweede deel zijn 40 bijdragen opgenomen, onderverdeeld in drie sessie-secties ('Controversies in law and society', 'Reason and the nation' en 'Circulating public culture').

Govier, Trudy 2002

'Should *a priori* analogies be regarded as deductive arguments?' In: *IL*, vol. 22, no. 2, pp. 155-157.

Dit artikel is een reactie op een artikel van Bruce Waller in de vorige jaargang van *Informal Logic* waarin Waller volgens de auteur het perspectief van de analysator verwacht met dat van de taalgebruiker en daardoor ten onrechte aanneemt dat een analogie-argumentatie altijd een impliciete premisse bevat die de redenering geldig maakt.

Gratton, Claude 2002

'Premise, conclusion, and conditional indicators'. In: *IL*, vol. 22, no. 2, *Teaching Supplement*, pp. 5-9.

De auteur verschaft materiaal om studenten vaardigheden bij te brengen in het identificeren van premissen, conclusies en conditionele zinnen.

Groarke, Leo 2002

'Johnson on the metaphysics of argument'. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 277-286.

De auteur reageert op Ralph Johnsons niet-deductivistische, verbale opvatting van argumentatie die volgens Johnson tegelijkertijd tegemoet komt aan het bezwaar van een te rigoreuze inperking (die kenmerkend is voor de deductivistische opvatting) en een te brede uitwaaiing (die ontstaat als ook visuele argumentatie in de analyse wordt geïncorporeerd) maar die volgens de auteur om precies de omgekeerde redenen zowel te breed is als te smal.

Hansen, Hans Vilhelm 2002a

'An exploration of Johnson's sense of "argument"'. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 263-276.

De auteur geeft definities van en formuleert gebruikscondities voor twee typen argumentatie: (a) premisse-conclusierela-

ties en (b) verbale pogingen om een verschil van mening op te lossen. Vervolgens doet hij hetzelfde voor argumentatie in de opvatting van Ralph Johnson, die de auteur als een mengvorm van de door hemzelf onderscheiden typen beschouwt, en geeft hij kritiek op Johnsons eigen definitie.

Hansen, Hans Vilhelm 2002b

‘The straw thing of fallacy theory: The Standard Definition of “fallacy”’. In: *ARG*, vol. 16, no. 2, pp. 133-155.

De auteur betoogt dat er geen bewijs is dat de door Hamblin als standaarddefinitie gepresenteerde definitie van een drogreden als een argument dat geldig lijkt maar het niet is door auteurs van logische werken en logische leerboeken in brede kring werd aangehangen.

Herrick, James 2002

AA, vol. 38, no. 4, pp. 284-286.

Bespreking van Makau, Josina M. & Debian L. Marty (2001). *Cooperative argumentation: A model for deliberative community*. Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Hinck, Edward A. & Shelley S. Hinck 2002

‘Politeness strategies in the 1992 vice-presidential and presidential debates’. In: *AA*, vol. 38, no. 4, pp. 234-250.

De auteurs presenteren een analyse van politieke debatten waarin een centrale rol wordt toegekend aan beleefdheid. Ze definiëren verschillende typen strategieën die ten doel hebben gezichtsverlies te voorkomen, gaan na welke sociale factoren er voor zorgen dat de ernst van gezichtsbedreigende handelingen verschillend wordt beoordeeld en onderzoeken de wijze waarop in een debat tot eensgezindheid wordt gekomen.

Hitchcock, David 2002a

‘A note on implicit premisses’. In: *IL*, vol. 22, no. 2, pp. 159-160.

Reactie op Goddu 2002 waarin de auteur Goddu’s reconstructie van een verzwegen premisse in een bepaalde argumentatie aanvecht en meer algemeen stelt dat verzwegen premissen geen verzwegen premissen zijn maar inferentie-licensierende regel.

Hitchcock, David 2002b

‘The practice of argumentative discussion’. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 287-298.

De auteur amendeert Ralph Johnsons opvatting van ‘argumentatie’. Onder ‘argumentatie’ verstaat Johnson volgens de auteur eigenlijk een argumentatieve discussie, maar dit komt ten onrechte niet in zijn analyse tot uitdrukking.

Hoven, Paul van den 2002a

‘Hoogspanning. Enige argumentatiethoretische overwegingen naar aanleiding van een oud arrest’. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 1, pp. 32-49.

De auteur geeft een op inzichten uit de Searleaanse taalhandelings-theorie en de Griceaanse rationaliteitstheorie stoelende verklaring voor de kennelijke discrepantie tussen de presentatie van een argumentatie door de Hoge Raad in het elektriciteits-arrest van 1921 en de interpretatie van die argumentatie door een de rechtsgeleerde aan wie was gevraagd op de argumentatie te reageren.

Hoven, Paul van den 2002b

TvT, jrg. 24, nr. 4, pp. 348-352.

Bespreking van Kloosterhuis, Harm (2002). *Van overeenkomstige toepassing. De pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken*. Diss. Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Thela Thesis.

Hustinx, Lettica & Hans Hoeken 2002

‘De relatieve overtuigingskracht van anekdotische, statistische, causale en autoriteitsargumentatie’. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 3, pp. 226-236.

De auteurs beschrijven een experiment waarin werd nagegaan wat de relatieve effectiviteit is van een anekdotisch, een statistisch en een causaal argument en een autoriteitsargument als ondersteuning van een standpunt over de waarschijnlijkheid van het optreden van een bepaald gevolg. Anekdotische argumentatie werd verondersteld het minst effectief te zijn. Als verklaring voeren de auteurs de aard van het verdedigde standpunt aan.

Ikuenobe, Polycarp 2002

‘In search of criteria for ‘fallacies’ and ‘begging the question’’. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 421-441.

De auteur legt zich niet neer bij de traditie en betoogt dat het nodig is alsnog aan te tonen dat ‘begging the question’ een epistemische drogreden is waarin een onbewezen conclusie als bewezen wordt voorgesteld. Hij doet dit en betoogt vervolgens dat er geen adequate criteria voorhanden zijn om deze drogreden te identificeren.

Jacobs, Scott 2002

‘Maintaining neutrality in dispute mediation: Managing disagreement while managing not to disagree’. In: *JoP*, vol. 34, nos. 10-11, pp. 1403-1426.

De auteur bespreekt drie tactieken die bemiddelaars in discussies die worden gevoerd om een geschil op te lossen gebruiken om tegelijkertijd hun neutraliteit in het geschil te bewaren en de discussie in een procedureel wenselijke richting te sturen.

Johnson, Ralph H. 2002

‘Manifest rationality reconsidered: Reply to my fellow symposiasts’. In: *ARG*, vol.

16, no. 3, pp. 311-331.

De auteur reageert op de commentaren die door Groarke, Hansen, Hitchcock en Tindale in deze aflevering van *Argumentation* op zijn boek *Manifest Rationality* (2000) zijn gegeven. Hij gaat met name in op de kritiek op zijn definitie van argumentatie en op de verhouding tussen logica, dialectica en retorica.

Kingsbury, Justine 2002

‘Teaching argument construction’. In: *IL*, vol. 22, no. 1, *Teaching Supplement*, pp. 1-5. Voorstel voor een methode voor het onderwijs in het construeren van een argumentatie.

Kloosterhuis, Harm 2002

Van overeenkomstige toepassing. De pragma-dialectische reconstructie van analogie-argumentatie in rechterlijke uitspraken. Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Thela Thesis.

In dit proefschrift wordt uitgaande van een functionele analyse van analogie-argumentatie een pragma-dialectisch instrumentarium voor de analyse en beoordeling van juridische analogie-argumentatie ontwikkeld. Vervolgens wordt aangegeven hoe dit instrumentarium kan worden toegepast bij de interpretatie van bestaande rechtsregels en bij het opvullen van zogenoemde leemten, waarna ten slotte wordt ingegaan op de complexe structuur van analogie-argumentatie bij de constructie van een rechtsregel in de context van een leemte.

Knutting, Kurt 2002

‘Legal practices and the reason of law’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 109-131.

De auteur verwerpt de traditionele ‘regelgeleide’ opvatting van juridische argumentatie ten faveure van een Kuhnianse opvatting waarin juridische argumentatie wordt gesitueerd in de context van gedeelde achtergrondkennis en -competenties.

Juist in een dergelijke opvatting wordt het volgens de auteur mogelijk de betreffende achtergrondcondities kritisch te bekijken.

Krabbe, Erik C.W. 2002

TvT, jrg. 24, nr. 1, pp. 62-66.
Bespreking van Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (2000). *Kritische discussie*. Amsterdam/Meppel: Boom.

MacKenzie, Jim 2002

ARG, vol. 16, no. 4, pp. 507-514.
Bespreking van Pinto, Robert C. (2001). *Argument, inference and dialectic*. Dordrecht: Kluwer.

Marello, Carla 2002

ARG, vol. 16, no. 2, pp. 255-258.
Bespreking van Bondi, Marina (1998, ed.). *Forms of argumentative discourse. Per un'analisi linguistica dell'argomentare*. Bologna: CLUEB.

Mendelson, Michael 2002

Many sides. A Protagorean approach to the theory, practice, and pedagogy of argument. Argumentation Library 5. Dordrecht: Kluwer Academic.

In dit boek staan de historische, theoretische, praktische en pedagogische aspecten van de zogenoemde *antilogica* (het Griekse equivalent van de Romeinse *controversia*) centraal, een systeem van dialogische argumentatieprocedures dat zijn oorsprong vindt in het relativisme van Protagoras. De rode draad in het boek is het idee dat de antilogica een cruciale rol kan spelen in het huidige 'pluriforme' tijdsgewricht en bij uitstek geschikt is om leerlingen en studenten te onderwijzen in het argumenteren en discussiëren. Na een bespreking van de filosofische herkomst en de aard van de antilogica, beschrijft de auteur de geschiedenis van de antilogica in de werken van de Griekse en Romeinse retorici. Geënt op de Quintilianus' visie op de antilogica ont-

werpt hij vervolgens een programma voor het onderwijs in 'antilogische' argumentatie.

Miller, Shane 2002

'Conspiracy theories: Public arguments as coded social critiques. A rhetorical analysis of the TWA flight 800 conspiracy theories'. In: *AA*, vol. 39, no. 1, pp. 40-56.

In dit artikel wordt een retorisch-kritische analyse gegeven van samenzweringstheorieën die circuleerden na het neerstorten van een TWA-vliegtuig in 1996. De factoren die aan het ontstaan van samenzweringstheorieën bijdragen worden besproken alsmede de rol die het Internet tegenwoordig in de verspreiding van die theorieën speelt.

Pfau, Michael 2002

'The subtle nature of presidential debate influence'. In: *AA*, vol. 38, no. 4, pp. 251-261.

In dit artikel worden de effecten presidentiële debatten op televisiekijkers belicht. Die effecten worden volgens de auteurs niet in de laatste plaats veroorzaakt door de manier waarop de debatterenden in het debat 'relationeel' met elkaar omgaan en door de manier waarop ze elkaar scherps-enderwijs portretteren.

Plantin, Christian 2002

'Argumentation studies and discourse analysis: The French situation and global perspectives'. In: *Discourse Studies*, vol. 4, no. 3, pp. 369-394.

De auteur geeft een overzicht van de ontwikkelingen in de Franstalige studie van argumentatie. Hij gaat daarbij met name in op de complexe relatie die de Franstalige studie van argumentatie onderhoudt met de gespreksanalyse.

Rees, Agnès van 2002

'Dissociatie: een dialogische techniek'. In: *TvT*, jrg. 24, nr. 2, pp. 89-105.

De auteur onderzoekt in welke dialogische

contexten de Perelmaniaanse techniek van het dissociëren kan worden gebruikt, wat de consequenties van het gebruik van deze techniek zijn voor het proces van het oplossen van een verschil van mening en welke retorische effecten ermee kunnen worden bereikt.

Rehg, William 2002

‘The argumentation theorist in deliberative democracy’. In: *Controversia*, vol. 1. no. 1, pp. 18-42.

De auteur zet zijn opvatting uiteen over de wijze waarop argumentatietheoretici een bijdrage zouden kunnen leveren aan de kwaliteit van de maatschappelijke discussie. Actief zijn in het hoger onderwijs biedt daarvoor naar zijn idee een betere gelegenheid dan een positie innemen als intellectueel. Als besluit schetst hij een pedagogisch model dat moet garanderen dat de aangeleerde vaardigheden ook buiten de opleiding toepasbaar zijn.

Ricco, Robert B. 2002

‘Analyzing the roles of challenge and defense in argumentation’. In: *AA*, vol. 39, no. 1, pp. 1-22.

De auteur onderzoekt de rol die uitdagingen en verdedigingen spelen in alledaagse argumentatie. Hij onderscheidt verschillende soorten uitdagingen en manieren waarop de gesprekspartner op zo’n uitdaging kan reageren, en gaat na wat van beide de invloed is op het patroon van de argumentatie die zich vervolgens ontwikkelt.

Schwarze, Steve 2002

‘Rhetorical traction: Definitions and institutional arguments in judicial opinions’. In: *AA*, vol. 38, no. 3, pp. 131-150.

In dit artikel worden de definitie-argumenten en de institutionele argumenten onderzocht die zijn gebruikt in Amerikaanse rechtszaken over het beheer van wildreservaten. De auteur gaat met name

in op het gebruik van ambigue termen in het federale beleid en onderzoekt op welke wijze deze termen de gebruiker retorisch voordeel kunnen bezorgen.

Scriven, Michael 2002

‘The limits of explication’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 47-57.

De auteur betoogt dat het vaak nuttig is om in een argumentatie een verzwegen premisse te reconstrueren, maar dat soms ten onrechte wordt aangenomen dat de gereconstrueerde argumentatie dezelfde categorische conclusie dient te hebben als de oorspronkelijke argumentatie en dat een argumentatie soms op niets anders berust dan hetgeen in de argumentatie expliciet tot uitdrukking is gebracht.

Siegel, Harvey 2002

ARG, vol. 16, no. 3, pp. 369-382.

Bespreking van Goldman, Alvin I. (1999). *Knowledge in a social world*. Oxford: Clarendon Press.

Slade, Christina 2002

‘Reasons to buy: The logic of advertisements’. In: *ARG*, vol. 16, no. 2, pp. 157-178.

De auteur betoogt dat, anders dan het cliché wil, reclame-uitingen helemaal niet moeten worden opgevat als uitingen die aan irrationele gevoelens appelleren. Reclame-uitingen hebben in het algemeen een zeer ingewikkelde argumentatiestructuur die bij uitstek een rationele reconstructie vergt om te kunnen zien hoe men precies te werk is gegaan in het aanpakken van het betreffende product.

Slob, Wouter H. 2002a

Dialogical rhetoric: An essay on truth and normativity after postmodernism. Argumentation Library 7. Dordrecht: Kluwer Academic.

Dit boek handelt over de consequenties van de teloorgang van het objectieve-

waarheidsbegrip voor de normativiteit die nodig is om ondeugdelijke en deugdelijke argumentatie van elkaar te onderscheiden. Na een historische uiteenzetting over de ontwikkelingen in de epistemologie en de filosofie van de logica laat de auteur zien waarom ook de dialectische logica niet zonder meer een alternatief biedt voor het normativiteitsprobleem. Om dit probleem het hoofd te bieden is in zijn opvatting een dialogisch-retorisch perspectief nodig, waarvan hij in het boek de contouren schetst en de bruikbaarheid aangeeft in een analyse van drogredenen en een behandeling van het probleem van de incommensurabiliteit.

Slob, Wouter H. 2002b

‘How to distinguish between good and bad arguments: Dialogico-rhetorical normativity’. In: *ARG*, vol. 16, no. 2, pp. 179-196.

In dit artikel wordt betoogd dat het intersubjectieve geldigheidsbegrip uit de dialectische logica geen goed alternatief kan bieden voor het objectieve geldigheidsbegrip uit de monologische logica maar dat een dialogisch-retorisch geldigheidsbegrip dat wel kan.

Smith, Chris & Ben Voth 2002

‘The role of humor in political argument: How “strategy” and “lockboxes” changed a political campaign’. In: *AA*, vol. 39, no. 2, pp. 110-129.

In dit artikel over de rol van humor in politieke argumentatie gaat de auteur in op de veranderde verhouding in de Verenigde Staten tussen politici en *comedians* en op de retorische effecten van grappenmakerij.

Sopory, Pradeep & James Price Dillard 2002

‘The persuasive effects of metaphor: A meta-analysis’. In: *Human Communication Research*, vol. 28, no. 3, pp. 382-419.

Met behulp van een meta-analytisch onderzoek bevestigen de auteurs de hypothese dat metaforen een persuasieve werking kunnen hebben. Deze uitkomst wordt volgens hen het beste verklaard door de theorie die stelt dat metaforen een structurerende werking hebben. Het meeste effect heeft een eenvoudige metafoor, die nieuw is, een vertrouwd fenomeen betreft en aan het begin van de persuasieve tekst wordt gebruikt.

Tannen, Deborah 2002

‘Agonism in academic discourse’. In: *JoP*, vol. 34, nos. 10-11, pp. 1651-1669.

De auteur pleit voor een alternatieve wijze van discussiëren in wetenschappelijke discussies die de agonistische wijze van discussiëren, waarin de gesprekspartner als een tegenstander wordt gezien, zou moeten aanvullen, zoniet grotendeels zou moeten vervangen. Dit om de ethiek van wetenschappelijke discussies te vergroten en het persoonlijke leed van sommige betrokkenen te verkleinen.

Tindale, Christopher W. 2002

‘A concept divided: Ralph Johnson’s definition of argument’. In: *ARG*, vol. 16, no. 3, pp. 299-309.

De auteur betoogt dat Ralph Johnsons opvatting van argumentatie niet adequaat is, omdat er een strijdigheid is tussen de vijf verschillende eigenschappen die in die opvatting aan argumentatie worden toegekend.

Tyaglo, Alexander V. 2002

‘How to improve the convergent argument calculation’. In: *IL*, vol. 22, no. 1, pp. 61-71.

In dit artikel wordt een mechanische methode toegelicht voor het identificeren van ‘convergente’ argumentatie en het onderscheiden van zulke argumentatie van ‘linked’ argumentatie.

Veerman, Arja, Jerry Andriessen & Gellof Kanselaar 2002

‘Collaborative argumentation in academic education’. In: *Instructional Science*, vol. 30, no. 3, pp. 155–186.

In het kader van het ontwerpen van leertaken die collaboratieve argumentatie genereren, hebben de auteurs zich in de drie studies waarover dit artikel rapporteert geconcentreerd op de relatie tussen het stellen van vragen en het argumenteren in drie verschillende collaboratieve leertaken onder gevorderde studenten in het hoger onderwijs.

Vorobej, Mark 2002

ARG, vol. 16, no. 2, pp. 251–255.

Bespreking van Walton, D.N. (1997). *Appeal to expert opinion. Arguments from authority*. University Park: Penn State Press.

Walton, Douglas N. 2002a

Legal argumentation and evidence. University Park, PA: Penn State Press.

Deze monografie handelt over argumentatie in het recht. Uitgaande van een opvatting van het recht als een dynamische, regelgeleide, doelgerichte conversatie en een dialogisch model voor de identificatie, analyse en beoordeling van argumentatie in juridische contexten, tracht de auteur met behulp van pragmatische plausibiliteitscriteria betekenis te geven aan bepaalde sleutelbegrippen in het recht, zoals ‘relevantie’ en ‘bewijskracht’.

Walton, Douglas N. 2002b

‘Are some *modus ponens* arguments deductively invalid?’ In: *IL*, vol. 22, no. 1, pp. 19–46. De auteur betoogt dat in de praktijk niet alle argumenten die de *modus ponens*-vorm bezitten garanderen dat de conclusie uit de premissen kan worden afgeleid. Hij pleit daarom voor het onderscheiden van een redeneervorm die hij *defeasible modus ponens* noemt.

Walton, Douglas 2002c

‘The sunk costs fallacy or argument from waste’. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 473–503.

De auteur presenteert een model voor de beoordeling van een vorm van argumentatie die in de economie neerkomt op het redeneren op basis van gedane investeringen en in de argumentatietheorie bekend staat als het ‘argument van verspilling’. Het model wordt ontwikkeld aan de hand van een aantal *case studies* en inzichten uit de argumentatietheorie.

Weber, Todd Bernard 2002

‘The moral dilemmas debate, deontic logic, and the impotence of argument’. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 459–472.

De auteur betoogt dat theoretische argumentatie slechts een bescheiden rol kan spelen in het oplossen van morele dilemma’s: vaker worden zulke dilemma’s door filosofen tegemoet getreden met een intuïtieve opvatting over hoe volgens hen de wereld moreel gezien in elkaar steekt.

Weinstein, Mark 2002

IL, vol. 22, no. 2, pp. 161–180.

Kritische bespreking van Pinto, R.C. (2001). *Argument, inference, and dialectic*. Dordrecht: Kluwer Academic.

Willard, Charles A. 2002

ARG, vol. 16, no. 4, pp. 505–506.

Bespreking van Tindale, Christopher W. (2000). *Acts of arguing. A rhetorical model of argument*. Albany, NY: State University of New York Press.

Winkler, Carol 2002

‘Manifest destiny on a global scale: The U.S. war on terrorism’. In: *Controversia*, vol. 1, no. 1, pp. 85–105.

Met behulp van het instrumentarium voor het identificeren van controverses dat Kathryn Olson en Thomas Goodnight

hebben ontwikkeld analyseert de auteur de retorische strategie van de Amerikaanse regering onder George Bush jr. inzake de behandeling van de vermeende terroristen die na de oorlog in Afghanistan op het eiland Guantanamo gevangen werden gehouden.

Woods, John 2002

‘Speaking your mind: Inarticulateness constitutional and circumstantial’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 59-78.

In dit artikel over verzwegen premissen stelt de auteur dat in het geval waarin iemand niet in staat blijkt zich nader te verklaren, van een gebrek aan verwoordingskracht kan worden gesproken, dat idealiter verholpen dient te worden. De auteur behandelt verschillende strategieën die daartoe kunnen bijdragen en geeft aan wat de beperkingen van die strategieën zijn.

Worthington, Debra L. & David G. Levasseur 2002

‘Charity and the American jury: Exploring the relationship between plaintiff’s need-based arguments and juror verdicts in medical malpractice suits’. In: *AA*, vol. 39, no. 1, pp. 23-39.

De auteurs onderzoeken de oorzaak van de negatieve reacties van jury’s op argumentatie op basis van behoeftevervulling van eisers in rechtszaken over medische misstanden.

Wright, Ian 2002

‘Critical thinking in the schools: Why doesn’t much happen?’ In: *IL*, vol. 22, no. 2, pp. 137-154.

De auteur gaat na waarom er in weerwil

van het belang dat de meeste mensen aan kritisch denken hechten en ondanks de inspanningen van diegenen die in de afgelopen jaren het onderwijs in kritisch denken hebben gepropageerd, het kritisch denken op maar zeer weinig middelbare scholen een plaats in het reguliere curriculum heeft gevonden.

Wright, Larry 2002

‘Reasoning and explaining’. In: *ARG*, vol. 16, no. 1, pp. 33-46.

In een regelgeleid perspectief vertonen verklaringen en rechtvaardigingen volgens de auteur van dit artikel een relationeel patroon waarin ze min of meer systematisch met hun object verbonden zijn. Inzicht in dergelijke patronen levert volgens hem tevens inzicht op in de aard en de beperkingen van het begrip ‘argumentatie’.

Young, Marylin J. & Michael K. Lauer 2002

‘The final days: The development of argumentative discourse in the Soviet Union’. In: *ARG*, vol. 16, no. 4, pp. 443-458.

De auteurs rapporteren in dit artikel over historisch-kritisch onderzoek naar de rol van argumentatie voor en na de socio-politieke veranderingen die zich sinds het eind van de jaren ‘80 in de Sovjet-Unie hebben voltrokken. Ze vergelijken de mediarapportage in de Sovjet-Unie over het neerschieten van een Koreaans vliegtuig in 1983 en de nucleaire ramp in de kerncentrale in Chernobyl in 1986 met de mediarapportage over recentere rampen, zoals de ondergang van de Kursk-onderzeeër.

Boek beoordelingen

Sanders, T., Spooren, W. & Schilperoord, J. (2001). *Text Representation. Linguistic and Psycholinguistic Aspects.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

In de taalkunde zijn de afgelopen decennia een aantal evoluties te zien geweest: de aandacht is verschoven van geïsoleerde uitingen naar grotere eenheden, de semantiek is gaandeweg verrijkt met de studie van de cognitieve processen, de taalkunde heeft meer associaties gezocht met andere disciplines, zoals de cognitieve psychologie. Dat heeft geleid tot interessante theorievorming over de manier waarop taalgebruikers mentale representaties vormen van tekst. In hun openingsbijdrage geven Sanders en Spooren aan dat die theorievorming de kern is van de bijdragen die in de bundel zijn samengebracht. Taalgebruikers bouwen verschillende soorten representaties. Die bevatten in principe altijd meer dan wat taalinput wordt aangeboden, en ze zijn uitzonderlijk contextgevoelig en dynamisch. Vanuit deze premissen presenteren Sanders & Spooren de twee peilers waarop (coherente) tekst rust: referentiële en relationele coherentie. Op beide punten is de laatste jaren interessant werk verricht, dat past binnen de contouren van de cognitief taalkundige agenda. Sanders en Spooren geven een noodgedwongen onvolledig overzicht van dat werk en tonen aan dat referentiële en relationele signalen in tekst moeten worden opgevat als instructies voor het bouwen van gepaste mentale representaties.

Het boek valt verder in vier delen uiteen. In het eerste deel staat referentiële coherentie centraal. De rode draad door die bijdragen is de manier waarop tekst sturing geeft aan de mentale activering van concepten. Mira Ariel geeft in haar bijdrage een overzicht van de op dit stuk invloedrijke *accessibility theorie*. Die theorie legt een verband tussen de *vorm* van verschillende typen referentiële uitdrukkingen (zoals bijvoorbeeld demonstratieve NPs, pronomina, eigennamen, etc.), en de graad van mentale *beschikbaarheid* van referenten. Zowel de verwerking van als de keuze voor een bepaald type referentiële uitdrukking hangt af van de mentale beschikbaarheid van de referent waarnaar ze verwijzen. Zo is een definiëte NP een 'low accessibility marker', die aangeeft dat de bedoelde referent een relatief lage graad van mentale beschikbaarheid heeft. Een pronomen daarentegen is een 'high accessibility marker', omdat de betrokken referent hoog beschikbaar is binnen de context. Ariel onderscheidt grofweg vier factoren die de beschikbaarheid van referenten beïnvloeden, met name topicaliteit, competitie van andere referenten, afstand tussen antecedent en anafoor en de continuïteit van het segment, perspectief, 'frame' of de episode waarin een referent is ingebed. Ariel's accessibility theorie levert een belangrijke bijdrage in het verbinden van linguïstische vorm enerzijds met cognitieve processen anderzijds. Dit sluit goed aan bij een cognitieve benadering van tekst en tekstrepresentatie, en is daarmee na de introductie een mooi begin van de bundel.

Activatie van concepten staat ook in de bijdrage van Gaddy, Van den Broek en Sung centraal. Zij presenteren hun 'landscape model' van het leesproces. Dat model maakt visueel duidelijk hoe het lezen van teksten leidt tot de activering van concepten. Het model kent aan concepten verschillende activatiegraden toe, aan te geven

op een schaal van 0 tot 8. Hoe hoog concepten ingeschaald worden, is afhankelijk van vier factoren: de tekst, de voorgaande leescyclus, vroegere leescycli, en de achtergrondkennis van lezers. Het artikel spitst zich toe op de vraag welke tekstelementen de aandacht van lezers, en daarmee ook de activering van concepten sturen. In een aardig overzicht laten de auteurs factoren op drie niveaus de revue passeren. Om te beginnen zijn er linguïstische signalen, zoals functie- en relevantie-indicatoren ('Om te beginnen'; 'Het is belangrijk op te merken dat'), anaforen en cataforen. Verder bespreken ze typografische signalen (vet, cursief, hoofdletters, onderstreping, kleur). En tenslotte tekststructurele kenmerken (titels en hoofden). Het activerende effect van elk van die kenmerken wordt verklaard vanuit het landschapsmodel en de vier activatiebronnen.

Giora en Balaban behandelen de activatie van letterlijke en figuurlijke betekenissen van lexicale items in de context van metaforen. Ze presenteren twee concurrerende theorieën: de *modulaire theorie* gaat ervan uit dat lexicale elementen in een aparte verwerkingsmodule autonoom worden verwerkt, en dat dus in principe alle betekenissen van een item worden geactiveerd. De *direct access theorie* claimt dat alleen relevante interpretaties in de gegeven context worden geactiveerd. Na een ietwat abundant overzicht van literatuur, die geen uitsluitsel over beide theorieën biedt, rapporteren de auteurs de opzet van een beoordelingsexperiment dat enige steun moet geven aan de gedachte dat producenten van metaforen meer dan alleen de figuurlijke betekenis van concepten activeren. Ze vroegen proefpersonen 60 metaforen uit een Israëlische krant te beoordelen op vertrouwdheid. Bij dertig van die metaforen werd in de volgende zin op dezelfde metafoor voortgeborduurd, bij de andere dertig niet. Metafoor-elaboratie

vatten Giora en Balaban op als een aanwijzing van modulariteit, omdat de elaboratie blijkt geeft van de activering van de letterlijke betekenis. Uit hun onderzoek blijkt dat elaboratie even vaak voorkomt bij vertrouwde als bij niet-vertrouwde metaforen, en dat vatten zij op als een – o.i. weinig overtuigende – ondersteuning van modulaire verwerking.

In het tweede deel volgen vijf bijdragen omtrent relationele coherentie in teksten. Alistair Knott schetst in zijn bijdrage het probleem van de classificatie van tekstrelaties in twee dan wel drie klassen. Knott kiest voor de tweedeling semantisch-pragmatisch, maar definieert beide typen explicieter in termen van beoogde intenties. Het beoogde effect van een semantische relatie is dat de geadresseerde gelooft dat het type relatie geldt tussen de propositionele *inhouden* van beide uitingen. Het beoogde effect van pragmatische relaties is dat het type relatie geldt tussen de beoogde *effecten* van de twee uitingen. Verder onderscheidt Knott drie typen intenties, op grond van de aard van de uiting: mededelende zinnen hebben tot doel dat de geadresseerde de propositionele inhoud gelooft; bevelende zinnen hebben tot doel de geadresseerde de bedoelde actie te laten uitvoeren en vraagzinnen hebben tot doel de geadresseerde ertoe te brengen het antwoord in kwestie te geven. Vervolgens past Knott deze definities en intentietypen toe op verschillende soorten tekstrelaties. Of dat veel winst oplevert, is echter niet zo duidelijk. De indeling in intentietypen maakt het mogelijk om het verschil tussen epistemische en speech act relaties netjes te beschrijven, maar tegelijkertijd lijkt het verschil tussen semantische en pragmatische relaties minder scherp te worden, al is het maar omdat alle parafrasen van de interpretatie in termen van 'geloof' worden gegeven.

In zijn bijdrage behandelt Leo Noordman de anatomie en de biotoop van hoewel-zinnen. Hij beantwoordt twee vragen: hoe is de logische of conceptuele relatie uitgedrukt in hoewel-zinnen? En: hoe past de concessieve relatie in de organisatie van een tekst? Antwoorden op deze vragen levert hij op basis van resultaten van een reeks experimentele en analytische studies omtrent de verwerking en het voorkomen van negatieve causaliteit. Uit zijn onderzoek komen een aantal heldere conclusies naar voren, die op het eind van de bijdrage in de vorm van heldere gebruiksprincipes worden geformuleerd. Twee daarvan betreffen de correspondentie tussen linguïstische en cognitieve structuur. Het principe van *conceptuele correspondentie* verklaart de voorkeur voor causale relaties met een normale of iconische volgorde (eerst oorzaak, dan gevolg). Voor hoewel-zinnen betekent dat dat de causale verwachting gebaseerd is op de oorzaak ('hoewel hij hard gewerkt had, zakte hij toch voor het examen'). Het principe van *lineaire correspondentie* voorspelt dat ondergeschikte zinnen die de oorzaak vertegenwoordigen bij voorkeur voorafgaan aan de hoofdzin. De twee andere principes hebben betrekking op de thematische continuïteit tussen hoewel-zinnen en de context waarin ze voorkomen. Het *hoofdzinprincipe* impliceert dat na de hoewel-zin wordt voortgeborduurd op de hoofdzin. Het principe van het *locale continuïteitseffect* zegt dat de eerste clause van een hoewel-zin bij voorrang vasthangt aan het vooraangaande, en de tweede clause met het volgende.

Alistair Knott et al. buigen zich in hun bijdrage over het statuut van de *elaboratie*-relatie. Uitgangspunt zijn drie assumpties die ten grondslag liggen aan de *span-structuurtheorie* van RST, nl. compositionaliteit, continue constituentschap en boomstructuur. Met deze drie principes blijkt de elaboratierelatie een moeizame relatie te

onderhouden. Bovendien is elaboratie niet geassocieerd met typische linguïstische markeerders, en gaat het bij elaboratie vaak om het uitwerken van entiteiten eerder dan om relaties tussen proposities. Dus stellen ze voor om elaboratie niet als tekstrelatie op te vatten maar als een focusrelatie tussen proposities. De voordelen van deze theoretische optie worden aangegeven.

Henk Pander Maat onderzoekt de linguïstische markeerder *en/and* in termen van de notie gezamenlijke relevantie. Dat betekent dat *en* aangeeft dat beide conjuncten samen een bepaalde informatieopdracht vervullen. De analyse is gebaseerd op een corpus van *en*-conjuncten. Ze maakt duidelijk dat *en*-conjuncten een antwoord vormen op een vraag die af te leiden valt uit de voorgaande context, en dat ze het karakter hebben van een argumentatieve onderbouwing of assumptie. In die zin zijn beide conjuncten ook niet zomaar inwisselbaar, ze kunnen bijvoorbeeld een (voorwaartse) causale relatie impliceren. In het artikel wordt verder aangegeven hoe deze analyse past in classificaties van tekstrelaties, met name in de analyse van *en*-relaties als additieve relaties.

Francisca Snoeck Henckemans presenteert een analyse van argumentatieve en explanatieve taalhandelingen in het kader van de pragma-dialectiek van Van Eemeren en Grootendorst. Ze bespreekt waarom traditionele verantwoordingen van tekstrelaties niet in staat zijn een (pragma-dialectisch) adequate analyse van argumentatieve discoursen mogelijk te maken en geeft aan hoe de pragma-dialectiek een dankbaar uitgangspunt is voor de analyse van linguïstische signalen van argumentatie op verschillende niveaus van argumentatieve discoursen. Bij de analyse in termen van pragma-dialectiek is het uitgangspunt dat relaties tegelijk op verschillende niveaus (propositioneel, illucutioneel) moeten worden geïnterpreteerd. Afhankelijk van de

context kan een relatie argumentatief (pragmatisch) of explanatief (semantisch) zijn.

In deel drie staat de vraag centraal naar de aard van tekstrelaties in relatie tot andere relaties die we in ons kennisbestand ter beschikking hebben. Arthur Graesser et al. vragen zich af hoe inferenties tot stand komen tijdens tekstverwerking. Voor het maken van inferenties zijn verschillende voorspellende theorieën beschikbaar. Zelf hangen zij de constructionistische theorie aan. Die gaat ervan uit dat lezers standaard drie typen inferenties maken: verklaringsgerichte causale inferenties, passief-activatieinferenties (dat zijn inferenties die door verschillende triggers of vaker door dezelfde trigger worden geactiveerd) en lezersdoelinferenties. Vervolgens bespreken ze een methode om de geldigheid van hun theoretische positie te bewijzen. Ten slotte presenteren Graesser et al. een set van relaties die bedoeld zijn om de samenhang in wereldkennis te representeren in een bepaald inhoudsdomenein (in dit geval de kennis van tactische militaire planners). De 22 relaties die ze noemen zijn niet zomaar door te vertellen naar tekstrelaties, wel geven ze aan dat het representeren van kennis een noodzakelijke voorwaarde is voor een goede representatie van tekstrelaties. Maar de relaties tussen cognitieve processen, wereldkennisstructuren en linguïstische markeerders zijn daarmee nog niet blootgelegd.

Bruce Britton et al. presenteren een model dat simuleert hoe mensen denken en redeneren over bepaalde kennisinhouden. In hun model wordt denken opgevat als 'spreading activation'. Het model maakt het mogelijk om aan concepten een activatiegraad toe te kennen (uitgedrukt in een getal tussen -1 en 1) en om op basis daarvan connecties tussen concepten te berekenen. Het verschil tussen activatie en connecties is een theoretische vertaling van het psychologische verschil tussen

activatie in het werkgeheugen en in het lange-termijngeheugen. In de rest van de bijdrage wordt beschreven hoe de werking van het model wordt getoetst. Proefpersonen kregen daartoe teksten te lezen; op die manier werden concepten in een kennisdomein geactiveerd. Een deel van de proefpersonen werd vervolgens gestimuleerd om verder door te denken over de kennis. Ten slotte moest een kennistoets bepalen in welke mate de kennis van beide groepen proefpersonen overeenkwam met de normatieve connecties tussen concepten zoals die vooraf aan de hand van expertkennis in het model waren vastgelegd.

In het laatste deel staat de segmentering van tekst centraal. Dat onderwerp wordt zowel vanuit taalkundig-semantisch als vanuit procesmatig perspectief benaderd. Joost Schilperoord onderzoekt de vraag of tijdens de *productie* van teksten conceptuele en talige processen onafhankelijk van elkaar opereren. De meeste modellen van taalproductie veronderstellen dat het produceren van teksten bestaat uit een conceptualisatie- en een formuleringsfase. Modellen zoals dat van Levelt gaan ervan uit dat het gaat om onafhankelijke modules. Interactiemodellen, zoals dat van Hayes & Flower daarentegen stellen dat deze processen elkaar beïnvloeden: zenders bouwen geleidelijk een conceptuele structuur uit naar een meer talige structuur; hoe meer ze een duidelijk beeld hebben van de inhoud van de boodschap, hoe meer het formuleren 'vanzelf' gaat. Schilperoord biedt een empirische toetsing van beide modellen door een onderzoek naar 'productie-pauzes' tijdens het online produceren van geroutineerde zakelijke brieven. Met behulp van multi-level variantie-analyse beschrijft hij (interacties tussen) pauzes op verschillende locaties in tekst: tussen paragrafen, zinnen, clauses, constituenten en woorden. Een eventuele interactie tus-

sen conceptualiseren en formuleren zoekt Schilperoord in de analyse van co-varian-tie tussen de pauzetijden op verschillende locaties. Wanneer de variantie in pauzes tussen bijvoorbeeld afzonderlijke woorden voorspelbaar is op grond van de variantie in pauzes tussen bijvoorbeeld paragrafen, dan is dit een bevestiging van het idee dat het conceptuele ‘plannen’ van een bood-schap invloed heeft op het formuleren van die boodschap op ‘lagere’ niveaus zoals het woordniveau. Uit de analyse blijkt dat er geen significante interactie is tussen de hoogste conceptuele niveaus en de ‘laagste’ formuleerniveaus. Er is wel enige interactie tussen aangrenzende niveaus. Met name de ‘clause’ neemt hier een midden-positie in.

In het laatste hoofdstuk van deze bun-del geeft Verhagen een mooie analyse van de relatie tussen grammaticale onderschik-king enerzijds en het segmenteren van tekst in betekenisvolle eenheden ander-zijds. Hij onderzoekt met name de struc-tuur en de discoursefunctie van comple-mentzinnen en onderwerpszinnen. Hij hanteert als basis voor segmentatie het begrip van conceptuele (on)afhankelijkheid. Verhagen biedt een verhelderende analyse van de discourse-functie van dergelijke zinnen in termen van *subjectiviteit*: een fundamentele eigen-schap van tekst is dat de participanten de tekst-informatie altijd toeschrijven aan een zogenaamde ‘conceptualiseerder’. Deze inherente perspectivering manifesteert zich door het onderscheid tussen een inter-subjectieve ‘coördinerende’ dimensie ener-zijds en een inhoudsdimensie anderzijds. Bij *complement-zinnen* komt de perspectivi-zering expliciet tot stand door het type werkwoord, voornamelijk werkwoorden van perceptie, evaluatie, communicatie en kennis, die expliciet een ‘conceptualizer’ oproepen, zoals bijvoorbeeld *vinden, weten, opmerken, zien, willen* etc. Het onderwerp van de matrixzin fungeert dan in de coör-

dinerende dimensie als ‘conceptualizer’ van de informatie in de inhoudsdimensie, weergegeven in de complementdeelzin. Een complementconstructie is dus bij uit-stek geschikt om een personage als subjec-tieve bron van informatie weer te geven. De matrix-zinnen van *onderwerps-zinnen* geven op een meer impliciete wijze sub-jectiviteit aan – bijvoorbeeld d.m.v. een ‘predicate nominal phrase’ (zoals ‘het is dui-delijk dat’) of een. ‘connecting phrase’ (zoals ‘daarbij komt dat’). In dit soort geval-len wordt de bijzin dan ook vaak geïnter-preteerd als de conceptie van de spreker of schrijver, behalve wanneer expliciet duidelij-k wordt gemaakt dat een personage hier-voor verantwoordelijk is, zoals in bijv. ‘vol-gens Piet is het duidelijk dat...’. Door deze analyses maakt Verhagen dus tegelijk duidelij-k wat de juiste analyse-eenheden zijn voor tekstrelaties en beschrijft hij een veel voorkomende grammaticale constructie waarvan de perspectiverende betekenis tot nu toe onderbelicht is gebleven.

Tot slot, dit boek toont interessante dwars-verbindingen tussen tekstfenomen, tekstre-presentatie en kennisrepresentatie, en doet een lovenswaardige poging om de veelheid aan cognitieve theoretische concepten en modellen in een helder kader onder te brengen.

Alfons Maes
Sarah van Vliet

Meuris, P. (2002). *Vormen van verklaren. De globale structuur van alledaagse verklarende teksten.* Studies op het gebied van de Nederlandse Taalkunde, nr. 1. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

Elke taalbeheerser, taalkundige of tekstwe-tenschapper die zich waagt aan de studie

van globale tekststructuur verdient in principe lof. Globale structuren van teksten zijn immers niet alleen essentieel in ons alledaags taalverkeer, ze zijn bovendien erg lastig wetenschappelijk te beschrijven. Patrick Meuris verdient die lof. Voor de moed om dit onderwerp aan te pakken, voor de enorme hoeveelheid échte alledaagse teksten die hij verzamelde, analyseerde en elektronisch annotateerde, én voor zijn poging daaraan conclusies te verbinden voor de studie van taal en taalgebruik. Niettemin zie ik het boek vooral als een interpretatieve corpusbeschrijving waarop interessant tekstwetenschappelijk onderzoek mogelijk is. Dat is hier en daar wel door de auteur gedaan, maar dan is het vaak zo ontoegankelijk gepresenteerd, dat het bijna onvindbaar is. De conclusies die we nu aan deze studie kunnen verbinden beperken zich tot de karakterisering van veel voorkomende structuren in verklarende teksten. Ze blijven zeer beperkt van aard voor de theorie van tekst en taalgebruik. Bovendien is het onmogelijk om er conclusies aan te verbinden voor het schrijfonderwijs en de automatische tekstgeneratie – terreinen waarop de auteur zich richt. Hieronder geef ik kort de inhoud van de studie weer. Vervolgens beargumenteer ik mijn oordeel en nodig ik Meuris uit om zijn materiaal zodanig te bewerken en te presenteren dat we er een aantal interessante artikelen over kunnen lezen.

Dit boek is een bewerking van de dissertatie van de auteur, in 1997 verdedigd aan de KU Leuven, die in 2000 bekroond werd met de jaarlijkse prijs voor Taalkunde van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL). Het studie-object is de globale structuur van alledaagse, niet-wetenschappelijke teksten die een verklaring geven. Wat is de doelstelling van de auteur? “De studie wil een bijdrage leveren tot het probleem van het (automa-

tisch) plannen van verklarende teksten in het bijzonder en van informatieve teksten in het algemeen. De klemtonen zijn dan ook linguïstisch-pragmatisch (...), beschrijvend (eerder dan puur theoretisch) en productief (met het oog op taalproductie veeleer dan taalanalyse).” (Voorwoord). En: “Het algemene doel van deze studie is inzicht te verwerven in de globale structuur van informatieve teksten. De studie kan bijdragen tot het ontwikkelen van betere schrijftechnieken en methodes voor het automatisch plannen van teksten” (p. 1).

Deze doelstelling bespreekt Meuris in het voorwoord en in de inleiding (eigenlijk hoofdstuk 0, want de paragrafen worden met 0.1., 0.2, etc. aangeduid). Daarin treffen we ook een verantwoording van de onderzoeksmethodologie aan, die eerst in het voorwoord door de auteur zelf wordt gekarakteriseerd: “Het object wordt bestudeerd aan de hand van een kwalitatieve en slechts in beperkte mate kwantitatieve analyse van een corpus authentieke Nederlands- en Engelstalige verklarende teksten afkomstig uit publicaties voor een breed publiek.” In het eigenlijke onderzoek kunnen vier fasen worden onderscheiden.

1. Het samenstellen van een uitgebreid corpus van authentieke teksten (*Inleiding*)

Het corpus bestond uit een 700-tal authentieke verklarende teksten, Nederlands- en Engelstalig, samen zo'n 225.000 woorden. Dat betekent dat er meer dan duizend verklarende uitingen verzameld zijn, omdat er vaak meerdere verklaringen in één tekst voorkwamen. De kern van het materiaal bestond uit 400 teksten geschreven voor een BRT-radioprogramma dat in de jaren '80 werd uitgezonden: *De Grootte Magazijnen*. Hierin konden luisteraars vragen stellen over 'het fijne der dingen', zoals: Waarom is de lucht

blauw? Alle teksten werden ontsloten door ze te coderen in SGML.

2. Het ontwikkelen van een analysemodel waarmee de structuur van de teksten kon worden beschreven. Op grond van de literatuurbespreking in hoofdstuk 1 *Tekstmodellen* wordt in hoofdstuk 2 (*Basisbegrippen*), 3 (*Centrale Constituenten*) en 4 (*Secondaire Constituenten*) een analysemodel gepresenteerd en tegelijk toegepast.
3. De eigenlijke tekstanalyse, die dus tevens in hoofdstuk 3 en 4 aan de orde komt. Meuris spreekt van “het horizontaal bevragen van de teksten, waarbij voor elke functionele categorie de propositionele invulling werd gezocht.”
4. Vervolgens wordt gericht gezocht naar de linguïstische middelen waarover de taalgebruiker van het Nederlands beschikt om tekstfuncties en propositionele relaties uit te drukken. Die inventarisatie vinden we in hoofdstuk 5 (*Structuursignalen*).

In hoofdstuk 1 *Tekstmodellen*, bespreekt de auteur literatuur uit drie verschillende domeinen, ik geef ze hier weer, met tussen haakjes de voornaamste vertegenwoordigers die Meuris bespreekt.

- de “klassieke West-Europese tekstlinguïstiek”, ontstaan in de jaren '70 (Van Dijk);
- het onderzoek naar Angelsaksische automatische tekstgenerering, ontstaan vanaf het midden van de jaren '80 (McKeown, Hovy);
- het nieuwe Franse schrijfonderwijs van de jaren '90 (J.-M. Adam).

De conclusie van het literatuuronderzoek (paragraaf 1.4, p. 78) is dat “... geen van de beschreven tekstmodellen onmiddellijk bruikbaar is voor onze doelstelling, met name het beschrijven van de globale structuur van verklarende teksten als bijdrage

tot het onderzoek naar het plannen van informatieve teksten. Van Dijks voorstellen zijn te vaag, niet praktisch toepasbaar en te veel gericht op betekenisanalyse. De modellen uit de tekstgenereringsliteratuur zijn concreet en gericht op tekstproductie maar in beschrijvend opzicht te eenvoudig, theoretisch te weinig onderbouwd en /of moeilijk uitbreidbaar naar andere types teksten. De voorstellen van Adam tenslotte hebben (...) te weinig beschrijvende kracht. Toch levert de literatuurverkenning een aantal bruikbare concepten op en biedt ze inspiratie voor het ontwerpen van een eigen beschrijvend model.”

In relatie tot de voorafgaande literatuur is dat eigen model van Meuris een analysemethode waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen centrale en secundaire informatie (zoals Dan Suthers doet vanuit Tekstgeneratie-perspectief). Verder is de beschrijving concreter dan die van Van Dijk, linguïstisch breder en systematischer dan in de Tekstgeneratie-literatuur, al is het geen volledig uitgewerkt planningssysteem. Ten slotte is het analysemodel verder uitgewerkt dan dat van Adam.

Hoe worden die verklarende teksten dan geanalyseerd? Dat valt af te leiden uit hoofdstuk 2 en 3. De analyse illustreer ik even globaal aan een voorbeeld, zodat ook duidelijk wordt met wat voor teksten Meuris zich eigenlijk bezig houdt. In navolging van Adam analyseert Meuris de kern van een verklarende uiting als bestaande uit twee proposities: Probleemstelling P. expl.1 (een waarom of hoe-vraag) en de verklarende propositie P.expl.2. De eigenlijke verklaring wordt vaak gepresenteerd in drie stappen: *Achtergrond-Kern-Uitleg*. Om een verklaring te presenteren, creëert de schrijver van een verklarende tekst eerst het algemene cognitieve kader dat de elementen bevat die de lezer moet kennen om het vervolg te begrijpen. Daarna introduceert hij het specifieke gegeven dat aan de basis ligt

Boekbeoordelingen

van het *explanandum* en licht tenslotte toe hoe dit alles resulteert in het *explanandum*, zie het tekstvoorbeeld, waarbij ik Meuris' tekstfuncties per segment tussen haakjes vermeld heb.

Tekstvoorbeeld. Glimwormen glimmen in alle ontwikkelingsstadia: eieren, larven, volwassen Maar de wijfjes glimmen het best. (*Achtergrond.*) Waarom? (Cue) Omdat ze niet kunnen vliegen. (*Kern*) En hoe moet je anders overvliegende mannetjes lokken dan door het naar boven krullen van het lichtgevend achterlijf? (*Uitleg*). (p. 174)

Dit voorbeeld is een enkelvoudige verklaring, er zijn uiteraard ook meervoudige verklaringen en Meuris bespreekt talloze prachtige tekstvoorbeelden om duidelijk te maken welke typen verklaringen er bestaan, waaronder causale, historische, functionele en essentiële verklaringen.

Hoofdstuk 4 behandelt de secundaire constituenten. Dat zijn tekstdelen die helpen de verklarende uiting beter af te stemmen op de specifieke communicatieve context. Weer is Meuris sterk geïnspireerd door Adam, die twee van die constituenten onderscheidt: de initiële schematisering en de conclusie en/of evaluatie. In tegenstelling tot wat voor primaire constituenten geldt, zijn secundaire constituenten optioneel. De variatie van secundaire constituenten blijkt veel groter dan die van de primaire. Zo beginnen een heleboel teksten met een *Inleiding* die het thema van de tekst introduceert en de probleemstelling voorbereidt (p. 220).

Hoofdstuk 5 gaat over structuursignalen. Het is een inventaris van de talige middelen waarover de schrijver beschikt om een verklaring in te leiden en de globale structuur te expliciteren. Het overzicht "kan

ook gelezen worden als een verantwoording van onze tekstanalyse, omdat we ons bij de segmentering van de corpusteksten in belangrijke mate hebben laten leiden door deze structuursignalen. Door te tonen hoe we bij het segmenteren woorden en uitdrukkingen geïnterpreteerd hebben als signalen van de tekststructuur hopen we de lezer te overtuigen van de objectiviteit van onze analyse." (p. 284). Enkele voorbeelden: *Achtergrond* wordt gesignaleerd met frasen als: *om p te begrijpen, moet je eerst A weten*. De *kern* wordt door een zeer gevarieerd aantal signalen geëxpliciteerd, zoals die van *Verklaring: p wordt verklaard als q, het geheim van p zit hem in q* en ook *een hypothese is dat q*, waar het bijbehorende tekstvoorbeeld luidt:

Tekstvoorbeeld. Hoe werkt een tandpastatube waaruit twee mooi gescheiden kleuren voorkomen? Het geheim van de rode slierten zit hem in de kleine gaatjes die in het mondstuk zijn verwerkt. (p. 293)

Het laatste hoofdstuk (niet hoofdstuk 6) heet Besluit. Hierin worden conclusies en beperkingen geformuleerd. Meuris typeert een aantal patronen van verklaringen die hij vond in zijn corpus en concludeert dat zijn analysemethode aanknopingspunten oplevert voor dezelfde analyses van andere typen tekst. Hoe staat het met de doelstellingen van het schrijfonderwijs en de automatische tekstgeneratie? Over de bijdrage van deze studie aan het schrijfonderwijs lezen we weinig, of het moet zijn dat Meuris op grond van hoofdstuk 5 een *phrasal lexicon* wil gaan samenstellen, "ingedeeld per taalhandeling en tekstuele functie, dat bijvoorbeeld kan dienen voor schrijfdoeleinden." Met het oog op de automatische tekstgeneratie zegt hij "Bij het analyseren van de teksten hielden we steeds het praktische probleem van het

automatisch plannen van de tekststructuur in het achterhoofd. Voor het opstellen van een volwaardig planningsalgoritme, dat zonder menselijke tussenkomst het plan van een verklarende tekst kan ontwikkelen, is het nog te vroeg maar de studie toont wel welke opties een planningsstelsel minimaal moet hebben om interessante verklarende tekst te kunnen opstellen (...) Het plannen van een verklarende tekst verloopt grosso modo in drie fasen: eerste worden het tekstdoel en de probleemstelling bepaald, vervolgens wordt het explanaans opgezocht en tenslotte wordt het tekstplan opgesteld” (p. 358-359), en dan volgt nog een detailbespreking van de veronderstelde planning van een corpustekst die resulteert in een tekstplan. Dat plan wordt vergeleken met de echte tekst en dan merkt de auteur op (p. 365): “De vergelijking (...) toont aan dat er na het planningsproces nog bijkomende volgorde- en groeiperingsbeslissingen nodig zijn om te komen tot een vlotte tekst. Zo blijken verschillende constituenten samen te worden gerealiseerd met één zin, met name de *Cue*, *Kern* en *Uitleg* (...)”

Dan ga ik nu over de op de tekstfunctie *Evaluatie*. Ondanks de waardering die ik in de eerste alinea al uitte, heb ik op belangrijke punten moeite deze studie. Laat ik beginnen met de bespreking van de tekstanalytische literatuur. Achter de selectie lijkt een methodiek te zitten, nl. de combinatie van inhoudelijk verschillende domeinen (tekstlinguïstiek, tekstgeneratie, schrijfonderwijs) in combinatie met regionale spreiding en bloeiperiode. Vanwaar deze systematiek? Was de Franse tekstlinguïstiek in de jaren '70 (al heette die dan weer anders) niet interessant? En wat te denken van de Angelsaksisch publicaties over schrijfonderwijs en tekstproductie in de jaren '80? Het onderzoek van Flower & Hayes en Bereiter & Scardamalia heeft een

duidelijke relatie met schrijfonderwijs en is met name relevant voor ideeën over planning, waarmee Meuris zich ook nadrukkelijk bezig houdt, zij het dan weer in het kader van de automatische tekstgeneratie. Afgezien van die vreemde cross-classificatie in het literatuurhoofdstuk, is er dus vooral de vraag waarom sommige literatuur systematisch buiten beschouwing blijft. Overigens was de literatuur uit de Franse linguïstisch-didactische school nieuw voor mij en Meuris heeft me ertoe aangezet om eens wat te lezen van Jean-Michel Adam.

Meuris concludeert dan dat de besproken tekstmodellen te weinig bruikbaar zijn voor de globale structuuranalyse van alledaagse verklarende teksten die hij wil uitvoeren. Dat is waar, maar als dát is wat hij zocht, dan had hij andere literatuur moeten lezen. Zo presenteert Pander Maat (Tekstanalyse. Coutinho 1994, 2002) een complete heuristiek voor tekstanalyse die door menig student op échte teksten is toegepast. Speciaal voor verklarende teksten ontwikkelden Sanders & Van Wijk (1996 in TEXT) PISA, een procedurele methode van tekstanalyse die tevens inzicht bleek te verschaffen in de conceptuele processen van tekstproductie. En ook met het oog op globale structuur is er werk dat nadrukkelijk als inspiratiebron had kunnen gelden, met het oog op retorische predikaten (Meyer) en tekstfuncties (Sanders & Noordman, 1988 in dit tijdschrift). Deze literatuur wordt slechts in het voorbijgaan genoemd. Dat is onbegrijpelijk, zeker voor een zeer veel geciteerde en toegepaste methode als de *Rhetorical Structure Theory*, die qua ontstaansgeschiedenis en doelstelling grote verwantschap vertoont met Meuris' eigen werk. Ook Mann & Thompson hadden in hun oorspronkelijke werk de tekstgeneratie-drijfveer. Bill Mann leidde begin jaren '80 aan het *Information Sciences Institute* van de Uni-

Boekbeoordelingen

versity of Southern California een project in opdracht van de Amerikaanse Marine, waarin de vraag was hoe computers eenvoudige teksten zouden genereren van het type “USS John F. Kennedy verlaat Varkensbaai in westelijke richting. Verwacht ontmoeting met USS Roosevelt zaterdag om 10 uur.” In die context concludeerden de onderzoekers al snel dat tekstgeneratie iets heel anders was dan zinsgeneratie, en dat met name een systematische benadering van betekenisrelaties tussen zinnen (*rhetorical of coherence relations*) onmisbaar was. Juist dat type kennis over tekststructuur moest de computers worden bijgebracht. Dat streefde betekende een belangrijke impuls voor het tekstanalytische werk in de jaren '80 en '90, want al snel bleek dat de tekstlinguïstiek geen pasklare modellen (zoals die van Van Dijk) had die konden worden toegepast voor automatische tekstgeneratie en dus werd met een enorm optimisme (en opportunisme) een structuurtheorie ontwikkeld op basis van retorische analyses van veel alledaagse teksten. Buitengewoon stimulerend en belangrijk, maar het doel van de automatische tekstgeneratie verdween langzaam maar zeker geheel uit beeld, getuige onder meer het meest uitgebreide gepubliceerde artikel over RST: “Rhetorical Structure Theory – a functional theory of text organization” in *TEXT*, 1988), waarin de auteurs een descriptief adequaat analysemodel beschrijven, geïllustreerd aan talloze expliciete structuuranalyses van brieven, reclameteksten en handleidingen. Naar mijn idee maakt Meuris in zijn boek een soortgelijke ontwikkeling door: beginnen met een duidelijke tekstgeneratie-doelstelling maar uiteindelijk gewoon een groot corpus teksten analyseren. Waarom keek Meuris niet naar het werk van Mann & Thompson? Niet globaal genoeg? Niet praktisch toepasbaar genoeg? We weten het niet. Wat ik wel weet, is dat RST en de

andere literatuur die ik hierboven opsomde nuttiger voor de ontwikkeling van zijn analytisch model zou zijn geweest dan Van Dijk's macro-structuren.

Ergers is dat we niet kunnen zien of het analysemodel van Meuris goed werkt. Dat kan puur een presentatiekwesitie zijn. Meuris heeft er niet voor gekozen om zijn model uit te leggen in een hoofdstuk, dat vervolgens toe te passen in een volgend hoofdstuk vol met tekstillustraties en tenslotte resultaten te rapporteren over de toepassing van zijn analysemodel op het corpus. Had hij dat maar wel gedaan, dan waren de echte resultaten misschien ook beter uit de verf gekomen, maar daar kom ik zo dadelijk op. Met betrekking tot het analysemodel is nu niet duidelijk hoe een andere tekstanalist deze methode kan toepassen, het is zelfs niet duidelijk of het de bedoeling is dat we dat kunnen en dus is het ook niet onderzocht. Het onderzoek krijgt daarmee het karakter van een subjectieve, interpretatieve studie. Dat is niet het type tekstanalyse dat het vak vooruit helpt. Regelmatig vraag ik me dus af waarom iets een *verklaring* is en geen *conclusie* of wat eigenlijk het verschil is tussen *inleiding* en *achtergrond*. Ik kan me als analist niet louter baseren op de lijst van signalen in hoofdstuk 5. Immers: “dat een bepaald tekstsegment *Achtergrond, Kern, Uitleg, Situering of Ontwikkeling* is, blijkt in de eerste plaats uit de propositionele inhoud, of meer bepaald uit de relatie van de inhoud tot de andere delen van de tekst” (291). Ook vraag ik me af die tweedeling tussen primaire en secundaire constituenten hout snijdt. Secundaire constituenten zouden, in tegenstelling tot primaire, misbare structurelementen zijn. Maar zijn *evaluaties* en *conclusies* soms niet erg belangrijk voor een verklarende tekst? En hoe kan het dan dat in een heleboel corpusteksten de *achtergrond* ontbreekt?

Ik zou er overigens heel gelukkig mee zijn als die twee laatste vragen een resultaat van het corpus-onderzoek zou zijn, ongeveer zo: “er is een X-tal teksten waarin evaluaties voorkomen. Dat valt te verklaren uit...” Zo heb ik tal van punten waarop ik denk: dát is nou een interessant punt voor verder onderzoek op je corpus! Die aanknopingspunten hebben deels betrekking op het voorkomen van structuren. Bijvoorbeeld: Hoe vaak komen historische verklaringen voor tegenover functionele verklaringen? Zijn de verschillende typen verklaringen op dezelfde manier opgebouwd? Soms vereisen die aanknopingspunten overigens nog uitgebreid verder onderzoek, waarvan ik verwacht had dat het hier al was uitgevoerd. Bijvoorbeeld: Hoe vaak zijn die functies nu eigenlijk eenduidig gesignaleerd door cues? En valt te verklaren waarom dat soms wel en dan weer niet gebeurt? Hier en daar geeft Meuris een aanzet tot de beantwoording van dit soort interessante vragen, zoals op p. 220, waar hij constateert dat het wel of niet voorkomen van een *inleiding* samenhangt met de communicatieve functie van de tekst. Als lezers eerst moeten worden opgewarmd voor de thematiek, zoals in tijdschriftartikelen, dan is zo'n inleiding buitengewoon nuttig, maar in de radioteksten voor de *Groote Magazijnen* werd de vraag door luisteraars gesteld, verviel die 'enthousiasmerende' functie en kon dus onmiddellijk worden begonnen, zónder inleiding. Een soortgelijk veelbelovend begin van een antwoord geeft hij op de vraag of patronen als *Achtergrond-Kern-Uitleg* nu eigenlijk altijd in die teksten voorkomen. Een tamelijk essentiële vraag, gezien het belang van dat patroon voor de karakterisering van verklarende teksten. Meuris presenteert hierover op p. 176 zowaar een tabel (zo'n rijk corpus en zo weinig gekwantificeerde uitspraken!) waaruit blijkt dat in 40% van de teksten het complete

patroon voorkomt. Waarom? En hoe zit het met de volgorde van de onderdelen? Valt die te verklaren uit de communicatieve functie? Vragen die eigenlijk hadden moeten worden gesteld en beantwoord.

Andere prachtige aanknopingspunten voor verder onderzoek liggen op het terrein van het taalgebruiksonderzoek naar lezen en schrijven. Meuris bespreekt geen onderzoek naar de vraag hoe taalgebruikers zich gedragen tijdens het lezen en schrijven van verklarende teksten. Produceren schrijvers dit soort teksten omdat ze die zo geleerd hebben? Omdat ze denken dat lezers dat prettig vinden? Hoe gaan ze te werk bij het schrijven? Allemaal vragen waaraan geen aandacht wordt besteed. Dat hoeft van mij ook niet per se in een studie die al zo'n uitgebreid corpusonderzoek bespreekt, maar het was wel Meuris' eigen doelstelling iets te weten te komen dat nuttig was voor het schrijfonderwijs. Dezelfde vragen kunnen we stellen voor het lezen: hebben ervaren lezers dit soort structuren als schemata in hun hoofd en gebruiken ze die *top-down*? Moeten ze worden onderwezen? Lezen we zo? Schrijven we zo? En weer geeft Meuris dan af en toe opeens een onverwacht onderzoeksresultaat. Zo vinden we in hoofdstuk 4 plots een in de lopende tekst verstopt verslag van een leesexperiment met scholieren (p. 241). Waarom is zulk onderzoek niet wat systematischer verricht en gerapporteerd?

Het belangrijkste probleem vind ik dat de studie de eigen doelstelling onvoldoende beantwoordt: bijdragen tot het ontwikkelen van betere schrijftechnieken en methodes voor het automatisch plannen van teksten. Het blijft onduidelijk hoe een op zichzelf interessante corpus-analyse die bijdrage moet leveren.

Ted Sanders

Signaleringen

Harrie Mazeland (2003). *Inleiding in de conversatieanalyse*. Bussum: Coutinho. ISBN 9062832903. Prijs: € 27,50 (290 pp.)

‘Een handboekachtige inleiding in de conversatieanalyse’ noemt de auteur zijn boek. ‘Handboekachtig’? Zeg maar rustig ‘handboek’. Want deze inleiding in de conversatieanalyse geeft een uitgebreid overzicht van de basisinzichten die deze specifieke vorm van gespreksanalyse heeft opgeleverd, voorzien van uitvoerige toelichtingen en gul geïllustreerd met sprekende, meest Nederlandse, voorbeelden.

Mazeland geeft een heldere bespreking van de standaardonderwerpen in de conversatieanalyse: beurtwisseling, sequentieorganisatie, inclusief expansiemogelijkheden, herstelorganisatie, topic-organisatie en opening en afsluiting van gesprekken. Het boek eindigt met enkele methodologische opmerkingen en met suggesties voor verder lezen. Zoals de auteur zelf ook al opmerkt, zijn de behandelde thema’s al eerder in de overzichtsliteratuur terecht gekomen. Met deze nieuwe inleiding beoogt hij echter tevens een overzicht te bieden van meer recente ontwikkelingen in het onderzoek naar deze thema’s.

Laat ik dit vooropstellen: de behandeling van de standaardthema’s is over het algemeen uitstekend. Mazeland neemt de tijd, de voornaamste inzichten worden stapsgewijs en helder uiteengezet en toegelicht met welgekozen voorbeelden, en deze worden zorgvuldig besproken. Maar

of het boek nu zoveel nieuws bevat, vergeleken bij eerdere overzichten? Voor het gemak neem ik mijn eigen inleiding in de gespreksanalyse (*Taalgebruik in gesprekken*, verschenen bij Martinus Nijhoff in 1989) tot vergelijkingsobject.

De meeste uitbreidingen zijn te vinden in het hoofdstuk over beurtwisseling. Nieuw is de systematische behandeling van de rol van prosodie, van beurtinstappen en beurtafsluitingstechnieken en van non-verbale beurtoverdrachtstechnieken. Ook de paragrafen over overlapping en interrupties vormen een nuttige toevoeging. Aardig is ook dat de behandeling van transcriptiemethoden in dit boek historisch en systematisch correct wordt geplaatst in het kader van het onderzoek naar beurtwisseling.

Het hoofdstuk over sequentieorganisatie bevat de bekende inzichten over aangrenzende paren en preferentieorganisatie. Tegen de achtergrond van de klassieke behandeling van deze onderwerpen is opmerkelijk dat Mazeland ze bespreekt in termen van de bijdrage die een uiting levert aan het welslagen van de interactionele handeling die wordt uitgevoerd met het eerste paardeel (*projectsucces*, in Mazeland’s terminologie). Nieuw is dat echter niet. In *Taalgebruik in gesprekken* haal ik werk van Jacobs en Jackson aan, waarin aangrenzende paren worden gezien als slechts een van de vormen van de rationale organisatie van gesprekken waarmee gespreksdeelnemers gezamenlijk proberen

een zo aanvaardbaar mogelijk interactie-
neel resultaat te bereiken.

Het hoofdstuk over sequentie-expansie behandelt de diverse uitbreidingsmogelijkheden van aangrenzende paren. Nieuw is de vermelding bij de insertiesequenties van Schegloffs relatief recente onderscheid tussen *post-first* en *pre-second* uitbreidingen. Andere terminologische nieuwvormingen van Schegloffs hand, zoals de zogeheten derdepositieafsluiters in een postexpansie, waren onder een andere noemer al te vinden in *Taalgebruik in gesprekken*.

In het hoofdstuk over herstelorganisatie worden de klassieke onderscheidingen tussen initiatie en uitvoering en tussen zelf en ander besproken, evenals de verschillende plaatsen waarop herstel kan plaatsvinden, zonder veel nieuwe toevoegingen. Ook het hoofdstuk over topic-organisatie bepaalt zich tot de standaardbehandeling van de standaardonderwerpen: topicverandering, stapsgewijs en afgebakend, inclusief de diverse manieren van topic-initiatie, en topic-afsluiting. Ook de wijze waarop de initiatie en afsluiting van grotere beurteenheden, zoals verhalen, wordt behandeld wijkt niet af van die in eerdere overzichten. Hetzelfde geldt voor het hoofdstuk over opening en afsluiting van gesprekken.

Het slothoofdstuk, waarin de methodologie van het conversatieanalytisch onderzoek aan de orde komt, vormt een nuttige toevoeging op de bestaande overzichts-literatuur. Mazeland bespreekt het onderscheid tussen *case-* en *collectiestudies*, de convergentie tussen analyse- en deelnemersperspectief, de methode van analytische inductie, en het verschil tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek.

Afgezien van wat terminologische verfijningen, hebben de meeste nieuwe ontwikkelingen in de conversatieanalyse van de laatste tien, vijftien jaar zich voorgedaan in de beschrijving van de organisatie van gesprekken in institutionele contexten. En

dat is nu juist een onderwerp waaraan in dit boek niet meer dan hier en daar een alineaatje is gewijd; voor de rest moet de lezer het doen met literatuurverwijzingen. Maar misschien is dat een te verdedigen keuze voor een inleidend handboek.

De behandeling van de verschillende onderwerpen is, zoals ik al zei, een enkele wat minder duidelijke of overtuigende passage daargelaten, over het algemeen uitstekend. Op één, principieel, punt ben ik echter minder gelukkig met Mazelands vertoog. Op bladzijde 14 geeft hij de volgende karakteristiek van de conversatie-analytische benadering: 'Bijvoorbeeld: bij een vraag richt Sacks zich niet primair op de relatie tussen een uiting en de functie van deze uiting, maar hij benadert een uiting als een interactionele techniek waarmee methodisch een antwoord van de gesprekspartner verkregen kan worden'. Om te beginnen is het verschil mij niet geheel duidelijk: een antwoord van de gesprekspartner verkrijgen lijkt mij een heel precieze omschrijving van de functie van een vraag. Maar belangrijker is dat de strikte tegenstelling die Mazeland hier en elders in het boek aanbrengt tussen een conversatieanalytische en een functionalistische, taalhandelingstheoretische, benadering mij misplaatst lijkt.

Die tegenstelling is ten eerste misplaatst omdat Mazeland zelf op verscheidene plaatsen in het boek een duidelijk functionalistische interpretatie geeft van de beschreven verschijnselen. Het sterkst komt dit tot uiting in het hoofdstuk over sequentieorganisatie. Daarin stelt hij op bladzijde 73 dat sprekers in gesprekken interactionele handelingen tot stand brengen, zoals iets vertellen, een antwoord geven, een voorstel doen, een advies geven, et cetera. Ik zou zeggen: sprekers voeren taalhandelingen uit. De vraag die hij vervolgens als belangrijkste aanmerkt, is 'hoe het ontwerp van een uiting en de

Signaleringen

plek waarop die uiting staat, een uiting interpreteerbaar maken als een bijdrage aan een interactionele activiteit', waarbij het vooral gaat om de manier waarop 'gespreksdeelnemers uitingen in opeenvolgende beurten tot samenhangende handlingsprojecten maken'. Jacobs en Jackson en Geis, die beiden taalhandelings-theoretische inzichten toepassen bij het beschrijven van de organisatie van gesprekken, zouden het niet beter hebben kunnen zeggen. Ook de wijze waarop Mazeland sequentie-expansie en preferentieorganisatie plaatst in het kader van projectsucces is in overeenstemming met een taalhandelings-theoretische benadering. In dat verband is het trouwens wel weer vreemd om te beweren dat de preferentieorganisatie niets te maken heeft met de persoonlijke voorkeuren van de spreker die het tweede paardeel voortbrengt, zoals Mazeland op bladzijde 96 doet. Niet-geprefereerdheid wordt ten eerste gedefinieerd aan de hand van de preferentie die vastzit aan het *eerste* paardeel. Bovendien gaat het wel degelijk om individuele preferenties (die vervolgens oriëntatiepunt worden voor de gehele sequentie), zoals ook blijkt uit Mazelands formulering: 'Een verwijt maak je om je gelijk te halen. Een aanbod doe je om het aangenomen te krijgen'. In het kader van de gezamenlijke realisering van interactionele doelen oriënteert de tweede spreker zich op het doel dat de eerste spreker nastreeft, dat is wat bepalend is voor de geprefereerdheid van de reactie.

De strikte tegenstelling tussen een conversatieanalytische en een taalhandelings-theoretische benadering die Mazeland aanbrengt, is ten tweede misplaatst omdat daarmee geen recht wordt gedaan aan de taalhandelings-theorie. Mazeland doet het ten onrechte voorkomen alsof deze laatste uitsluitend van doen heeft met de relatie tussen vorm en functie. Juist de inbedding in context en situatie is echter

van doorslaggevend belang bij de bepaling van de communicatieve functie van uitingen. Die inbedding wordt gespecificeerd in de geslaagdheidsvoorwaarden van de verschillende handelingen. En Searles behandeling van indirecte taalhandelingen gaat, in tegenstelling tot wat Mazeland suggereert, wel degelijk ook uit van het principe dat laatstgenoemde op bladzijde 130 verwoordt als 'dat gespreksdeelnemers altijd zoeken naar een zinvolle, situatieadequate interpretatie'.

Ten derde is de tegenstelling misplaatst omdat daarmee interessante generaliseringsmogelijkheden over het hoofd worden gezien. De voorkeur voor projectsucces en de voorkeur voor overeenstemming, die Mazeland nu als twee afzonderlijke organisatieprincipes opvoert, zijn twee vormen van hetzelfde principe: de uitgevoerde handeling moet bij voorkeur worden aanvaard door de gesprekspartner. Dat geldt voor evaluerende stellingnames, zo goed als voor uitnodigingen en verzoeken.

Maar als ik afzie van deze principiële kwestie, vind ik deze *Inleiding in de conversatieanalyse* een nuttig en plezierig boek. De rustige, zorgvuldige, gedetailleerde en heldere wijze waarop de basisinzichten van de conversatieanalyse worden uiteengezet, maken het zeer geschikt voor gebruik als handboek voor hen die een begin willen maken met de studie van gesprekken.

M.A. van Rees

Belle, William van (2003). *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren.* Leuven: Acco. ISBN 9033450747. Prijs: € 22,- (174 pp.)

Toen in januari een aantal Europese landen in een brief aan president Bush steun had betuigd aan diens Irak-beleid, wilde

Nederland die brief niet mede ondertekenen. Balkenende en De Hoop Scheffer legden aan de kamer uit dat ze geen bezwaren hadden tegen de inhoud van de brief, maar dat ze deze een minder geschikt middel vonden om de discussie over Irak te voeren, want de verdeeldheid in Europa zou erdoor worden verscherpt. De SGP vond echter dat het uitblijven van een Nederlandse handtekening niet anders kon worden uitgelegd dan dat Nederland niet achter de inhoud van de brief stond. Een typisch geval van zwijgen (van Nederland) en een interpretatie die daaraan wordt gegeven, maar kennelijk een interpretatie die bediscussieerbaar is. Het boek *Zwijgen is niet altijd toestemmen* gaat over dergelijke niet-dwingende interpretaties.

De titel van het boek van William van Belle belooft het gezegde 'wie zwijgt stemt toe' te nuanceren. Volgens de inleiding kan 'het zwijgen of de niet-reactie op verschillende manieren [worden] geïnterpreteerd (...) die afhangen van de aard van de voorafgaande taaluiting en van de structurele plaats van het zwijgen in het gesprek'. In het boek is het echter goed zoeken naar de gevallen waarin iemands zwijgen wordt geïnterpreteerd. De titel is dan ook te specifiek, omdat deze maar naar een van de mogelijke situaties verwijst die aanleiding geven tot een niet-deductieve inferentie, een gevolgtrekking die niet noodzakelijkerwijs volgt uit wat de spreker heeft gezegd (of heeft verzwegen) en die daarom door de spreker achteraf ontkend (geannuleerd) kan worden. En dat is het onderwerp van het boek: een inleiding geven op het onderzoek naar de gevolgtrekkingen of inferenties die deel uitmaken van de interpretatie van taaluitingen. Op p. 101 wordt de doelstelling nog eens helder weergegeven: '(...) hoe kunnen we uit wat iemand zegt, inferenties maken die (...) als aannemelijk aanvaard worden? Op welke grond kunnen we de interpretatie van een

uiting (of een tekst) in een bepaalde situationele context verdedigen?'

Het boek bevat vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt uiteengezet welke plaats het onderzoek naar annuleerbare inferenties inneemt binnen het pragma-linguïstisch onderzoek. Er wordt een begrippenapparaat geïntroduceerd en er wordt iets gezegd over betekenistheorieën. Het tweede hoofdstuk geeft een introductie op het onderzoek naar taalhandelingen en connectoren – beide zijn van belang voor het interpreteren van het relationele verband tussen tekstdelen. Het derde hoofdstuk is mijns inziens het kernhoofdstuk en draagt dan ook als titel 'Inferenties'. In dit hoofdstuk worden allerlei typen inferenties onderscheiden: dwingende, zoals semantische en logische implicaties, en niet-dwingende, zoals inferenties samenhangend met illocutionaire handelingen en conversationele implicaturen en inferenties gebaseerd op polyfonie en op intertekstuele relaties. Ook een presuppositie is een inferentie, maar één waarop het criterium 'al dan niet deductief' niet goed van toepassing is. In hoofdstuk vier wordt een aantal fragmenten uit de argumentatietheorie gepresenteerd.

Het mooie aan het boek is dat het een overzicht biedt van alle theorieën die interessant zijn voor de bestudering van inferenties. Allerlei theorieën en onderzoeken passeren de revue: de taalhandelingstheorie, de argumentatieve theorie van Anscombe en Ducrot, het grammaticalisatie-onderzoek, een overzicht van Nederlandse connectoren, syllogistische logica en propositielogica, de conversationele logica van Grice en de uitwerkingen daarvan in heuristische door Levinson, de relevantietheorie van Sperber en Wilson, het dialogisch principe van Bachtin, de intertekstualiteitstheorie, polyfonie en een aantal thema's uit de argumentatietheorie. Over het algemeen worden deze theo-

Signaleringen

rieën heel helder uitgelegd, op een enkel lastig jargonwoord na dat alleen te begrijpen is door serieus in de taalkunde ingewijden (zoals in het stuk over het grammaticalisatie-onderzoek).

De breedheid van het boek is echter meteen de makke ervan. Noodzakelijkerwijs worden alle theorieën summier besproken. Op zich is dat geen ramp, want degene die in een bepaald inferentie-probleem is geïnteresseerd, kan zijn heil verder zoeken bij de literatuur waarnaar verwezen wordt. Lastiger is evenwel dat door die breedheid de samenhang een beetje zoek is. Er wordt namelijk niet altijd aangegeven hoe de verschillende theorieën die worden behandeld op elkaar aansluiten of met elkaar interfereren als mogelijke verantwoording van een bepaalde inferentie. Zo is de doelstelling van het hoofdstuk over argumenteren weliswaar dat aannemelijk wordt gemaakt dat de verschillende inferentietypen die eerder in het boek aan de orde zijn geweest, een rol spelen in de dagelijkse praktijk van het redeneren en argumenteren, maar wordt in dat hoofdstuk nauwelijks verwezen naar inferenties. Het grootste deel van dit hoofdstuk is dan ook niet méér dan een korte inleiding argumentatietheorie, waarin bovendien

een voor een inleiding wel erg specifieke opvatting van logische geldigheid wordt gehanteerd. Pas in de laatste paragraaf wordt ingegaan op de niet-deductieve inferenties die – zo blijkt uit experimenteel psychologisch onderzoek – gemaakt worden met conditionele zinnen. Die inferenties zijn niet-deductief als we de conditionele zin op de klassieke manier opvatten, namelijk als een materiële implicatie. In hoofdstuk drie was echter al aan de orde geweest dat we op grond van Grice's maxime van kwantiteit en de daarop gebaseerde I-heuristiek van Levinson zo'n zin ook als een biconditiële relatie kunnen opvatten, dus als een *'alleen als ..., dan ...'*-zin. In deze paragraaf blijken ook taalkundige en inhoudelijke aspecten van de zin van invloed te zijn op de interpretatie van het conditionele verband.

Wie uit is op heldere criteria om te besluiten of een bepaalde interpretatie gerechtvaardigd is, heeft aan het boek van Van Belle niet genoeg. Wie evenwel geïnteresseerd is in een pragma-linguïstisch onderzoeksgebied dat de laatste decennia sterk in belangstelling staat, vindt daar in Van Belle een heldere introductie op.

Henrike Jansen

Uit de tijdschriften

Onze Taal, jrg. 72, nrs. 9, 10.

Nr. 9 opent met een artikel van Marc van Oostendorp over de voor- en nadelen van de beslissing die ooit in de Europese Unie is genomen om alles wat er in de vergaderingen en documenten in een bepaalde officiële landstaal gezegd en geschreven wordt te vertalen in elk van de andere officiële landstalen. Het voordeel dat geen van de landstalen wordt bevoorrecht staat slechts in wankel evenwicht met het nadeel dat spontane parlementaire discussies niet te voeren zijn en dat de twintig talen die er bij de uitbreiding van de Unie van elf tot twintig landen zullen worden gesproken in totaal het enorme getal van driehonderdtachtig (20 x 19) vertalingen voortbrengen. Luuk Lagerwerf laat zien dat het gebruik van retorische stijlmidde-len in reclame-uitingen het gevaar met zich meebrengt dat de koper-in-spe de grap niet ziet, zelfs als het gebruikte stijl-middel het niveau van de woordspeling ('De accountant die meetelt') niet over-stijgt. Zo begreep slechts 25% van de ondervraagden in het ten bewijze van deze observatie uitgevoerde onderzoekje dat 'Een mooi boeket. Geschikt voor elk moment' moest betekenen dat de bloemist altijd klaar staat om voor de klant een mooi boeketje te schikken. Jacques Arend spreekt schande van de methoden die het Bureau Taalanalyse hanteert om vast te stellen of asielzoekers werkelijk uit het land of gebied komen waar ze zeggen van-daan te komen (zie de beschrijving van

Onze Taal in nr. 1 van deze jaargang van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing*): de analy-ses zijn flut en een reële mogelijkheid tot contra-expertise is zo goed als non-exis-tent. Naar aanleiding van zijn afscheid wordt de als 'schatbewaarder van de uit-spraak van het Nederlands' gekarakteriseerde Jan Stroop geïnterviewd over zijn dialectologische en biografische werk, zijn welluidende uitspraakkundige ontdekking (analoog, zoals Stroop elders ruitertlijk heeft toegegeven, aan het door Geert van Istendael in 1989 bedachte Verkavelings-vlaams – wat aan de naamkundige origina-liteit van de benaming Poldernederlands wel een beetje afbreuk doet) en zijn rid-derlijke verdediging van taal, cultuur en literatuur in het schoolvak Nederlands. Frank Jansen maakt aan de hand van het hedendaagse gebruik van het woord 'graag' duidelijk dat sprekers er soms niet slechts voor willen zorgen dat hun eigen behoeften worden vervuld, maar ook nog eens willen doen alsof met de vervulling van die behoeften tevens de behoeften van de luisteraar of lezer worden vervuld. Zo komt in een uiting als 'Doe mij graag nog een stukje van die heerlijke taart' niet alleen tot uitdrukking dat de spreker gre-tig is, maar tevens dat de luisteraar die gre-tigheid ook met genoegen zou moeten bevredigen. Theo Polderland, maker van de Nederlandse spellingscorrector van Word, is door de redactie van *Onze Taal* verzocht om in te gaan op de klachten die de lezers van het tijdschrift in de voor-

gaande afleveringen over de corrector hebben geuit. Waarom verandert Word het IJsselmeer in een ijskelder en worden allesdoeners beperkt tot flesopeners? Nu ja ... omdat de elektronische wereld nu eenmaal niet de beste aller werelden is. Marc van Oostendorp gaat door met het bespreken van proefschriften, ditmaal *De taal van klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340)* van Margit Rem, die er aan de Vrije Universiteit op promoveerde.

In nr. 10 evalueert Marc van Oostendorp de stijlanalyse die tekstwetenschapper Teun van Dijk in zijn in eigen beheer uitgegeven boek *De Rasoel-Komrij affaire* presenteert van het anti-islamitische pamflet *De ondergang van Nederland*. Hoewel een alternatieve computeranalyse niet uitsluit dat, zoals van Dijks stelling en conclusie luiden, niet Zoka van A. (de persoon achter het pseudoniem Rasoel) maar Gerrit Komrij de auteur van het pamflet zou zijn, kan volgens Van Oostendorp niet meer worden gezegd dan dat de schrijfsels van Komrij en Rasoel inderdaad wel wat op elkaar lijken – wat toch al heel wat is. De taalkundige Ad Welschen begeeft zich in het spoor van de *trendwatchers* en vermoedt dat het aandikken van regels en verwachtingen tot regelgevingen en verwachtingspatronen wel eens een symptoom zou kunnen zijn van een algemenere neiging om de zaken naar een hoger plan te tillen met behulp van wat men in de taalkunde collocaties op woordniveau noemt. Kees van der Zwan beschrijft de ontplooiing van het achtervoegsel 'breed' vanaf het eerste optreden ervan in 'kamerbreed' in 1974 – ter karakterisering van het welbekende tapijt – tot het laatste in 'wereldbreed' – ter amplificatie van Gods neerdalende toorn – in een twee jaar geleden door de Almeloese dominee Erjan van der Linde gehouden preek. Wim Blokzijl bericht uit de wereld van de digitale schrijfcentra. Hij vergelijkt de kwaliteiten van de Groningse website

Noordster en het elektronische schrijfcentrum *WorldWideWriting* van de Universiteit van Tilburg en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. De noorderlingen winnen het volgens hem van de zuiderlingen. Saskia Aukema laat zien dat de lange voorbereiding die het plaatsen van een verkeersbord met zich meebrengt (er gaat heel wat tijd heen met het aanvragen van een vergunning, het fabriceren van het bord en het verkrijgen van de uiteindelijke toestemming tot plaatsing) niet garandeert dat het bord ook een foutloze tekst of afbeelding te zien geeft, getuige 'stapsvoet rijden', 'parkeren voor moters' en 'opstakels'. Marc van Oostendorp bespreekt het aan de Universiteit Utrecht verdedigde proefschrift *Stante pede gaande van dichtbij langs AF bestemming @* waarin de auteur Nard Loonen onder meer een op de betekenis van voorzetsels gebaseerd systeem heeft ontwikkeld om leerlingen te leren het juist voorzetsel te gebruiken.

Tekst[blad], jrg. 9, nr. 3.

Malik de Kok en Adrie Beyen geven in dit nummer tips aan professionele schrijvers met een eigen zaak. Felix van de Laar interviewt José van Dijck, sinds 2002 hoogleraar Televisie, media en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam, onder meer over de rol van tekst in de hedendaagse 'beeldcultuur'. Het woord blijkt nog immer het primaat boven het beeld te hebben. Marcel Ujee en Edwin Lucas ondervragen de *self-made* speechschrijver Frank van der Lecq over zijn ervaringen in het schrijven van toespraken voor de burgemeester van Utrecht. Van der Lecq blijkt zonder het te weten de technieken uit de klassieke retorica toe te passen. Graag zou hij Cicero nog eens lezen maar vreest dat wat de grote pleitredenaar te zeggen heeft hem al uit eigen ervaring bekend is. Margreet Onrust zet haar bezwaren uiteen tegen het onmatige gebruik van accent-

streepjes ('één meer of minder maakt niet uit'). Op grond van doorslaande economische, stilistische en ideologische argumenten blijkt alleen het spaarzame, niet-misleidende en het zinsritme in tact latende gebruik van accentstreepjes te kunnen worden goedgekeurd. Leuntje Aarnoutse signaleert een dilemma voor tekstschrijvers en tekstbureaus die kerst- en nieuwjaarskaarten willen vervaardigen: moet je – wel zo passend – een fraaie kaart met een stemmige tekst maken of moet je juist iets heel erg origineels en kunstzinnigs fabriceren? Kitsch of kunst, daar lijkt het probleem op neer te komen. Wilfried Dabekausen bespreekt de oratie van professor doctor Cees van Woerkum, die vermoedt dat de communicatie in organisaties zal verbeteren als men de communicatie beziet vanuit de eigen biotoop van de participanten. De filosoof Crawshay-Williams krijgt weer eens gelijk: de Universele Context bestaat niet. Wim Blokzijl en Bas Andeweg gaan na in welke zin 'homepages' van tekstbureaus adequaat dienen te zijn. De klassiek-retorische normen voor een overtuigend exordium blijken hier een goede leidraad te bieden: men dient de aandacht te trekken, welwillendheid te kweken en inzicht in de eigen bezigheden en mogelijkheden te verschaffen. Of dit in de praktijk ook allemaal gebeurt is een tweede. Margot van Mulken haalt de Franse essayist Roland Barthes van stal om het raffinement van hedendaagse advertenties bloot te leggen. Hoe moeilijker de 'boodschap' in de advertentie te ontcijferen is, hoe bevredigender een geslaagde ontcijfering zal zijn (men voelt zich een hele intellectueel), met uiteraard als verondersteld effect dat de 'boodschap' beter beklijft en het geadverteerde beter verkoopt. Ingrid Stassen rapporteert enthousiast over haar ervaringen met het elektronische schrijfprogramma *WorldWideWriting*. Men kan zich voorstellen hoe enthousiast ze

over het programma *Noordster* (zie hierboven) geweest zou zijn. Jeanine Mies laat zien dat er, in weerwil van het bewezen belang van een goed vooroverleg ('briefing') tussen de ingehuurde tekstschrijver en de opdrachtgever, in de praktijk veel op dergelijk vooroverleg valt aan te merken, waardoor de opdrachtgever achteraf vaak ontevreden is over de tot stand gebrachte tekst. De tekstschrijver blijkt er goed aan te doen zich van tevoren tegen zo'n tegenvallend resultaat in te dekken. Abied Alsulaiman en Felix van de Laar maken in een intercultureel-communicatieve analyse van het interview dat de Britse politicus Tony Benn in februari 2003 met de Iraakse president Saddam Hoessein had duidelijk dat niet de lokale Arabisch-retorische traditie verantwoordelijk was voor de onbeholpenheid en de langdradigheid van het interview maar de machtspolitieke aspecten die op de achtergrond meespeelden. Leo Lentz en Sanne Elling hebben uit ontevredenheid met de vigerende heuristieken voor de beoordeling van websites een eigen beoordelingsmethode ontwikkeld, die zij de 'scenariomethode' noemen. Met behulp van deze doelgroep-gerichte methode wordt volgens hen de evaluatietaak gereduceerd tot overzichtelijke proporties en kunnen bovendien uit de kenmerken van de doelgroep enkele concrete criteria worden afgeleid waarmee de verschillende onderdelen van de website kunnen worden beoordeeld. De column in deze aflevering is geschreven door Fons Maes. Hij legt op vaardige wijze uit dat mobiel telefoneren in de automobiel niet tot ongelukken leidt doordat de bestuurder zijn handen niet vrij heeft maar doordat de telefonie al zijn aandacht opeist.

Peter Houtlosser

Nieuws uit het vakgebied

Benoemingen

Met ingang van 1 augustus 2003 is dr. Mirna Pit benoemd tot universitair docent Taal & Communicatie aan de Letterenfaculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Met ingang van 1 september 2003 is dr. Martha Komter vanuit de Universiteit van Amsterdam als universitair docent gedetacheerd bij Taal & Communicatie van de Letterenfaculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Per 1 januari 2004 worden Marion Tillemans en Daphne van Weijen aangesteld als assistent in opleiding bij de disciplinegroep Taalbeheersing en Themagroep Language Use van het UiL OTS van de Universiteit Utrecht. Beide projecten gaan over schrijfprocessen in de eerste en de tweede taal. Prof.dr. Ted Sanders is de promotor, dr.

Huub van den Bergh de dagelijkse begeleider en co-promotor.

Per 1 september is Charlotte van Hooijdonk benoemd als assistent in opleiding bij de sectie Communicatie en Cognitie aan de Letterenfaculteit van de Universiteit van Tilburg. Haar onderzoek heeft betrekking op ruimtelijke aspecten van webdocumenten.

Interne publicaties

In de reeks van uitgaven van de Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam & Nodus Publikationen Münster is als nummer 41 verschenen: Lagerwerf, L., Spooren, W. & Degand, L. (Eds., 2003), *Determination of information and tenor in texts: Multidisciplinary approaches to discourse 2003*.

Inhoudsoverzicht

Tijdschrift voor Taalbeheersing 2003

Jaargang 25

Artikelen

- Andeweg, Bas en Jaap de Jong
Hoe begint de minister? Een retorisch exordiummodel toegepast op departementale toespraakleidingen **34-56**
- Bons, J.
Voor of tegen de democratie? Een retorische analyse van Isocrates' Areopagiticus **4-13**
- Braet, Antoine
'Ik ben niet fout geweest, ik heb fouten gemaakt.' Een retorische kritiek van de apologie van Willem Aantjes (1978) **14-33**
- Eemeren, Frans van, Bart Garssen en Bert Meuffels
De pragma-dialectische argumentatieschemaregel empirisch onderzocht **158-180**
- Eemeren, Frans van en Peter Houtlosser
De retoriek van Willem van Oranjes Apologie in dialectisch perspectief **57-74**
- Eemeren, Frans van en Peter Houtlosser
Retorische analyses van betogende teksten. Ter inleiding **1- 3**
- Elling, Sanne en Leo Lentz
De voorspellende kracht van het CCC-model **221-235**
- Haak, Maaïke van den, Menno de Jong en Peter Jan Schellens
Hardopdenkprotocollen als pretestmethode: Synchron en retrospectief hardopdenken vergeleken **236-252**
- Hall, Marinda, Menno de Jong en Michaël Steehouder
Multiculturele website-evaluatie: Verschillen tussen individualistische en collectivistische proefpersonen **253-272**
- Hoven, Paul van den
Doende over haar eigendom te beschikken **75-86**
- Jong, Menno de en Peter Jan Schellens
Methoden voor tekstevaluatie onder de loep. Ter inleiding **199-201**
- Lentz, Leo en Menno de Jong
In welke termen denken lezers over tekstproblemen? **273-288**

- Leyten, Mariëlle en Luuk van Waes
Schrijven zoals je spreekt – spreken zoals je schrijft. De invloed van spraakherkenning op het schrijfproces van dicteerders met verschillende leerstijlen 325-341
- Pander Maat, Henk en Leo Lentz
Waarom het lezersprotocol zo'n goede methode is om begripsproblemen op te sporen 202-220
- Rees, Agnès van
Critical Discourse Analysis en retorische analyse 87- 97
- Schilperoord, Joost en Fons Maes
Overtuigen met visuele en verbale retoriek 119-141
- Snoeck Henkemans, Francisca
Indicatoren van vergelijkingsargumentatie 142-157
- Stadler, Leon de, en Erina Basson
Die Ontwikkeling van Taalbeheersing en Skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika 307-324

Oratie

- Spooren, Wilbert
Taalbeheersing als interdiscipline 342-356

Bibliografie

- Houtlosser, Peter
Bibliografie argumentatietheorie 2002 357-371

Boekbeoordelingen

- Garssen, Bart
Lieve Vanmaele. *Leren schrijven van informatieve teksten. Een ontwerponderzoek bij beginners secundair onderwijs* 181-184
- Jansen, Carel
M. Gellevij. *Visuals in instruction. Functions of screen captures in software manuals* 102-105
- Jansen, Carel
Lisette van Gemert. *Het totstandkomen en functioneren van infectiepreventie-Protocollen* 289-294
- Krabbe, Erik
Frans H. van Eemeren (red.) *Crucial concepts in argumentation theory* 98-102
- Maes, Alphons en Sarah van Vliet
Ted Sanders, Wilbert Spooren & Joost Schilperoord (Eds.). *Text representation: Linguistic and psycholinguistic aspects* 372-376

Pander Maat, Henk

Piet Westendorp. *Presentation media for product interaction* **185-187**

Sanders, Ted

Patrick Meuris. *Vormen van verklaren. De globale structuur van alledaagse verklarende teksten* **376-382**

Signaleringen 106-111, 188-192, 295-298, 383-387

Uit de tijdschriften 112-115, 193-197, 299-305, 388-390

Nieuws uit het vakgebied 116, 198, 306, 391